

Foto: pubers. Bron: Bing Pictures

Handreikingen voor de ontwikkeling van het vak LEF: Levensbeschouwing, Ethiek en Filosofie

Een onderzoek naar zingeavings- en
betekenisverleningsthema's van pubers

CITATEN

Het leven is affectiviteit en gevoel.
Leven is: genieten van het leven. E.
Levinas. Als het leven niet van waarde
zou zijn, dan zou ik ook niet hoeven te
helpen. Maar het leven is wel van
waarde. Mijn genieten maakt helpen
mogelijk. En het genieten van anderen
maakt helpen zinvol. Keij 2006, blz.
35. Helpen is zinloos wanneer mensen
onkwetsbaar zijn. Vanuit je eigen
kwetsbaarheid kun je je inleven in die
van een ander. Mijn kwetsbaarheid
maakt helpen pas mogelijk. De
kwetsbaarheid van anderen maakt
helpen zinvol. Op deze manier is
afhankelijkheid een voorwaarde voor
verantwoordelijkheid. E. Levinas. De
zin van het leven? Dat anderen het met
je willen delen, Martin Walton, 2021.
Please, don't pass me by. Leonard
Cohen, Live songs, 1973 Geluk als
hoofddoel is onethisch. We moeten
leren ons ongeluk te verdragen, Dirk
de Wachter, 2021.

Spoel van der, Gabrielle

Afstudeerproject HBO Theologie CHE

Inhoudsopgave

1.	Inleiding: de bril van de geestelijk verzorger	pag.	3
2.	De onderzoeksopzet	pag.	7
2. 1	Opdrachtgever Kloosterwelle	pag.	7
2. 2	Opdrachtgever Pieter Zeeman	pag.	8
2. 3	<u>Hoofdonderzoeksvraag en deelvragen</u>	pag.	9
2. 4	Samenwerkingsovereenkomst	pag.	11
2. 5	Gekozen onderzoeksmethode	pag.	11
2. 6	Pilot externe validatie: betrouwbare resultaten	pag.	12
3.	Deelvraag 1: Literatuuronderzoek begrippenkader	pag.	13
3. 1	Levensbeschouwing en waardenontwikkeling	pag.	13
3. 2	Spiritualiteit; een containerbegrip	pag.	14
3. 3	Zingeving: een te complex begrip met drie lagen	pag.	16
3. 4	Betekenisverlening: geschikt voor LEF	pag.	20
3. 5	De begrippen pubertijd en adolescentie	pag.	21
4.	Deelvraag 2: Onderzoeksresultaten veldonderzoek	pag.	22
4.1-13	Behandeling antwoorden enquête	pag.	22
4.15	Discussie veldonderzoek	pag.	37
5.	Deelvraag 3: De filosofie van Levinas:		
	De ethische relatie met de ander	pag.	
6.	Deelvraag 4: Literatuuronderzoek Eveline Crone	pag.	47
7.	Kruisverbanden en samenhang	pag.	51
7.1	Inleiding		
7.2	Kruisverbanden met de filosofie van Emmanuel Levinas	pag.	52
7.3	Kruisverbanden met de wetenschappelijke inzichten Van Eveline Crone	pag.	52
7.4	Samenhang: Zes betekenis verlenende thema's Voor de doelgroep	pag.	55
8.	<u>Beantwoording van de hoofdonderzoeksvraag</u>	pag.	56
8.1	Vier thema's voor het vak LEF		
8.2	Vijf aanbevelingen voor het Pieter Zeeman	pag.	58
9.	Drie aanbevelingen voor Kloosterwelle	pag.	59
10.	Literatuurlijst	pag.	61

Bijlagen

1	De ruwe onderzoek data met percentages d.d. 30 <u>juli</u> 2021	pag. 63
2.	Verslag externe validatie van enquête (juni 2021)	pag. 88
3.	De goedgekeurde vragenlijst (juni 2021)	pag. 91
4.	Plan van aanpak d.d. 20 <u>juni</u> 2021	pag. 115
5.	Samenwerkingsovereenkomst met twee opdrachtgevers Ondertekend d.d. 18 <u>maart</u> 2021	pag. 121

1. Inleiding: de bril van de geestelijk verzorger

Voor u ligt een adviesrapport met handreikingen over het nieuwe middelbare schoolvak LEF, Levensbeschouwing, Ethiek en Filosofie. De handreikingen zijn gebaseerd op onderzoek dat ik gedurende het afgelopen half jaar heb verricht in het kader van mijn afstudeerproject voor de beroepsspecialisatie pastoraat en geestelijke verzorging, maar ook op mijn stage als geestelijk verzorger bij pastor Luis Kaserer bij WZH de Prinsenhof in Leidschendam. Dit is echt een vormende stage geweest. Door pastor Luis Kaserer heb ik naar mensen leren kijken (en vooral luisteren) door de bijzondere bril van de geestelijk verzorger. Die bril heb ik in dit onderzoek ook opgezet om naar de onderzoeksresultaten uit het veldonderzoek te kijken, en tijdens het nadenken over de vraag, wat nu geschikt zou kunnen zijn voor de ontwikkeling van het vak LEF voor een openbare middelbare school.

Wat houdt de manier van kijken (en luisteren) naar een ander mens door de bril van een geestelijk verzorger in? Ik ben opgeleid als protestants pastor en geestelijk verzorger aan de CHE. Dat zegt iets over mijn persoonlijke bronnen. Daaruit put je de motivatie om je werk als geestelijk verzorger te kunnen doen. Maar in je werk staat het zingevingskader van de ander centraal. Op die manier leert een geestelijk verzorger om in staat te zijn om met ieder mens een goed gesprek te voeren. Denk daarbij aan de psychiatrie, of aan justitiële geestelijke verzorging. Het (levens-) verhaal van de ander staat centraal. Die ander dient in staat te worden gesteld om met zichzelf verder te kunnen gaan. Zichzelf, zijn levensomstandigheden (opnieuw) te kunnen aanvaarden. Ook als dit heel moeilijk is. Daar komt het woord existentieel zingeving vandaan.

Ik heb zelf meegemaakt dat de muziek van Frans Bauer het zingevingskader was voor een vanaf haar derde levensjaar geheel verlamde vrouw van 62 jaar, die al haar hele leven in instellingen woonde, altijd, 24/7, volledig afhankelijk van de zorg van anderen; die desondanks getrouwd was geweest, en die nu rouwde om haar overleden echtgenoot. Ik begeleidde dit rouwproces. En ik leerde van deze bijzondere vrouw, dat ik oprecht blij voor haar kon zijn, met haar eigen zingevingskader. Ik houd zelf niet van de muziek van Frans Bauer. Maar dat deed er helemaal niet toe. Het ging om haar, en om haar verhaal, en haar rouwproces.

Met deze bril op heb ik de opdracht van het Pieter Zeeman aanvaard en uitgevoerd. Dit is mij ook met zoveel woorden gevraagd. Het betekenisverleningskader van de openbare school Pieter Zeeman voor de door hen gewenste ontwikkeling van het vak LEF staat hier centraal. Ik heb geprobeerd mij zo goed mogelijk rationeel te verplaatsen in wat er nodig is om bouwstenen voor een visie te kunnen aanleveren voor het vak LEF op een openbare middelbare school. Dat heeft geleid tot vier aanbevelingen aan het Pieter Zeeman.

In dit afstudeerproject staat 'de ander' centraal. Op drie manieren. Allereerst doordat de doelgroep aangeeft dat het centrale thema in hun leven op dit moment de relatie met de ander is. Daarbij gaat het om vriendschappen. Ten tweede omdat ik de onderzoek data bekeken heb door de bril van de filosofie van E. Levinas. Deze filosoof stelt dat ethiek niet bij onszelf begint, maar pas bij het aangaan van een relatie voor de ander. E. Levinas legt de nadruk op de emotionele empathie, die hij de 'ethische aanraakbaarheid' noemt. Met dit 'humanisme van de andere mens' wordt de component ethiek centraal gesteld in dit rapport, voor het vak LEF. Maar ik wil verder gaan. De filosofie van E. Levinas kan ook anders, moderner worden geïnterpreteerd. We kunnen 'de ander' ook zien in het licht van de moderne tijd. Wie is die ander? Is dat alleen de mens? Of kunnen we daarin ook alle levende wezens betrekken? De aarde zelf? Die verkeert immers in gevaar. Gaat er op dit moment niet een ethisch appel uit van de aarde zelf, en leidt dat ethische appel niet tot het nemen van verantwoordelijkheid voor de gezondheid van al het leven op aarde? Zover durf ik hier wel te gaan. Met als basis de filosofie van Levinas.

De inzichten van de hersenonderzoeker Eveline Crone zijn voor het vak LEF vervolgens de kers op de taart. Zij stelt - overtuigend - dat het puberende brein volledig is ingericht om relaties met de ander te kunnen aangaan, verdiepen en ontwikkelen; dat het in de pubertijd en de adolescentie is ongericht om vaardigheden als rationele empathie te kunnen ontwikkelen. En dat de hersenen van de doelgroep in de pubertijd en de adolescentie optimaal zijn ingericht om moreel te leren redeneren. Daarop zijn de aanbevelingen gebaseerd.

De vijf aanbevelingen uit dit rapport aan het Pieter Zeeman zijn: 1. stel het onderdeel ethiek centraal in het vak LEF. 2. Leer de jongeren moreel redeneren. 3. Laat ze oefenen met morele dilemma's. 4. Maak goede cases die zijn afgestemd op hun leefwereld. 5. Ontwerp voor het onderdeel 'moreel redeneren' een creatieve spelvorm. Pubers zijn creatief. En hun brein is steeds beter in staat om moreel te redeneren. En ze vragen er zelf om!

Wat leest u in dit rapport?

In **hoofdstuk 2** wordt de onderzoeksopzet van het onderzoek besproken. Hier worden de opdrachtgevers Kloosterwelle en Pieter Zeeman¹ aan u voorgesteld en hun onderzoeksdoelstellingen worden toegelicht. Paragraaf 2.3 is heel belangrijk, daar worden de hoofdonderzoeksvraag en de deelvragen toegelicht. Ik vraag ook uw bijzondere aandacht voor de bevindingen van de testpilot voor externe validatie van het veldonderzoek. Onder vijf leeftijdgenoten van de doelgroep is de enquête uitgezet voordat de enquête werd afgenomen. De resultaten zijn verwerkt in de enquête die uiteindelijk is afgenomen. Hierdoor zijn de resultaten van dit onderzoek extern valide. De conclusies zijn ook juist. Ik verwacht bij herhaling van dit onderzoek op andere openbare scholen dezelfde resultaten. Het verslag van de testpilot staat in bijlage 2., en de enquête in bijlage 3.

In **hoofdstuk 3** wordt deelvraag 1 over het gehanteerde begrippenkader voor dit onderzoek beantwoord aan de hand van relevante (veelal wetenschappelijke) literatuur.

Hoofdstuk 4 Dit is een wat onderzoekstechnisch geschreven hoofdstuk. Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden is een kwantitatief veldonderzoek uitgevoerd op de middelbare school Pieter Zeeman in Zierikzee. Er werden 187 enquêtes uitgezet, waarvan er door de leerlingen 153 zijn ingevuld. Dit geeft een hoge betrouwbaarheid van de resultaten. Deze enquête treft u aan in bijlage 3.

In dit hoofdstuk worden de voor het beantwoorden van deelvraag 2 bruikbare data uit dit onderzoek gepresenteerd en toegelicht. De tussenconclusies in dit hoofdstuk zijn genummerd, om ze te kunnen verwerken in hoofdstuk 7. Dit leest wellicht enigszins ongemakkelijk. Voor de ruwe data uit het veldonderzoek zie bijlage 1. Aan het eind van dit hoofdstuk staat de discussie over het veldonderzoek.

In **hoofdstuk 5** wordt deelvraag 3 beantwoord, het literatuuronderzoek naar de vraag welke filosoof de relatie met de ander centraal stelt op een manier die aansluit bij onze doelgroep. E. Levinas stelt 'ethische aanraakbaarheid' centraal in zijn filosofie. Ook gebruikt hij het begrip 'genieten'; dat bij hem een lichamelijke betekenis heeft. De Vlaamse psychiater Dirk de Wachter noemt dit 'het kleine goede'. Juist dit soort elementen maakt de filosofie van Levinas zeer geschikt om te koppelen aan resultaten van het veldonderzoek. De voor hun leven centrale waarden die de doelgroep noemt noemt Levinas ook, en hij verleent er betekenis aan. Dat kun je met de leerlingen bespreken. Een ander voorbeeld is wat E. Levinas zegt over ethiek. 'Ethiek', het goede, vertaalt zich volgens Levinas in het begrip 'verantwoordelijkheid' (nemen). Hier treft mij de sterke gelijkenis met de focus van de doelgroep op de relatie met de ander. Pubers hebben die heel sterk, blijkt uit dit onderzoek. Levinas had die heel sterk. Maar strekt die ethische verantwoordelijkheid voor de ander zich wellicht ook uit tot de ander als levend wezen? Kan die ander ook geïnterpreteerd worden als de aarde zelf? Deze

¹ De officiële naam is Pieter Zeeman SG Pontes, maar in dit rapport gebruiken we hierna de naam Pieter Zeeman. Wie was Pieter Zeeman? Pieter Zeeman (Zonnemaire, 25 mei 1865 - Amsterdam, 9 oktober 1943) was een Nederlands natuurkundige en Nobelprijswinnaar. Hij werd geboren in het plaatsje Zonnemaire op Schouwen-Duiveland. (bron: wikipedia).

gedachten worden uitgewerkt in dit hoofdstuk. We denken na over een hedendaagse interpretatie van deze boeiende filosofie van Levinas waarbij we blijven kijken, hoe deze filosofie aansluit op de leefwereld van de doelgroep en daar trekken we enkele conclusies uit. Die nemen we mee naar hoofdstuk 7.

In **hoofdstuk 6** staat het verslag van het literatuuronderzoek naar deelvraag 4 over recent hersenonderzoek naar de sociale ontwikkeling van pubers, en de ontwikkeling van het intellectuele vermogen om moreel te kunnen redeneren. Dit doen we aan de hand van de wetenschappelijke inzichten van Eveline Crone. De tussenconclusies uit dit hoofdstuk nemen we mee naar hoofdstuk 7. Ze bieden een duidelijk perspectief op de invulling van het onderwijs LEF op de middelbare school.

In **hoofdstuk 7** bekijken we alle deelvragen in hun onderlinge samenhang, en geven dan pas antwoord op deelvraag twee. In paragraaf 7.1 kijken we opnieuw naar de conclusies van het veldonderzoek uit hoofdstuk 4. We bekijken in paragraaf 7.2 de conclusies van hoofdstuk 5 over een moderne interpretatie van de filosofie van Emmanuel Levinas. In paragraaf 7.3 kijken we naar de conclusies van Eveline Crone. In paragraaf 7.4 integreren we deze informatie in we beantwoorden deelvraag 2. We komen tot de definitie van zes centrale betekenisverleningsthema's uit de leefwereld van de doelgroep. Die kunnen als basis dienen voor nader kwalitatief onderzoek door het Pieter Zeeman of andere openbare middelbare scholen, of door lectoraten van hbo's of door universiteiten. En voor de ontwikkeling van het vak LEF. Dit onderzoek kan wellicht ook een bouwsteen zijn voor de ontwikkeling van een nieuwe visie op Levensbeschouwelijk onderwijs voor openbare scholen.

In **hoofdstuk 8** beantwoorden we de hoofdvraag, en geven we aanbevelingen aan het Pieter Zeeman, over de ontwikkeling van een nieuwe onderwijsmodule LEF voor een middelbare school (deelvraag 5). In **hoofdstuk 9** beantwoorden we deelvraag 6. We komen hier terug op de vraag van Kloosterwelle, hoe aansluiting te zoeken bij de jeugd vanuit de culturele rijkdom van een lokale open kloostergemeenschap die gebaseerd is op drie centrale monastieke waarden. Op basis van de resultaten van het veldonderzoek en op basis van de informatie van Jan de Leeuw² geven we aanbevelingen over de leeftijdscategorie jongeren waarmee Kloosterwelle een aanbod zou moeten ontwikkelen. **Hoofdstuk 10** bevat het slotwoord en **hoofdstuk 11** de literatuurlijst.

Woord van dank.

Tenslotte een woord van dank aan het Pieter Zeeman voor het mogelijk maken van dit onderzoek. Dank aan de VMBO-docente Nederlands voor het praktisch ondersteunen van het houden van de enquête tijdens de Lockdown. Petje af. Dank aan de wiskundedocent die toch steeds de moeite nam om mijn vragen om informatie te beantwoorden. Anders kon ik niet verder. Ik heb wellicht soms wat te sterk aangedrongen op informatie of op contact. Het vergde van de docenten nogal wat van hun geduld om dit onderzoek tijdens de lockdown en de schoolsluiting te

² Leeuw, de Jan, In: Narthex. 15 (3): 5-12. Fontys Hogescholen; 2015; VDLG. Morele vorming in het vak Levensbeschouwing

begeleiden. Continue verschoven alle deadlines vanwege het voortduren van de lockdown; om niet te spreken van de schoolroosters die voor docenten en leerlingen wekelijks veranderen. Kortom, echt petje af voor de docenten tijdens het afgelopen schooljaar. Wat een grote loyaliteit en betrokkenheid naar de school spreekt er uit hun inzet! Dank voor de gastvrijheid van de voorzitter van Kloosterwelle Dinie Eerland. En voor de gedeelde liefde binnen het pioniersteam voor christelijke mystiek (in de vesper), en voor liedkunst in Kloosterwelle. Want dat zijn mijn persoonlijke bronnen. Dank ook voor de begeleiding door Dirk van Schepen van de CHE. Dank voor de steun tijdens de COVID-19 pandemie, die voor behoorlijke vertraging en bijbehorende spanning zorgde. Fijne community, de CHE.

Ede/Bergschenhoek, Gabrielle Franses - van der Spoel

8 oktober 2021

HOOFDSTUK 2 De onderzoeksopzet van het onderzoek

In dit hoofdstuk wordt de onderzoeksopzet van het onderzoek besproken. Het is dus een wat onderzoekstechnisch hoofdstuk. Maar gelukkig worden hier eerst de opdrachtgevers Kloosterwelle en Pieter Zeeman³ aan u voorgesteld en worden de onderzoeksdoelstellingen van beide toegelicht. Dat maakt het meteen al boeiend. Want wat hebben open kloostergemeenschap en een middelbare school op het eiland Schouwen-Duiveland met elkaar gemeen? U leest in paragraaf 2.1 en 2.2. Dat dat hun betrokkenheid op de jeugd is. In paragraaf 2.3 duiken we in het hart van dit onderzoek. We bespreken de hoofdonderzoeksvraag en zes deelvragen. Die zijn leidend in dit rapport. In paragraaf 2.4 kijken we nog even terug op de afspraken over de begeleiding van dit onderzoek. Die afspraken werden al op 18 maart 2021 vastgelegd in een samenwerkingsovereenkomst tussen de beide opdrachtgevers en de opdrachtnemer⁴. Wat waren we daar toen blij mee! Reden om ze toch even te vermelden. In paragraaf 2.5. Wordt de keuze voor de onderzoeksmethode toegelicht. En in paragraaf 2.6 wordt verslag gedaan van de bevindingen van de testpilot voor externe validatie van het veldonderzoek. Onder vijf leeftijdgenoten van de doelgroep is de enquête vooraf uitgetest. De resultaten hiervan zijn verwerkt in de definitieve enquête. Het volledige verslag van de validatiepilot staat in bijlage 3. De resultaten van dit onderzoek zijn breder toepasbaar!

2.1. Opdrachtgever Kloosterwelle

De opdracht voor dit onderzoek werd in december 2020 door het pioniersteam van Kloosterwelle te Noordgouwe gegeven. Kloosterwelle is gevestigd in Noordgouwe op het Zeeuwse eiland Schouwen-Duiveland. Kloosterwelle is een zogenaamde 'monastieke pioniersplek' van de Protestantse Kerk Nederland. Pioniersplekken zijn

³ De officiële naam is Pieter Zeeman SG Pontes, maar in dit rapport gebruiken we hierna de naam Pieter Zeeman. Wie was Pieter Zeeman? Pieter Zeeman (Zonnemaire, 25 mei 1865 - Amsterdam, 9 oktober 1943) was een Nederlands natuurkundige en Nobelprijswinnaar. Hij werd geboren in het plaatsje Zonnemaire op Schouwen-Duiveland. (bron: wikipedia).

⁴ De samenwerkingsovereenkomst staat in bijlage E.

plekken waar geëxperimenteerd wordt met alternatieve vormen van kerk-zijn. Vaak staat aansluiting bij de moderne cultuur en samenleving daarbij voorop. Kloosterwelle laat zich echter inspireren door de eeuwenoude kloostertraditie. Kloosterwelle wil dan ook geen 'kerk' genoemd worden maar is 'een moderne, open kloostergemeenschap' die open staat voor iedereen die geïnteresseerd is in levensbeschouwelijke en existentiële vraagstukken, en die zich een tijdje of blijvend bij hen aan wil sluiten.

Centraal in de missie van Kloosterwelle staan existentiële zingeavings- en betekenisverleningsvraagstukken van mensen in de moderne samenleving. Onze maatschappij wordt gekenmerkt door individualisme, prestatiedruk en consumentisme. Zie de website van Kloosterwelle, www.Kloosterwelle.nl. Men wil in Kloosterwelle ruimte scheppen voor de innerlijke wereld van de mens door de aandacht te vestigen op het ervaren van de stilte. In die stilte kan de mens zijn innerlijk leven gaan ervaren en zo ervaren wat men echt voelt, verlangt en wil. In de wekelijkse stiltevesper worden deuren geopend naar dat innerlijke ervaren wat van zich aandient. Voorts worden er stiltewandelingen en retraites georganiseerd, heeft men een kloostertuin aangelegd en zijn er kloosterroutes ontwikkeld die aansluiten op de historie van het eiland Schouwen-Duiveland, waar in de 13^e eeuw circa 20 kloosters hebben gestaan. Henk Dalebout⁵ schreef er een boek over. Zo zoekt Kloosterwelle aansluiting bij de eigen context, het eiland Schouwen-Duiveland. Een kleine, slagvaardige groep vrijwilligers, het 'pioniersteam', geeft leiding aan alle initiatieven. Deze pioniers zijn geschoold op onder meer muzikaal terrein, op het gebied van geestelijke verzorging en pastoraat, geesteswetenschappen en onderwijs. Zie www.Kloosterwelle.nl. De pioniers willen hun geestelijke rijkdom en wijsheid ook graag delen met de jeugd. En daarom wilde men onderzoek laten doen naar de vraag, hoe een aanbod van Kloosterwelle er uit zou moeten zien om bij de belevingswereld van jongeren te kunnen aansluiten. Hoe ziet die leefwereld er eigenlijk uit? Het onderzoeksdoel voor Kloosterwelle werd in het plan van aanpak voor dit onderzoek als volgt geformuleerd: 'aan welke eisen dient een geschikt aanbod van Kloosterwelle voor jongeren van 12-14 jaar te voldoen om bij het zingeavings- en betekenisverleningsprofiel van deze jongeren aan te sluiten?' Kloosterwelle wil een beeld krijgen van de belevingswereld, spirituele en zingeavingsvragen van de 2^e klas-leerlingen van het Pieter Zeeman, zodat zij daar een passend aanbod voor kan gaan ontwikkelen. Dit is eenzelfde soort onderzoeksdoel als van het onderzoek 'Je bent jong en je wilt anders' van Elpine de Boer⁶ van de Rijksuniversiteit Leiden uit 2006. Het breinonderzoek van Eveline Crone geeft aan, dat pubers hun eigen keuzes willen maken, en dat hun brein zich ook zo ontwikkelt. Zij hebben dus vrijheid nodig. Het onderzoek onder de doelgroep geeft aan, dat wat zij willen iets heel anders is, dan wat Kloosterwelle wil. Het is dus de vraag, of Kloosterwelle

⁵ Dalebout, Henk Kloosterrijk Schouwen, Routes langs verdwenen Schouwse Kloosters Uitgeverij Walburg Pers, Zutphen, 2020 i.s.m. De Stichting Kloosterinitiatieven

⁶ Boer, de, Elpine 'Je bent jong en je wilt anders'. Uitgeverij Kok-Kampen, 2006.

aansluiting heeft gezocht bij de juiste doelgroep, door op 13- en 14 jarigen te mikken. Misschien moet Kloosterwelle zich gaan richten op een andere leeftijdscategorie jongeren. Die vraag wordt in dit rapport beantwoord.

2.2 Opdrachtgever Pieter Zeeman

Het Pieter Zeeman is de enige middelbare school op het eiland Schouwen-Duiveland. Er gaan ongeveer 1000 leerlingen naar school. Op deze school kunnen leerlingen kiezen voor de leerweg Basis-Kader onderwijs, voor de Mavo, voor de Havo, voor een gemengde klas Havo-Vwo, en voor vwo-onderwijs.

Op het Pieter Zeeman zijn nieuwe ontwikkelingen gaande rond het onderwijs levensbeschouwing en religie. Het expertisecentrum Levensbeschouwing en Religie (LERVO) speelt daarbij een belangrijke rol. Vanuit het veld wordt gewerkt aan een nieuw basiscurriculum levensbeschouwing en religie⁷. Het eerste concept daarvan is in december 2020 gepubliceerd. In 2021 zijn door het LERVO dertig focusgesprekken met docenten uit heel Nederland gehouden over dit curriculum. Hieruit kwamen duidelijke aanbevelingen. Ik noem de aanbevelingen die relevant zijn voor dit adviesrapport voor een openbare middelbare school. Het Pieter Zeeman is een openbare school. Die aanbevelingen zijn:

1. *Durf duidelijk keuzes te maken en durf vernieuwend te zijn.*
2. *Neem uitgangspunt in de levensbeschouwelijke diversiteit in Nederland.*
3. *Maak meer ruimte voor ethiek.*
4. *Verschillende scholen hebben een verschillende aanpak nodig.*

Het Pieter Zeeman durft duidelijke keuzes te maken. Deze openbare school kiest voor de levensbeschouwelijke leerlijn, en ook voor een nieuw te ontwikkelen vak LEF, Levensbeschouwing, Ethiek en Filosofie. Binnen het te ontwikkelen basiscurriculum gaat men uit van drie vak visies, waarvan er een de levensbeschouwelijke vakvisie is. Die moet nog worden ontwikkeld. Dat betekent dat er ruimte is voor initiatieven voor de ontwikkeling van een eigen levensbeschouwelijk vak visie. Dat biedt kansen voor vernieuwing, voor creativiteit en voor een eigen visie voor het openbaar onderwijs op levensbeschouwing. Waar ik aan toe zou willen voegen: uitgaande van respect, openheid en nieuwsgierigheid.

Het Pieter Zeeman was vanuit deze context direct geïnteresseerd in het veldonderzoek voor dit afstudeerproject. Een onderzoek naar de leefwereld, zingeving- en betekenis verlenende thema's van 13- en 14-jarigen kan nieuwe inzichten opleveren die bruikbaar zijn voor het nieuw te ontwikkelen vak LEF. Men wil immers dat het nieuwe vak LEF aansluit op de leefwereld van tweedeklassers, en daarbinnen bij de voor deze leerlingen spelende zingeving- en betekenisverleningsthema's. Zodat het kan bijdragen aan de door de school gewenste ontwikkeling en educatie van de leerlingen. Dit is het onderzoeksdoel

⁷ Davidsen, Markus en Elsenaar, Marcel 'Durf vernieuwend te zijn'. Feedback op het concept-basiscurriculum vanuit het veld en vertaling van de feedback naar vervolgstappen voor 2021. In: Narthex, tijdschrift voor levensbeschouwing en educatie, Jaargang 21, maart 2021, nummer 1 blz. 70 -74.

voor het Pieter Zeeman⁸. Nu, die inzichten hebben we gevonden. Zie hoofdstuk 7 en 8.

2.3. De hoofdonderzoeksvraag en de deelvragen

De hoofdonderzoeksvraag van dit onderzoek luidt:

‘Welke thema’s zijn relevant voor het vak Levensbeschouwing, Ethiek en Filosofie als wij aan willen sluiten bij de leefwereld en thema’s van pubers van 13, 14 jaar?’

Deze vraag wordt beantwoord in hoofdstuk acht. Er komen duidelijke thema’s uit het onderzoek naar voren. Daarnaast zijn een aantal deelvragen geformuleerd, die ieder een eigen bijdrage leveren aan het beantwoorden van de hoofdvraag.

Deelvraag 1 betreft het centrale begrippenkader uit dit onderzoek. De afgeleide vragen naar het begrippenkader in dit onderzoek zijn:

- a) Wat is de betekenis van het begrip ‘levensbeschouwing’ in dit onderzoek?
- b) Wat betekent het begrip ‘spiritualiteit’ in dit onderzoek?
- c) Voor welke definitie van het begrip ‘‘zingeving’’ kiezen we in dit onderzoek?
- d) Voor welke definitie van het begrip ‘betekenisverlening’ kiezen we in dit onderzoek?
- e) Wat betekenen de begrippen ‘puber’ en ‘adolescent’ in dit onderzoek?

De deelvragen 1a - e worden door middel van een literatuuronderzoek beantwoord in **hoofdstuk 3** over het begrippenkader. De tussenconclusies uit hoofdstuk 3 worden meegenomen naar hoofdstuk 8.

Deelvraag 2: Welke zingevings- en betekenisverleningsthema’s en -vragen spelen er in het leven van pubers van 13, 14 jaar? Deze vraag is onderzocht via het houden van een veldonderzoek op het Pieter Zeeman in Zierikzee. Er werd in alle tweede klassen een enquête gehouden. De resultaten van dit kwantitatieve veldonderzoek dat naar deze thema’s is verricht wordt besproken in **hoofdstuk 4**. Daardoor is dit hoofdstuk wat technisch van aard. De (genummerde) tussenconclusies uit hoofdstuk 4 worden verwerkt in hoofdstuk 7. Daar worden de onderzoeksresultaten uit het veldonderzoek naast de informatie uit het literatuuronderzoek gelegd en in samenhang bekeken. Deze deelvraag wordt dus in hoofdstuk 7 pas volledig beantwoord.

Deelvraag 3: Welke filosofie stelt de relatie met de andere mens centraal op een manier die aansluit bij de leefwereld van onze doelgroep? Dit staat in **hoofdstuk vijf**. De humanistische visie van Emmanuel Levinas op de ethische relatie met de andere mens sluit goed aan bij de leefwereld van de puber. Beide zijn ingesteld op de relatie met de ander. Beiden noemen dezelfde waarden. En Levinas legt er een ethische dimensie in. En dan kan er geleerd gaan worden. Wat maakt die relatie tot een ethische relatie? Welke keuzemomenten zijn er dan? En daar kun je over in

⁸ Zie plan van aanpak, zie bijlage 4.

gesprek gaan met leerlingen. Hen leren moreel redeneren. De tussenconclusies uit hoofdstuk 5 worden meegenomen naar hoofdstuk 7 en 8.

Deelvraag 4: Wat is kenmerkend voor de ontwikkeling van het puberende brein?

Welke ontwikkeling maakt dat brein eigenlijk? En wat betekent dat voor het vak uit het vakgebied levensbeschouwing, ethiek en filosofie? Er komt een prachtig inzicht aan het licht. Het puberende brein is volledig ingericht op het leren moreel redeneren. Deze wetenschappelijke visie van Eveline Crone op de sociale ontwikkeling van pubers staat in **hoofdstuk 6**. De tussenconclusie uit hoofdstuk 6 wordt ook weer meegenomen naar hoofdstuk 7 en 8.

Hoofdstuk zeven. In dit hoofdstuk worden alle onderzoeksresultaten in hun onderlinge samenhang worden bekeken. Er wordt antwoord gegeven op deelvraag twee. **De hoofdvraag** wordt beantwoord in **hoofdstuk 8**. Hier wordt ook

Deelvraag 5 beantwoord: Wat moet het Pieter Zeeman doen om in het onderwijs LEF aan te sluiten bij de beleavingswereld etc. van de doelgroep? Er worden vijf aanbevelingen gegeven aan het Pieter Zeeman.

Deelvraag 6: Wat moet Kloosterwelle doen om in haar aanbod aan te sluiten bij jongeren op basis van dit onderzoek? Deze vraag wordt beantwoord in **hoofdstuk 9**. Er worden drie aanbevelingen gegeven.

Paragraaf 2.4. Samenwerkingsovereenkomst

Hoe organiseer je het overleg en de besluitvorming over een onderzoek voor twee opdrachtgevers? Wij hebben een samenwerkingsovereenkomst gesloten waarin de afspraken over de samenwerking zijn vastgelegd. In de samenwerkingsovereenkomst stonden afspraken over de begeleiding van het afstudeeronderzoek dat op het Pieter Zeeman zou worden uitgevoerd. De begeleidingscommissie werd bemenst door twee vertegenwoordigers uit het pioniersteam van Kloosterwelle en twee docenten van het Pieter Zeeman. Ook werd in de overeenkomst het auteursrecht voor de onderzoeksresultaten geregeld. Dat ligt bij Gabriëlle van der Spoel.

Paragraaf 2.5. Verantwoording van de gekozen onderzoeksmethode

Opdrachtgever Kloosterwelle had eigenlijk geen goed beeld van de zingevingsvragen die leven bij jongeren. Ook bij het Pieter Zeeman bleek geen informatie aanwezig te zijn over de leefwereld van de doelgroep, of van zingevings- of betekenisverleningsthema's die spelen bij de doelgroep. Ik heb daarom gekozen voor een kwantitatief onderzoek in de vorm van een enquête. Een kwantitatief onderzoek is een goed middel om een algemeen beeld te krijgen van wat een doelgroep doet, vindt of wil.

Vanwege de vergelijkbaarheid van de onderzoeksdoelen en -vragen van de opdrachtgevers heb ik de vragen van mijn onderzoek afgestemd op het in 2006 gehouden onderzoek van Elpine de Boer van de Rijksuniversiteit van Leiden⁹. In dat eerdere onderzoek wordt uitgebreid onderzoek gedaan naar de leefwereld en naar

⁹ Boer, de, Elpine

'Je bent jong en je wilt anders'. Uitgeverij Kok-Kampen, 2006.

de godsdienstige en spirituele vragen en thema's in het leven van ca. 250 jongeren, wier ouders zowel protestants als katholiek zijn. De jongeren zelf zijn niet per se kerkelijk gebonden, maar hun ouders waren dat wel. Dit onderzoek uit 2006 van de Rijksuniversiteit Leiden, met daarin ook vragen over godsdienst en spiritualiteit, heb ik aangepast aan de doelgroep van de openbare middelbare school Pieter Zeeman, maar de vragen over spiritualiteit (godsdienstig maar ook seculier) zijn wel in het onderzoek blijven staan. Soms zijn ze iets aangepast. Dit met als doel om de interesse van jongeren voor religie en godsdienst, en ook voor religieuze en seculiere spiritualiteit te onderzoeken. En daarnaast zijn nieuwe vragen toegevoegd over andere thema's uit de wereld van 13- en 14-jarigen; zoals over de thuissituatie en over eigentijdse zingeving- en betekenisverleningsthema's, waaronder natuurlijk een thema van ziekte en gezondheid als de COVID-19 pandemie die het leven van de doelgroep in het schooljaar 20/21 flink heeft beïnvloed. Als onderzoeksmethode heb ik uiteindelijk in overleg met beide opdrachtgevers gekozen voor een kwantitatief onderzoek in de vorm van een vragenlijst. Zie het boek van Nel Verhoeven¹⁰.

Paragraaf 2.6 Pilot externe validatie van het onderzoek.

Ik heb voor dit onderzoek de interne validatie van het onderzoek geborgd door de enquête vooraf voor te leggen aan vijf jongelui in de leeftijd van 13- en 14 jaar, jongens en meisjes, en ik heb hen gevraagd de enquête te maken en mij te vertellen wat ze ervan vonden, wat ze ervan begrepen en wat niet. U treft een verslag van de interne validatie aan in de bijlage C. Opvallend was dat de jongelui geen van alle het woord 'retraite' kenden. Daar hebben we in de begeleidingscommissie een ander woord voor verzonnen. Ook wist geen van hen wat een voetnoot is. Ook die heb ik weggehaald. De op deze manier ontvangen feedback heb ik verwerkt in de enquête. Die versie van de enquête is naar het Pieter Zeeman SG Pontes gestuurd om te worden afgenomen onder alle tweede klasleerlingen. Zie bijlage A.

In de samenwerkingsovereenkomst staat de afspraak om ook een aantal diepte-interviews af te nemen. Triangulatie. Dit is een beproefde onderzoeksmethode. Helaas schoof door COVID-19 de uitvoering van het kwantitatieve onderzoek steeds op, vanwege de lockdown-maatregelen en de schoolsluiting. Uiteindelijk was het afnemen van de diepte-interviews in de tijd niet meer mogelijk. Het Pieter Zeeman heeft aangegeven dat zij komend schooljaar 21/22 nu zelf kwalitatief onderzoek gaat uitvoeren op basis van de resultaten van de door mij in juli 2021 afgenomen enquête. Dat is goed nieuws.

¹⁰ Verhoeven, Nel Wat is onderzoek, Praktijkboek voor methoden en technieken, Uitgeverij Boom Lemma Uitgevers, Den Haag 2014, 5^e druk. (Hierna: Verhoeven).

HOOFDSTUK 3 Verantwoording gebruikt begrippenkader

De hoofdonderzoeksvraag van dit onderzoek is: 'Welke thema's zijn relevant voor het vak Levensbeschouwing, Ethiek en Filosofie als wij aan willen sluiten bij de leefwereld van pubers van 13, 14 jaar? In dit hoofdstuk wordt aan de hand van literatuuronderzoek een antwoord geformuleerd op deelvraag 1. Deelvraag 1 betreft het centrale begrippenkader uit dit onderzoek. De afgeleide vragen naar het begrippenkader in dit onderzoek zijn:

- a) Wat is de betekenis van het begrip 'levensbeschouwing' in dit onderzoek? (Paragraaf 1.3.A)
- b) Wat betekent het begrip 'spiritualiteit' in dit onderzoek? (Paragraaf 1.3.B)
- c) Voor welke definitie van het begrip 'zingeving' kiezen we in dit onderzoek? (Paragraaf 1.3.C)
- d) Voor welke definitie van het begrip 'betekenisverlening' kiezen we in dit onderzoek? (Paragraaf 1.3.D)
- e) Wat betekent het begrip 'puber' in dit onderzoek? (Paragraaf 1.3.E)
- f) Wat betekent het begrip 'adolescentie' in dit onderzoek? (Paragraaf 1.3.F)

De begrippen levensbeschouwing en religie zijn door ontzuiling, secularisatie, individualisering en het pluriformer worden van levensbeschouwing en geloof naar de achtergrond gedrongen door zingeving en spiritualiteit. Met zingeving en spiritualiteit staat de persoonlijke ervaring en beleving van ieder mens centraal.

Paragraaf 3.1 Levensbeschouwing

In de literatuur worden bij levensbeschouwing, religie of spiritualiteit een aantal aspecten onderscheiden¹¹. In de praktijk blijken de volgende aspecten vooral van belang:

- 1 Het ideologische of cognitieve aspect (geloof en overtuiging)
- 2 Het affectieve aspect (ervaring en gevoel)
- 3 Het ethische of motivationele aspect (waarden en moraal)
- 4 Het rituele aspect (gedrag en praktijk)
- 5 Het aspect van gezag en gemeenschap.

De Leeuw geeft aan dat het onderscheid tussen deze - elkaar enigszins overlappende - aspecten het misverstand corrigeert, dat iemands ultieme zingeving opgaat in bijvoorbeeld alleen cognitieve overtuigingen. De aspecten kunnen helpen bij het in den brede verkennen van iemands levensoriëntatie.

Het is volgens de Leeuw bovendien van belang om op te merken, dat door de vijf aspecten heen betekenisgeving en levensverhaal een rol spelen. Op grond van de biografische feiten en gebeurtenissen bouwt een mens zijn of haar levensverhaal op. Al vertellend dienen zich velerlei betekenis- of zingevingselementen, verbanden, veronderstellingen en overtuigingen aan. Zo is het vertellen van

¹¹ Leeuw, de Jan, In: Narthex. 15 (3): 5-12. Fontys Hogescholen; 2015; VDLG. Morele vorming in het vak Levensbeschouwing.

iemands levensverhaal een bij uitstek zingevende of zinzoekende activiteit. Aldus kan iemand zingevingsbronnen en -moeiten benoemen, -ijken en herijken.

Morele vorming in het vak Levensbeschouwing.

Volgens Jan de Leeuw¹² is morele vorming (ook altijd) een niet-beoogd gevolg van onderwijs. Maar wanneer het bewust beoogd wordt, bestaan er volgens de Leeuw drie verschillende vormen van doelbewuste morele beïnvloeding in het onderwijs: morele vorming als vak, de voorbeeldfunctie van de docent en een positieve schoolcultuur.

Morele vorming als vak betreft de vorming in waarden en normen van de leerling. Daarbij kunnen verschillende accenten worden gelegd:

- Waardenoverdracht, dit kan op de basisschool en in de eerste helft van het middelbare schoolonderwijs.
- Waardenverheldering staat haaks op waardenoverdracht en heeft tot doel om het eigen waarden- en normenkader van de leerling te laten groeien. Dit is heel geschikt voor de onderbouw van de middelbare school en past daarom bij het vak LEF, juist ook omdat het management dit onderzoek heeft laten doen naar de eigen waarden van de leerlingen.
- Waardencommunicatie betreft de dialoog over culturele waarden in de samenleving en is geschikt voor de bovenbouw. (Opm. GFS die methode valt dus af voor de tweede klassen).

Het begrip waardenverheldering¹³ heeft als doel om het eigen waarden- en normenkader van de leerling te laten groeien. Dat zou wel eens een bruikbaar concept kunnen zijn voor de invulling van het onderdeel ethiek binnen het vak LEF. Het sluit denk ik goed aan bij de thema's van de doelgroep van dit onderzoek.

Paragraaf 3.2 Spiritualiteit

Spiritualiteit is een heel breed begrip. Er kan van alles mee worden bedoeld. Dat maakt het ook tot een lastig begrip voor dit onderzoek.

Religieuze spiritualiteit

Spiritualiteit kan men religieus duiden. Dan wordt de relatie met God(en) of het goddelijke bedoeld. Het gaat dan om het duiden van een transcendente werkelijkheid.

Areligieuze spiritualiteit

Humanisten spreken over zoiets als een areligieuze, immanente spiritualiteit. Zij sluiten aan bij het wetenschappelijk gedachtengoed, waarin de immanentie, het aardse, centraal staat. Daarin gaat het alleen om alles wat zintuiglijk waarneembaar is. We zien dat onder invloed van de secularisatie steeds vaker christelijke rituelen opnieuw en dan ook areligieus worden geherinterpreteerd rond begrafenissen of huwelijken. Of bijvoorbeeld een afscheidsritueel bij het ontbinden van een huwelijk, waarbij partners elkaar bedanken voor wat ze van elkaar

¹² Leeuw, de Jan, In: Narthex. 15 (3): 5-12. Fontys Hogescholen; 2015; VDLG. Morele vorming in het vak Levensbeschouwing.

¹³ Zie noot 11.

ontvangen hebben. De universiteit voor Humanistiek is begonnen met een Celebrantenopleiding die opleidt tot 'ritueelbegeleider'. Er is al een beroepsregister voor opgericht. Dit is een brede stroming binnen de Nederlandse samenleving die steeds meer weerklank vindt.

Paranormale spiritualiteit

Spiritualiteit kan ook worden geduid in de sfeer van de paranormale wereld. Daarin spelen het universum, de elementen lucht, vuur, aarde, en water; tarotkaarten, astrologie en dergelijke een rol. In bladen als Happinez wordt gebruik gemaakt van deze vormen van spiritualiteit, maar trouwens ook van het christendom, zoals blijkt uit de (van oorsprong Bijbelse) affirmatie: 'je mag elke dag opnieuw beginnen'. Er wordt gesproken over 'mystieke kunstwerkjes', waarin het woord 'mystiek' verwijst naar het begrip 'fijngevoeligheid'. Iets soortgelijks geldt voor 'magisch borduren en spiritualiteit'. Woorden als 'de tederheid van vogels' - dat is een romantische notie van vogels; want deze dieren zijn onderling ongelofelijk wreed; iedere kippenliefhebber kan dit bevestigen - wolven zijn bijvoorbeeld een veel socialere diersoort dan vogels. Maar minder aaibaar. Er wordt ook geschreven over 'motivatie' en 'zingeving' in 1 adem. Dit blad zet je dus even op een ander been, brengt je daardoor in een andere, zachtere gemoedsgesteldheid. Als het om deze vorm van spiritualiteit gaat in het onderzoek of in dit rapport, zal het worden vermeld.

Vermarkting en het gebruik van de begrippen zingeving en betekenisverlening in relatie tot waarden als 'gelukkig zijn' en 'persoonlijke groei'

In Happinez nummer 6, 2001 staat een interview met Adam Grant, organisatiepsycholoog en expert op het terrein van motivatie en zingeving. Uit wat hij poneert blijkt Grant een aanhanger van de maakbaarheid van het leven. Wat is zijn recept voor een succesvol en gelukkig leven? Grant stelt dat er een verschil is tussen plezierig leven en betekenisvol leven, en dat het laatste meer geluk oplevert. (Grant, Happinez 6, blz. 29). Maar er is ook nog zoiets als psychologische rijkdom. Dat verkrijg je door een interessant leven te leiden met een rijkdom aan ervaringen, waarin je jezelf blijft uitdagen en je steeds blijft groeien. Je voorkomt er volgens Grant mee, dat je blijft hangen in situaties die je niet gelukkig maken of die je tegenhouden 'om je potentie te vervullen'. En daar gaat het om.

Je dient als mens altijd open te blijven staan voor nieuwe inzichten. Je aannames op belangrijke gebieden - werk, relaties, vriendschap, identiteit, spiritualiteit - dien je regelmatig met de blik van een wetenschapper opnieuw te bekijken. Het gaat hierbij om flexibiliteit van denken. Als het aankomt op persoonlijke groei loont het volgens Grant om ambitieuze doelen te stellen en hindernissen te nemen. Voor Grant zelf is de psychologische rijkdom van de ervaring belangrijker dan zijn tijdelijke geluksgevoel.

Dirk de Wachter, psychiater: 'geluk als hoofddoel is onethisch'

In aansluiting op het artikel uit het tijdschrift Happinez (what's in a name) waarin wordt gesproken over werken aan het bevorderen van je eigen geluk, voeg ik hier een reactie op deze maatschappelijke 'streven naar geluk'-tendens toe. In een

recent nummer van het tijdschrift 'Volzin'¹⁴ doet de psychiater Dirk de Wachter¹⁵ uitspraken over geluk als hoofddoel in het leven. De boodschap van De Wachter is: zoek de zin van het leven niet in het streven naar geluk, maar word gelukkig door een ander te helpen bij zijn ongeluk. De Wachter stelt dat de moderniteit ons veel veiligheid en materiele welvaart heeft gebracht die ons leven beter heeft gemaakt. Maar daardoor zijn we ook gaan denken dat geluk maakbaar is. En dat is niet zo. Geluk is niet maakbaar volgens de Wachter. We moeten leren om het ongeluk af en toe een beetje toe te laten in ons leven. Het gaat dan om 'normaal' ongeluk, waar we allemaal mee te maken krijgen. De Wachter noemt als voorbeelden: als het sterven van onze ouders; onze eigen ziektes, het feit dat onze kinderen onze dromen niet altijd waarmaken. De zin en de betekenis van het bestaan is volgens hem: omzien naar de ander. Zie je ongeluk bij de ander, reik hem dan de helpende hand. Dat is volgens de Wachter een ethische plicht. De Wachter baseert zijn visie mede op het werk van de filosoof Levinas.

Dragende waarden en bronnen?

Bij spiritualiteit kunnen volgens Doolaard ook vragen worden gesteld als: 'Vanuit welke dragende waarden en bronnen wil iemand leven?' (Vrij naar Doolaard 2006, 309-310) Dit lijkt mij een goede invalshoek voor dit rapport. Daarom nemen we deze invalshoek van Doolaard over mee te werken. De formulering van dragende waarden van Doolaard is voor dit rapport interessant omdat zij aansluit bij de doelstellingen en de uitkomsten van dit onderzoek.

Het begrip spiritualiteit heeft zoveel verschillende betekenissen dat het daardoor eigenlijk aan betekenis verliest. We kiezen ervoor het begrip spiritualiteit zo min mogelijk te gebruiken in dit onderzoek. Het lijkt ook minder geschikt voor gebruik in het vak LEF. Als we het gebruiken sluit de definitie van Doolaard voor spiritualiteit nog het meest aan bij het vak LEF. Het gaat dan om de vraag:

'Vanuit welke dragende waarden en bronnen wil iemand leven?'

Dit lijkt mij een vraag die beter bij het vak LEF aansluit. Zoals we in de inleiding zagen, kan dit werkelijk van alles zijn.

Paragraaf 3.3 Zingeving: drie niveaus

Zingeving is een modern woord. Ik geef drie voorbeelden.

1. Kijk eens naar het gebruik van dit woord in de reclame en media:
'Uitgeverij Zilt geeft zin aan je leven'. Wat betekent dat? We lezen:
'Uitgeverij Zilt is een jonge uitgeverij die zich richt op iedereen met een brede interesse voor zingeving. De uitgaven van Zilt zijn inhoudelijk gebaseerd op de drie kernwoorden Mens, Verbinding en Maatschappij en worden op drie niveaus uitgewerkt, volgens Hoofd (theoretisch), Hart (inspirerend), en Handen (praktisch).

¹⁴ Zie noot 18.

¹⁵ De Wachter, Dirk, 'Geluk als hoofddoel is onethisch'. In: Volzin. Verdiep je wereld. Nr. 10, oktober 2021, jaargang 20, volzin.nu blz.45-47.

Hier valt mij vooral de vaagheid van de begrippen op. Het is vrij ongedefinieerd wat hier met zingeving wordt bedoeld.

2. Zingevingsvragen zijn cruciaal in de burgerschapsles volgens Gerdien Bertram-Troost in een artikel in Narthex¹⁶. Wat zou ze daarmee kunnen bedoelen?

Eerst analyseert de auteur: 'De moderne mens heeft steeds vaker zelf tot taak om zin te geven aan zijn bestaan. De bron van zin moet steeds meer gezocht worden in het eigen innerlijk. Er ligt nadruk op authenticiteit en trouw zijn aan jezelf. Jongeren dienen op allerlei terreinen (relaties, hobby's, opleiding, werk) authentieke keuzes te maken, en daaraan zit een keerzijde. Dat blijkt uit het rapport van het RIVM uit 2018, 'Opgave voor de toekomst; de mentale druk op jongeren en jongvolwassenen neemt toe'.

Vervolgens concludeert Bertram-Troost dat het kernpunt de vorming van de eigen levensoriëntatie van jongeren is. En ze vindt dat jongeren daar ondersteuning bij nodig hebben. Jongeren dienen geholpen te worden om hun eigen morele identiteit vorm te kunnen geven. Onderwijs kan daarbij volgens deze auteur zowel een inhoudelijke als een procesmatige rol spelen. Inhoudelijk is kennisoverdracht van belang. Over diverse levensbeschouwelijke tradities en de bijbehorende morele en existentiële inzichten. Procesmatig door in een open dialoog jongeren uit te nodigen om zelf te ontdekken wat voor hen zingevend kan zijn en hoe ze zich tot de aangereikte tradities en filosofieën willen verhouden. Gesprek in de klas kan persoonlijk vormend zijn. Belangrijk is dan het ontwikkelen van een wijze manier om hierover met elkaar in gesprek te kunnen gaan.

Dit stuk van Bertram Troost is een goed voorbeeld van de 'vervuiling' van het begrip zingeving. Ik vind dat het stuk uitblinkt in vaagheid. Als jurist en geestelijk verzorger heb ik kennis van beide vakgebieden. Ik denk dat de enige bijdrage van het vakgebied geestelijke verzorging, waar het begrip zingeving vandaan komt, aan het vakgebied burgerschapskunde de blikrichting kan zijn. Ik pleit voor een open, aanvaardende houding voor het zingevingskader van de leerling (binnen de grenzen van de rechtsstaat en van wat formeel 'openbare orde en goede zeden'. Zoals we hebben gezien is het begrip spiritualiteit een lege term geworden. Zo; begrip valt af voor het vak LEF. En dat geldt helaas ook voor het begrip zingeving. Iedereen kan er alle kanten mee op. Ik pleit hier, in aansluiting op het advies van ... voor duidelijke terminologie. En dan zou ik voor het vak LEF uit de buurt blijven van het begrip 'zingeving'. Het is een helaas een vervuild begrip.

We keren terug naar de vraag wat zingeving voor dit onderzoek nu eigenlijk inhoudt. Voorbeeld drie.

¹⁶ Bertram-Troost, Gerdien, 'Zingevingsvragen zijn cruciaal in de burgerschapsles' In: Narthex maart 2021, thema Hoogspanning blz. 30-34.

3. Het blad 'Volzin' bestaat nu 20 jaar. De slogan van dit blad luidt: 'Volzin. Verdiep je leven.'
In dit blad staat een mooi gedicht¹⁷:

'WAT HET IS'

Het is onzin
Zegt het verstand
Het is wat het is
Zegt de liefde

Het is tegenslag
Zegt de berekening
Het is alleen maar pijn
Zegt de angst
Het is uitzichtloos
Zegt het inzicht
Het is wat het is
Zegt de liefde

Het is belachelijk
Zegt de trots
Het is lichtzinnig
Zegt de voorzichtigheid
Het is onmogelijk
Zegt de ervaring
Het is wat het is
Zegt de liefde

Erich Fried (1921-1988) vertaald uit het Duits door Geert van Istendael.
Uit: de mooiste van de hele wereld,
Uitgeverij Lannoo, 1996.

Enkele gedachten naar aanleiding van het gedicht 'Wat het is van Erich Fried'. Het gaat hier om poëzie. Dan gaat het om wat niet zo goed in woorden uit te drukken valt. Dit zijn juist vaak voor een mens heel belangrijke aspecten. Maar mensen zijn juist vaak ook kwetsbaar. Hier naderen we de essentie van wat zingeving is. Daar past terughoudendheid en voorzichtigheid bij. Ik denk dat het essentieel is om je te realiseren dat het begrip zingeving een diepte kent die ongrijpbaar kan zijn, ja, angstaanjagend. Mensen barsten in snikken uit. En dat moet ok kunnen zijn. Dat moet in veilige handen zijn. Dat moet heel vertrouwelijk en intiem en veilig kunnen zijn. En de kamer niet verlaten. Dat is heel privé en vertrouwelijk.

¹⁷ Fried, Erich, 'Wat het is', IN: Volzin, Verdiep je wereld. Nr. 10, - oktober 2021 - - volzin.nu blz. 72.

Dit niveau van communicatie tussen mensen leent zich mijns inziens niet voor een gesprek in een klas.

Ik licht mijn standpunt toe aan de hand van de definitie van geestelijke verzorging uit het nieuwe handboek geestelijke verzorging uit 2006¹⁸. Het is een gelaagde definitie van het begrip zingeving.

Instrumentele zingeving als eerste niveau heeft te maken met de ontplooiing van doelgerichte activiteiten die tastbare resultaten opleveren. Zo ervaren veel mensen bij het doen van een nuttige taak of het verdienen van eigen inkomsten bij uitstek als zinvol en zingevend. Men kan er voldoening en een gevoel van eigenwaarde aan ontleen. Het vinden van dergelijke instrumentele zingeving kan iemand ertoe brengen op het eigen leven ingrijpend beïnvloeden, en de behandeling kan voorwaarden scheppen om (weer) op dit instrumentele niveau zin te ervaren'. (Doolaard 2006, 308).

Het begrip *instrumentele zingeving* kan vertaald worden naar middelbare scholieren en dan gaat het om met plezier naar school gaan, en met goede cijfers halen, of thuis bepaalde taken uitvoeren in de huishouding. Of in de sportcarrière van een adolescent werken aan goede sportprestaties. Eveline Crone geeft aan dat het adolescentenbrein bij uitstek geschikt is om uitzonderlijke sportprestaties te leveren¹⁹. De doelgroep geeft zelf in het onderzoek aan dat het halen van goede cijfers voor hen zeer belangrijk is. Dat is een voorbeeld van instrumentele zingeving. Ook kan een groepsgesprek over zingeving in de klas over dit niveau van zingeving gaan. Hier kan voldoende veiligheid in de groep worden gewaarborgd door de leerkracht.

Het intrinsieke niveau van zingeving is niet resultaatgericht. Het gaat hier om zaken die een waarde in zichzelf hebben. De invulling hiervan verschilt van persoon tot persoon. Men kan denken aan belangrijke relaties, zorg voor een ander, vriendschap, lichaamsverzorging, een huisdier, creativiteit, muziek, sport, spel, hobby's, passies en allerlei vormen van vrijetijdsbesteding. Het ervaren van zin op intrinsiek niveau kan helpen om het eigen bestaan als betekenisvol en de eigen persoon als waardevol te zien. Interessant is dat de doelgroep veel van dit soort waarden heeft genoemd als belangrijk in hun leven op dit moment.

Gesprekken in de klas met de doelgroep (leerlingen van 13, 14 jaar) kunnen heel goed gevoerd worden over *zingevingsvraagstukken op intrinsiek niveau*. Dit niveau van zingeving sluit goed aan bij de leefwereld van de doelgroep, zoals zal blijken uit de onderzoeksresultaten van de enquête in het volgende hoofdstuk van dit rapport.

Het ultieme niveau van zingeving wordt ook wel **existentiële zingeving** genoemd. Hier spelen ultieme waarden, levensoriëntatie, en spiritualiteit een rol. Zingeving op dit niveau speelt meestal op het niveau van iemands levensbeschouwing of

¹⁸ Doolaard, Jaap, (red.) Nieuw Handboek geestelijke verzorging. Uitgeverij Kok, Kampen, 2006.

¹⁹ Crone, Eveline, 'Het puberende brein', over de ontwikkeling van de hersenen in de unieke periode van de adolescentie. Het grote standaardwerk over pubers. Uitgeverij Prometheus, Amsterdam, 44^e druk 2021. Blz. 31 ev.

levensvisie. Ieder mens heeft een expliciete dan wel een impliciete levensvisie, hoe fragmentarisch ook. Het betreden van het terrein van ultieme zingeving vergt respect en behoedzaamheid. Het gaat om de diepste drijfveren, idealen, inspiratiebronnen, betekenissen en levensoriëntatie van deze mens. (Vrij naar Doolaard, 2006, 308-309)

Onderwerpen die het existentiële niveau van zingeving raken, zijn niet geschikt voor het klaslokaal, tenzij onder begeleiding van deskundigen. Als iemand uit de klas kanker heeft, kan het gesprek begeleid worden door deskundigen uit het ziekenhuis. Dat gebeurt ook. Dit alles onder het motto: 'alles van waarde is weerloos'. Het gesprek hierover dient in gegarandeerde veiligheid te kunnen plaatsvinden. Dat kan in een klaslokaal onvoldoende geborgd worden.

Dit niveau van zingeving is meer een gespreksthema om met privacy maatregelen omkleed met een deskundige (een vertrouwenspersoon of hulpverlener) te bespreken. Er kunnen uitzonderingen worden gemaakt voor rampen of bijzondere gebeurtenissen in het leven van de leerlingen, zoals de MH-17 ramp, en de effecten van de pandemie, die dit niveau ook raken. Maar dit zijn uitzonderingen en dat dienen ze ook te blijven.

In het nieuwe handboek geestelijke verzorging uit 2015 wordt zingeving als volgt gedefinieerd: 'Zingeving is iets, waar ieder mens zich in een continu proces mee bezig houdt. Een mens bouwt in onze dagen 'als mondige burger' zijn eigen zingevingssysteem. Het zingevingproces vindt plaats op het niveau van het verstand, de emotie, het gedrag en de spiritualiteit, niet gescheiden van elkaar. En zo vindt en ontwikkelt eenieder een leefbaar, persoonlijk zingevingssysteem, soms bewust, vaak onbewust of halfbewust, vaak met behulp van de levensbeschouwing of religie²⁰.' In deze visie uit 2015 ligt de nadruk op het procesmatige karakter van zingeving. Dat is modern, en het sluit mogelijk aan bij het ontwikkelingsperspectief van de volwassene die aan zijn persoonlijke groei werkt. Maar deze definitie vind ik minder aansluiten op de onderwijsontwikkeling van het vak LEF.

Conclusie. Ik vind het gebruik van het woord zingeving voor het vak LEF eigenlijk minder geschikt, omdat er al heel snel veel verwarring over zal ontstaan. Als men het doet, dient er voor een openbare onderwijssetting duidelijk onderscheid te maken waar men het dan precies over heeft. De niveaus van prestatiegerichte zingeving, en het niveau van de waardengericht zingeving sluiten wel aan bij de leefwereld van de doelgroep. Maar in het onderwijs moet je het niet systematisch hebben over het ultieme of existentiële zingevingsniveau. Dat gesprek hoort mijns inziens niet thuis in de klas, maar bij de professionele hulpverlener.

Paragraaf 3.4 Betekenisverlening

Van iemands levensvisie of spiritualiteit kan een gezonde, rustgevende, troostende, bevrijdende, helpende of helende functie uitgaan. (Al dan niet) religieuze verhalen en rituelen, spirituele tradities en geestelijke begeleiding bieden mogelijkheden voor het uiten en kanaliseren van overstelpende emoties. Ook bieden ze wegen tot

²⁰ Doolaard, Jaap, (red) Nieuw Handboek geestelijke verzorging, 2015, blz. 152.

'coping' en tot het vasthouden of hervinden van hoop, perspectief of waardigheid tegenover angst, wanhoop of verlies van controle.

Betekenisverlening is een belangrijk begrip voor dit onderzoek.

Volgens Doolaard kan er een troostende werking van uitgaan die herkenning in de eigen bestaansvragen kan geven, zoals bijvoorbeeld Mozes, Job, Jezus, de Boeddha, of Mohammed, of een heilige, mysticus, filosoof, politicus of mensenrechtenactivist. Of een moderne sportheld zoals Max Verstappen.

Bij betekenisverlening gaat het om de betekenis, de duiding, die iemand zelf geeft.

Conclusie. Dat is dus een definitie die uitstekend bruikbaar is voor het vak LEF.

Paragraaf 3 5 De begrippen 'pubertijd' en 'adolescentie'

Volgens Eveline Crone wordt de leeftijd tussen 10 en 22 jaar gekenmerkt als een fase van maatschappelijke volwassenwording, en deze fase bestrijkt dus eigenlijk de hele adolescentie. In dit proces krijgen jongeren extra verantwoordelijkheden, zoals huishoudelijke taken, zorg voor familieleden, en stemmen op een politieke partij²¹. Veel van deze veranderingen vinden plaats in de midden (15 tot 18 jaar) en late adolescentie (19 tot 22 jaar). In deze periode krijgen jongeren ook sterkere gevoelens van maatschappelijke betrokkenheid en ontwikkelen zij persoonlijke idealen. Er zijn een paar mijlpalen in de ontwikkeling van de adolescent die hiervoor zorgen. Het denkvermogen ontwikkelt zich sterk. Zij kunnen steeds complexere kennis opnemen. Executieve functies zijn belangrijk voor het aansturen van complex en doelgericht gedrag. Pas als alle onderdelen goed met elkaar samenwerken ben je in staat om je gedrag goed te plannen en te organiseren. De adolescentie is een belangrijke periode om hypothetisch en veronderstellend te leren denken. Je leert om je in anderen te verplaatsen en diens perspectief evalueren. Adolescenten kunnen steeds beter nadenken over scenario's als 'hij denkt dat zij denkt dat hij denkt, omdat hij eerder dacht ...'. Ook wordt op een andere manier met emoties omgegaan en hoe die bestaan ten opzichte van de emoties van anderen. De manier waarop zij zichzelf en anderen waarnemen verandert.

Leeftijd

	5		10		15		20		25
			x	x	x				
			Pubertijd						
			x	x	x		x		x
			Adolescentie						

Bron: boek 'het puberende brein' van Eveline Crone²²

²¹ Crone, Eveline, Het puberende brein, over de ontwikkeling van de hersenen in de unieke periode van de adolescentie. Het grote standaardwerk over pubers. Uitgeverij Prometheus, Amsterdam, 44^e druk 2021. Blz. 31 ev.

²² Zie noot 24. Blz. 32.

'De adolescentie bestaat uit de pubertijd, gekenmerkt door hormonale veranderingen, en de tweede fase van de adolescentie, die gekenmerkt wordt door maatschappelijke volwassenwording. Het eindpunt van de adolescentie wordt grotendeels cultureel bepaald'²³.

Samenvattende conclusies over het begrippenkader.

Er dient voor het begrip **Levensbeschouwing** nog een visie voor het nieuwe basiscurriculum worden ontwikkeld. Dit is de visie waar het Pieter Zeeman aansluiting bij zoekt. In dit hoofdstuk staan enkele verkenningen voor de invulling van dit begrip. Het begrip is nog niet uitgekristalliseerd. Het verdient aanbeveling om dit begrip voor het vak LEF verder te definiëren, en daarbij aansluiting te zoeken bij de landelijke discussie in het LERVO. Op 5 november 2021 organiseert het LERVO een bijeenkomst voor ideeenuitwisseling over het vak LEF.

Het begrip **spiritualiteit** heeft zoveel verschillende betekenissen dat het daardoor eigenlijk aan betekenis verliest. We kiezen ervoor het begrip spiritualiteit zo min mogelijk te gebruiken in dit onderzoek. We denken dat het woord qua sfeer minder goed past bij de integere ambities voor het vak LEF. Als we het gebruiken sluit de definitie van Doolaard voor spiritualiteit nog het meest aan bij het vak LEF. Het gaat dan om de vraag:

'Vanuit welke dragende waarden en bronnen wil iemand leven?'

Dit lijkt mij een vraag die beter bij het vak LEF aansluit.

Ik vind het gebruik van het woord **zingeving** voor het vak LEF eigenlijk minder geschikt, omdat er al heel snel veel verwarring over zal ontstaan. Als men het doet, dient er voor een openbare onderwijssetting duidelijk onderscheid te maken waar men het dan precies over heeft. De niveaus van prestatiegerichte zingeving, en het niveau van de waardengericht zingeving sluiten wel aan bij de leefwereld van de doelgroep. Maar in het onderwijs moet je het niet systematisch hebben over het ultieme of existentiële zingevingsniveau. Dat gesprek hoort mijns inziens niet thuis in de klas, maar eerder bij de maatschappelijk werker, geestelijk verzorger of psycholoog.

Het begrip **betekenisverlening** is een open begrip, maar het is wel een begrip dat aansluit bij de zoekrichting van het Pieter Zeeman voor het vak LEF. Daarom zou ik aanbevelen om dit begrip te gebruiken voor het vak LEF.

²³ Citaat uit Het puberende brein. Zie noot 24. Blz. 32.

HOOFDSTUK 4 De onderzoeksresultaten uit het veldonderzoek

In dit hoofdstuk staan de resultaten van het kwantitatieve onderzoek die statistisch gezien informatie hebben opgeleverd²⁴. Dat betekent dat alle vragen die statistisch gezien geen informatie hebben opgeleverd, hier niet worden besproken. Die staan wel in bijlage A, met alle ruwe data van dit onderzoek.

Iedere vraag die wel informatie heeft opgeleverd wordt hieronder behandeld in een eigen paragraaf. Dat doen we als volgt. Van iedere verwerkte enquêtevraag wordt onder a. eerst de tekst van de vraag weergegeven zoals die aan de leerlingen in de enquête is gesteld. Onder b. volgen de antwoorden die de leerlingen hebben gegeven en onder c. volgt de bespreking van dat antwoord. Tenslotte volgt een eerste conclusie. Al die conclusies in dit hoofdstuk zijn genummerd, omdat die in hoofdstuk 7 worden verwerkt in een schema om zo te kunnen worden geïntegreerd met de inzichten uit het literatuuronderzoek. Op basis daarvan worden uiteindelijk in hoofdstuk 7 de eindconclusies getrokken en in hoofdstuk 8 en 9 de aanbevelingen gedaan.

Paragraaf 4.1 De bespreking van startvraag 1 uit de enquête.

a.de vraag zoals die gesteld is aan de leerlingen luidt:

Wat moeten ze volgens jou op Schouwen-Duiveland (meer) organiseren? Je mag zoveel aankruisen als je wilt.

b.de antwoorden die de leerlingen hebben gegeven bij deze vraag zijn, in volgorde van belangrijkheid:

1	Filmavond	97 / 153=63%
2	Muziekavond/feest	76/153= 50 %
3	Zomerkamp of sportkamp	59
4	Gametoernooi	56
5	Sport- en spel avond	49
6	Jeugdreis naar Taizé (stilte en gebed in Frankrijk)	37
7	Zeskamp	37
8	Ontmoeting met andere jongeren in een ontspannen sfeer (bar of soos)	35
9	Speciale vieringen voor en door jongeren	33
10	Activiteiten waar je je voor het milieu in je directe omgeving kunt inzetten	32
11	Vieren van belangrijke gebeurtenissen met een ritueel, Bijvoorbeeld viering aan het einde van het schooljaar	31
12	Activiteiten waar je je voor het klimaat kunt inzetten	27
13	Activiteiten waar je je kunt inzetten voor armoede in de buurt Of omgeving	27
14	Een spiritueel festival voor jongeren	23
15	Kapelletjes mozaïeken en timmeren langs de kloosterroute	16

²⁴ Zie bijlage A voor alle ruwe onderzoek data

	Op Schouwen-Duiveland onder leiding van een kunstenares (als schoolproject)	
16	Gespreksgroep over levensvragen van jongeren	11
17	Gespreksgroep over ziekte en gezondheid	10
18	Een ruimte waar je met een bandje kunt oefenen	7
19	Lessen over spiritualiteit, vooral voor jongeren	7
20	Gespreksgroep over chronisch ziek zijn	6
21	Een jongerenkoor	5
22	Wandeltocht langs kloosters op Schouwen-Duiveland	5
23	Ringsteekwedstrijd van scholen onderling	3
24	Door jullie zelf (mee te organiseren) bijeenkomst Met stilte en muziek in kloostergemeenschap in Kloosterwelle	3
25	Klederdrachtwedstrijd voor scholieren	2
26	Gespreksgroep over bidden en meditatie	1

c. de bespreking van dit antwoord:

De leerlingen konden kiezen uit 26 mogelijkheden. Daarvan konden zij meerdere mogelijkheden aankruisen. De statistische conclusies die op basis van deze antwoorden gegeven kunnen worden zijn: We zien een duidelijke voorkeur voor de eerste twee opties.

Conclusie 1. De overgrote meerderheid van de leerlingen wil graag dat er een filmavond voor hen wordt georganiseerd. Op de tweede plaats staat de wens dat er een muziek- dan wel feestavond voor hen wordt georganiseerd.

Paragraaf 4.2 De bespreking van vraag A uit de enquête.

a.de vraag zoals die gesteld is aan de leerlingen luidt:

Kruis minstens drie woorden van onderwerpen aan die jou bezighouden op dit moment?

b.de antwoorden die de leerlingen hebben gegeven op deze vraag zijn:

1	Vriendschap	113/153= 73%
2	School	96/153 = 63 %
3	Hobby's (muziek, computer, sport)	93/153 = 60 %

4	Familie	67 = 43 %
5	Baan/werk	58
6	Uiterlijk	51
7	Geld	45
8	Ouders	39
9	Milieuvervuiling	25
10	Discriminatie	25
11	Verkering vriend(in)	20
12	Alleen zijn	17
13	Onrecht	16
14	Seksualiteit	15
15	Dood	14
16	Oorlog	14

17	Ziekte	10
18	Onveiligheid	8
19	Lijden	1

c. de bespreking van dit antwoord luidt:

Bij deze vraag konden de leerlingen kiezen uit 19 mogelijkheden. Hen werd gevraagd minstens drie mogelijkheden aan te kruisen. Dat mochten er ook meer zijn. We kunnen de volgende statistische conclusies trekken op basis van de gegeven antwoorden. We zien een duidelijke voorkeur voor de eerste drie opties.

Conclusie 2. De onderwerpen die de meeste leerlingen op dit moment in hun leven bezighouden zijn, in volgorde van belangrijkheid:

1. *Vriendschap*
2. *School en*
3. *Hobby's zoals muziek, computer of sport.*

Zoals we hieronder in hoofdstuk 6 zullen zien, wordt het resultaat uit deze enquête - dat vriendschap (het aangaan en onderhouden van relaties) het belangrijkste thema in het leven van de doelgroep is - bevestigd door het wetenschappelijke onderzoek van Eveline Crone.

Deze gecombineerde informatie (van onderzoeksresultaat en van state of the art wetenschappelijk onderzoek) vind ik een van de belangrijkste inzichten uit dit onderzoek.

Paragraaf 4.3 De bespreking van vraag B uit de enquête.

a. de vraag zoals die gesteld is aan de leerlingen luidt:

Hieronder volgen een aantal uitspraken. Kruis aan wat jij belangrijk vindt voor jouw leven. Je mag meerdere antwoorden aankruisen.

b. de antwoorden die de leerlingen hebben gegeven bij deze vraag zijn:

1	Van het leven genieten	124/153	81 %
2	Vrij en onafhankelijk zijn	120/153	78 %
3	Een goed mens zijn	108/153	71 %
4	Me veilig voelen met de mensen om mij heen	84/153	55 %
5	Een leuke partner, een gezin en een fijn huis	77/153	50 %
6	Een goede baan en een flink salaris	77/153	50 %
7	Mensen helpen die in moeilijke situaties zitten	76/153	50 %
8	Iets doen om de wereld te verbeteren	43	
9	Een leven <u>met</u> , en <u>voor</u> God en mijn naasten	9	

c. de bespreking van dit antwoord luidt:

De statistische conclusie van dit antwoord luidt, dat de eerste zeven opties van dit antwoord belangrijk zijn. Ze zijn ook allemaal door meer dan de helft van de scholieren benoemd. Dat geldt niet voor de opties 8 en 9, omdat die significant naar beneden afwijken. Die laten we daarom voor dit onderzoek buiten beschouwing.

Conclusie 3. De volgende zeven waarden zijn het belangrijkste voor de doelgroep, in volgorde van belangrijkheid:

- 1 *Van het leven genieten*
- 2 *Vrij en onafhankelijk zijn*
- 3 *Een goed mens zijn*
- 4 *Me veilig voelen met de mensen om mij heen*
- 5 *Een leuke partner, een gezin en een fijn huis*
- 6 *Een goede baan en een flink salaris*
- 7 *Mensen helpen die in moeilijke situaties zitten*

Dit is een belangrijk resultaat uit dit onderzoek.

Paragraaf 4.4 De bespreking van vraag D2 uit de enquête.

a.de vraag zoals die gesteld is aan de leerlingen luidt:

Er hebben onlangs een aantal gebeurtenissen plaatsgevonden in Nederland en de rest van de wereld, die veel mensen als schokkend hebben ervaren. Denk bijvoorbeeld aan de Coronapandemie en de Lockdownmaatregelen zoals de avondklok en de schoolsluiting. (...)

Hierna volgen een aantal stellingen over Corona. Je mag meerdere antwoorden aankruisen.

b.de antwoorden die de leerlingen hebben gegeven bij deze vraag zijn:

• Een vriend/vriendin van mij heeft COVID-19 gehad	74/153 (48%)
• Ik ken niemand die COVID-19 heeft gehad	31
• Er is iemand die ik ken overleden aan COVID-19	21
• Iemand die ik ken heeft op de intensive care	18
• Van een ziekenhuis gelegen met COVID-19	
• Ik heb zelf COVID-19 gehad	15

c. de bespreking van dit antwoord luidt:

De helft van de leerlingen heeft een vriend of vriendin die COVID-19 heeft gehad. Een kleine minderheid van 31 leerlingen kent helemaal niemand die COVID heeft gehad. Voorts kennen kleine aantallen leerlingen iemand die aan COVID-19 is overleden, of die op de intensive care van een ziekenhuis heeft gelegen met ernstige ziekteverschijnselen van COVID-19. Slechts 15 leerlingen hebben zelf COVID-19 gehad.

Conclusie 4: ongeveer de helft van de leerlingen kent iemand die COVID-19 heeft gehad. Een minderheid van de leerlingen kent helemaal niemand die COVID-19 heeft gehad. Een minderheid kent iemand die met COVID-19 op de intensive care heeft gelegen. Een heel kleine minderheid heeft zelf COVID-19 gehad.

Paragraaf 4.5 De bespreking van vraag D3 uit de enquête.

a.de vraag zoals die gesteld is aan de leerlingen luidt:

Er hebben onlangs een aantal gebeurtenissen plaatsgevonden in Nederland en de rest van de wereld, die veel mensen als schokkend hebben ervaren. Denk bijvoorbeeld aan de Coronapandemie en de Lockdownmaatregelen zoals de avondklok en de schoolsluiting. (...)

Hierna volgen een aantal stellingen over de Lockdown-maatregelen, en jouw ervaringen. Je mag meerdere antwoorden aankruisen.

b.de antwoorden die de leerlingen hebben gegeven bij deze vraag zijn:

1	Ik ben blij dat de maatregelen (bijna) afgelopen zijn	123/153	80 %
2	Ik ben blij dat ik mijn vrienden/vriendinnen weer kan zien	105/153	68 %
3	Ik vond het moeilijk om gemotiveerd te blijven	90/153	59 %
4	Ik ben blij dat ik weer naar school kan	84/153	54 %
5	Het online-onderwijs vond ik ok	81/153	53 %
6	Ik ben blij dat ik weer kan sporten	80/153	50 %
7	Ik vond de periode dat ik de hele dag thuis moest zijn		
	Wel erg lang	75/153	49 %
8	De hele dag thuis vond ik best fijn	58	
9	Het online-onderwijs vond ik niet ok	51	
10	Ik had lekker veel tijd om te gamen	40	
11	Ik miste bij het thuiswerken de begeleiding		
	Van een leraar	37	

c. de bespreking van dit antwoord luidt:

We zien dat optie 1 en 2 door net iets meer leerlingen worden beantwoord. Dat zijn dus de belangrijkste twee antwoorden. De rest is door minder leerlingen ingevuld. Maar wel allemaal boven de 50 %, dus ook deze antwoorden zijn informatief.

Conclusie 5: de lockdown en de schoolsluiting hebben voor het merendeel van de leerlingen belangrijke impact gehad op de belangrijkste instrumentele en intrinsieke zingevende activiteiten in het leven van de doelgroep op dit moment: relaties met vrienden, school en hobby's. (Zomer 2021). Dit blijkt uit de volgende uitspraken:

1.	Ik ben blij dat de maatregelen (bijna) afgelopen zijn	80 %
2.	Ik ben blij dat ik mijn vrienden/vriendinnen weer kan zien	68 %
3.	Ik vond het moeilijk om gemotiveerd te blijven	61 %
4.	Ik ben blij dat ik weer naar school kan	
5.	Het online-onderwijs vond ik ok	
6.	Ik ben blij dat ik weer kan sporten	
7.	Ik vond de periode dat ik de hele dag thuis moest zijn wel erg lang	

Paragraaf 4.6 De bespreking van vraag E. uit de enquête.

a.de vraag zoals die gesteld is aan de leerlingen luidt:

Hieronder staan 7 vragen over wat jij voelt in bepaalde situaties.

2. Sommige mensen zijn graag in de natuur.

Ze ervaren dan een gevoel van rust, eenheid, verwondering.

Herken je dat gevoel?

b.de antwoorden die de leerlingen hebben gegeven bij deze vraag zijn, in volgorde van belangrijkheid:

Ja, ik ga juist daarom graag de natuur in.	84/153	54 %
Ja, soms kan ik dat plotseling ervaren	60	
Nee, de natuur doet me niet zoveel	36	
Nee, ik kom zelden in de natuur	5	

a.de vraag zoals die gesteld is aan de leerlingen luidt:

4.Welke rol speelt muziek in jouw leven?

Kruis aan wat je wilt.

b.de antwoorden die de leerlingen hebben gegeven bij deze vraag zijn, in volgorde van belangrijkheid:

Muziek is belangrijk, het helpt me als ik verdrietig ben,

Maakt me nog vrolijker als ik blij ben	78/153	50 %
--	--------	------

Ik houd wel van muziek,

Maar het is achtergrond bij wat ik aan het doen ben	53/153
---	--------

Ik houd niet zo van muziek, het is niet zo belangrijk voor mij	11
--	----

Ik heb helemaal niets met muziek	1
----------------------------------	---

c. de bespreking van dit antwoord luidt:

Van de zeven thema's die werden genoemd, komen er twee uit waar de doelgroep in positieve zin over spreken. Dat zijn de thema's natuur en muziek.

Conclusie: de thema's natuur en muziek werken positief op het gevoelsleven van de doelgroep.

54 % van de doelgroep zegt: Ik ga juist daarom graag de natuur in, om dat gevoel van rust, eenheid en verwondering te kunnen ervaren. En een op de drie leerlingen zegt dat ze in de natuur soms plotseling een gevoel van rust, eenheid en verwondering ervaren.

50 % van de doelgroep zegt dat muziek belangrijk is, omdat muziek troost bij verdriet en een vrolijke stemming versterkt.

We zien hier ook een relatie met de uitkomst van vraag 1, de vraag om een muziekavond voor de doelgroep te organiseren.

Paragraaf 4.7 De bespreking van vraag G uit de enquête.

a.de vraag zoals die gesteld is aan de leerlingen luidt:

Hieronder staan 11 uitspraken van andere mensen over 'zingeving'.

Wij zijn benieuwd wat jij van deze uitspraken vindt. Kruis per vraag het antwoord aan dat het meeste bij jou past.

1. Een goede gezondheid is voor mij belangrijk
Sterk mee eens/mee eens/neutraal/mee oneens/sterk mee oneens
2. Ik vind goede schoolresultaten belangrijk
Sterk mee eens/mee eens/neutraal/mee oneens/sterk mee oneens
3. Het is thuis gezellig
Sterk mee eens/mee eens/neutraal/mee oneens/sterk mee oneens
4. Ik houd van shoppen
Sterk mee eens/mee eens/neutraal/mee oneens/sterk mee oneens
5. Ik verzorg graag dieren
Sterk mee eens/mee eens/neutraal/mee oneens/sterk mee oneens
6. Ik moet echt sporten en bewegen
Sterk mee eens/mee eens/neutraal/mee oneens/sterk mee oneens
7. Ik maak graag dingen met mijn handen
Sterk mee eens/mee eens/neutraal/mee oneens/sterk mee oneens
8. Merkspullen vind ik cool
Sterk mee eens/mee eens/neutraal/mee oneens/sterk mee oneens
9. Gretha Thunberg heeft gelijk
Sterk mee eens/mee eens/neutraal/mee oneens/sterk mee oneens
10. Succes is als je rijk bent
Sterk mee eens/mee eens/neutraal/mee oneens/sterk mee oneens
11. Ik denk na over spiritualiteit
Sterk mee eens/mee eens/neutraal/mee oneens/sterk mee oneens

b.de antwoorden die de leerlingen hebben gegeven bij deze vraag zijn, in volgorde van belangrijkheid:

Een goede gezondheid is voor mij belangrijk, zegt 92 % van de leerlingen.

Ik vind goede schoolresultaten belangrijk, zegt 80 % van de leerlingen.

Het is thuis gezellig, zegt 79 %.

Ik houd van shoppen, zegt 61 %.

Ik verzorg graag dieren, zegt 60 %.

Ik moet echt sporten en bewegen, zegt 54 %.

Ik maak graag dingen met mijn handen, zegt 50 %.

c. de bespreking van dit antwoord luidt:

1. Vrijwel alle leerlingen (92 %) vinden een goede gezondheid belangrijk.
2. De overgrote meerderheid van de leerlingen (80 %) vindt goede schoolresultaten belangrijk.
3. De overgrote meerderheid van de leerlingen (79%) vindt het belangrijk dat het thuis gezellig is.
4. Het merendeel (61 %) van de leerlingen houdt van shoppen.
5. 60 % houdt van dierenverzorging.
6. 54 % geeft aan echt te moeten sporten en bewegen.
7. 50 % maakt graag dingen met zijn handen.

Toelichting:

Wat opvalt, is dat de vragen in deze categorie door veel leerlingen zijn ingevuld. Dit geeft een hoge betrouwbaarheid van deze antwoorden.

Conclusie 6: De leerlingen noemen zeven belangrijke zingevingsthema's. Alle thema's - behalve 1 - zijn te herleiden tot de drie belangrijkste thema's in hun leven: de relatie met anderen, school en hobby's. Er is 1 nieuwe en die staat op 1: gezondheid. Er worden ook drie nieuwe hobby's genoemd.

(92 %)	<i>noemt een goede gezondheid</i>
(80 %)	<i>goede schoolresultaten</i>
(79%)	<i>een gezellig thuis</i>
61 %	<i>shoppen, (hobby)</i>
60 %	<i>dierenverzorging, (hobby)</i>
54 %	<i>de <u>noodzaak</u> van sporten en bewegen</i>
50 %	<i>dingen met je handen maken (hobby)</i>

Conclusie 7: Opvallend is de hoge score (92%) voor het zingevingsthema goede gezondheid. **Dit is een belangrijk onderzoeksresultaat.**

Tussentijdse aanbeveling: Gebruik de thema's uit conclusie 8 - 12 als gespreksthema's of als onderwerp/materiaal voor te ontwikkelen morele cases.

Paragraaf 4.8 De bespreking van vraag H uit de enquête

a.de vraag zoals die gesteld is aan de leerlingen luidt:

Hieronder staan vijf vragen over de mens.

b.de antwoorden die de leerlingen hebben gegeven bij deze vraag zijn, in volgorde van belangrijkheid:

Opmerking: Vraag 2, 3, 4 en 5 leveren een duidelijk antwoord op. Alleen die worden hier besproken. (Zie uitleg in de inleiding van dit hoofdstuk).

2.Geloof je dat een goed mens toch slecht gedrag kan hebben?

Ja	Nee	Weet niet	Wil ik niet zeggen
117/153 (76,4 %)	4	27	1

3.Vind je het redden van een dier goed gedrag?

Ja	Nee	Weet niet	Wil ik niet zeggen
141	3	8	1

141/153 (92 %)

4.Vind je het helpen van een oude man (of oude vrouw) goed gedrag?

Ja	Nee	Weet niet	Wil ik niet zeggen
136/153 (90 %)	3	9	1

5.Vind je het stoppen van degene die pesten goed gedrag?

Ja	Nee	Weet niet	Wil ik niet zeggen
110/153 (71,9 %)	2	12	3

c. de bespreking van dit antwoord luidt:

In volgorde van door de doelgroep aangegeven belangrijkheid:

- 92% vindt het redden van een dier goed gedrag
- 90 % vindt het helpen van een oude man (of oude vrouw) goed gedrag
- 76,5 %, dat zijn 117 van de 153 leerlingen, gelooft dat een goed mens toch slecht gedrag kan hebben.
- 71,9 % vindt het stoppen van degenen die pesten goed gedrag.

Conclusie 8. De leerlingen nemen in paragraaf 7 (vraag H uit de enquête) morele stellingen in. Kennelijk bestaat over deze onderwerpen consensus binnen de doelgroep. Opvallend is dat het resultaat op deze vraag aansluit bij de inzichten uit het onderzoek van Eveline Crone, namelijk dat jongeren van deze leeftijd in staat zijn tot het innemen van een moreel standpunt. Zie hieronder.

Paragraaf 4.9 De bespreking vraag I uit de enquête.

a. De vraag zoals die gesteld is aan de leerlingen luidt:

Hieronder staan vragen over JOU.

Denk je wel eens na over hoe het gaat in je leven?

b. De antwoorden die de leerlingen hebben gegeven bij deze vraag zijn:

85,6 % antwoordt op deze vraag 'ja' of 'ja. Soms'.

c. De bespreking van dit antwoord luidt:

Dat is een hoge score. Deze vraag zullen we straks naast de resultaten het literatuuronderzoek van Eveline Crone leggen.

Conclusie 9: De overgrote meerderheid van de doelgroep denk (soms) wel eens na over hoe het in zijn of haar leven gaat.

Paragraaf 4.10 De bespreking van vraag M1 uit de enquête.

a. De vraag zoals die gesteld is aan de leerlingen luidt:

De volgende stellingen gaan over de mensen in je directe omgeving, je gezin/de mensen bij wie je woont. Je mag meerdere mogelijkheden aankruisen.

Stelling 1. Mijn vader/bonusvader/opvoeder heeft op dit moment betaald werk.

Stelling 2. Mijn moeder/bonusmoeder/opvoeder heeft op dit moment betaald werk.

b. De antwoorden die de leerlingen hebben gegeven bij deze vraag zijn:

Stelling 1. Mijn vader/bonusvader/opvoeder heeft op dit moment betaald werk.

83 % van de leerlingen heeft deze vraag met 'ja' beantwoordt.

Stelling 2. Mijn moeder/bonusmoeder/opvoeder heeft op dit moment betaald werk.

77,7 % van de leerlingen heeft deze vraag met 'ja' beantwoordt.

c. De bespreking van dit antwoord luidt:

De vragen geven een duidelijk antwoord te zien.

Conclusie: van het merendeel van de doelgroep werkt beide ouders. Dit is voor de ontwikkeling van het vak LEF niet een heel belangrijk onderzoeksresultaat. We laten het dus verder buiten beschouwing.

Paragraaf 4.11 De bespreking van vraag MII, 1 uit de enquête.

a. De vraag zoals die gesteld is aan de leerlingen luidt:

Soms gebeurt er ook wel eens iets ergs in je persoonlijk leven waar je verdrietig over bent of waar je je zorgen over maakt. Waar maak jij je wel eens zorgen over? Je mag meerdere mogelijkheden aankruisen.

b. De antwoorden die de leerlingen hebben gegeven bij deze vraag zijn:

1	Slechte cijfers op school	99/153	64,7 %
2	Een geliefd persoon is overleden of is ziek	46/153 etc.	30 %
3	Problemen met mijn ouders	41	
4	Mijn uiterlijk	39	
5	Ik ben bang dat ik blijf zitten door de maatregelen Van de Lockdown	32	
6	Dat er iemand die mij dierbaar is COVID 19 krijgt	27	
7	Door de Lockdown voel ik mij somber	26	
8	Vriendje of vriendinnetje die het gaat uitmaken Of het heeft uitgemaakt	26	
9	Mijn huisdier is overleden	24	
10	Mijn eigen ziekte	22	
11	Populariteit	14	
12	Pesten	13	
13	Kapotte fiets	13	
14	Door de pandemie kan ik niet zo vaak naar school Als ik zou willen	10	
15	Problemen die met seksualiteit te maken hebben	8	
16	Door de Lockdown is het thuis niet gezellig meer	7	
17	Mijn Tik-Tok-pagina	6	

c. De bespreking van dit antwoord luidt:

De statistische conclusie is duidelijk: Slechte cijfers op school is het meest belangrijk

Toelichting: Hier geldt de wet van Zipf²⁵: is een overduidelijke voorkeur voor antwoord 1

Conclusie 10: Het merendeel van de leerlingen maakt zich zorgen over slechte cijfers op school **Conclusie 11:** Dit resultaat benadrukt het antwoord uit paragraaf 2 (vraag A): School is een heel belangrijk thema in het leven van de scholieren.

²⁵ Bron: MEJ Newman (2005) Power laws, Pareto distributions and Zipf's law, Contemporary Physics, 46:5, 323-351, DOI: [10.1080/00107510500052444](https://doi.org/10.1080/00107510500052444)

Paragraaf 4.12 De bespreking van vraag MII, 2 uit de enquête.

a. De vraag zoals die gesteld is aan de leerlingen luidt:

Naar wie ga jij toe als je je ergens zorgen over maakt?

b. De antwoorden die de leerlingen hebben gegeven bij deze vraag zijn:

1	Mijn ouders	88/153	57,5 %
2	Vrienden van school	83/153	54,2 %
3	Vrienden die ik ergens anders van ken	50/153	32,5 %
4	Ik praat en knuffel met mijn huisdier	35/153	
5	Familie	32/153	
6	Ik zit op 'Tik Tok'	23/153	
7	Een mentor van school	11/153	
8	Psycholoog	10/153	
9	Ik zit op andere sociale media, zoals Snap Chat, Insta, Twitter, Twitch, You Tube, Spotify	5/153	
10	Iemand anders, namelijk	4/153	
11	Ik neem deel aan een livestream op Instagram	3/153	
12	Begeleider van een sociale activiteit (sport, scouting, muziekles)	3/153	
13	Ik kan bij niemand terecht	3/153	
14	Iemand van de kerk	1/153	

c. De bespreking van dit antwoord luidt:

Statistische conclusie: Een sterke voorkeur voor de antwoordopties 1 en 2, ruim meer dan 50%

Toelichting: hier gaat het om de vraag, tot wie je je wendt als je zorgen hebt. Dus hier gaat het om wie je vertrouwt. Dat zijn voor 57,5 % de ouders en voor 54,2 % de vrienden van de doelgroep te zijn.

Conclusie 12: Wie vertrouwt de doelgroep zijn of haar zorgen toe? Het merendeel van de doelgroep vertrouwt zijn zorgen toe aan zijn of haar ouders, of zijn of haar vrienden op school.

Conclusie 13: Deze vraag bevestigt het belang van relaties voor de doelgroep, het antwoord op vraag A in paragraaf 2.

Paragraaf 4.13 De bespreking van vraag MIII uit de enquête.

a. De vraag zoals die gesteld is aan de leerlingen luidt:

Eten en kleding. Je mag meerdere antwoorden aankruisen. Met "wij" wordt bedoeld: ons gezin/de mensen bij wie ik woon

- ☐ Wij hebben een (moes-)tuin
- ☐ Ik werk wel eens in de (moes-)tuin mee
- ☐ Wij hebben een diepvrieskast
- ☐ Wij eten uit de moestuin
- ☐ Wij kopen eten bij de winkel
- ☐ Wij halen wel eens eten bij de voedselbank
- ☐ Wij gaan wel eens naar de voedselbank maar kopen ook in de winkel
- ☐ Wij kopen wel eens iets bij de kringloopwinkel
- ☐ Ik heb kleding leren naaien
- ☐ Ik repareer mijn fiets zelf
- ☐ Ik maak graag iets van hout
- ☐ Wij kopen kleding wel eens tweedehands
- ☐ Wij ruilen kleding met anderen
- ☐ Wij geven kleding weg

b. De antwoorden die de leerlingen hebben gegeven bij deze vraag zijn:

84 % van de doelgroep geeft aan dat het eten in een winkel wordt gekocht.

80,3 % van de doelgroep heeft thuis de beschikking over een diepvries.

44,4 % van de doelgroep geeft kleding weg.

30 % van de leerlingen heeft thuis een moestuin.

c. De bespreking van dit antwoord luidt:

Dit zijn duidelijke statische uitkomsten.

Conclusie: Het overgrote deel van de doelgroep (84 %) leeft in een gezin/opvoedkundige setting waar het eten in de winkel wordt gekocht. Het overgrote merendeel van de doelgroep heeft thuis ook de beschikking over een diepvries(vak). (80%). Deze conclusie is niet van heel groot belang voor de ontwikkeling van het vak LEF. We nemen die niet mee naar hoofdstuk 7.

Paragraaf 4.14 De bespreking van vraag P uit de enquête.

a. De vraag zoals die gesteld is aan de leerlingen luidt:

Tot slot staan hier nog een paar vragen over de buurt waar je woont, de sportclub en school. Wij zijn benieuwd naar jouw mening. Zet een kruisje bij het antwoord dat het meest bij jouw mening past.

b. De antwoorden die de leerlingen hebben gegeven bij deze vraag zijn:

1. In de klas heb ik vrienden/vriendinnen leren kennen

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
100/152	41	8	1	2

141/153 (= 92% ja)

Ingevuld: 152 keer

2. In de buurt waar ik woon heb ik vrienden/vriendinnen leren kennen

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
73/151	49/151	19	4	6

122/153 (= 80% ja)

Ingevuld: 151 keer

3. Ik vind fijn om na school met een vriend/vriendin af te spreken

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
62/143	56	18	4	3

118/153 (= 77 % ja)

Ingevuld: 143 keer

4. Ik vind het fijn om af en toe even alleen te kunnen zijn

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
43/148	74	26	3	2

117/153 (= 76 % ja)

Ingevuld: 148 keer

5. Op de (sport)-club heb ik vrienden/vriendinnen leren kennen

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
59/144	57/144	12	12	9

116/153 (= 76 % ja)

Ingevuld: 149 keer

6. Gezelligheid en sociaal contact zijn belangrijk voor me

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
66/149	49	23	10	1

115/153 (= 75 % ja)

Ingevuld:149 keer

7.Ik vind het fijn om rustig thuis te zijn na school

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
52/144	62	23	5	2

114/153 (75% ja)

Ingevuld:144 keer

8.Ik ga graag om met mensen die dezelfde hobby's hebben als ik

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
45/149	43	48	11	2

88/153 (58 % ja)

Ingevuld:149 keer

9.Ik vind het fijn om in deze klas te zitten

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
35/148	53	42	12	6

88/153(58 % ja)

Ingevuld:148 keer

10.Ik vind het fijn om naar deze school te gaan

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
27/136	60	36	5	8

87/153 (57% ja)

c. De bespreking van dit antwoord luidt:

Het belang van relatiegerichtheid van de doelgroep wordt in vraag P opnieuw bevestigd.

- 92 % van de doelgroep zegt dat zij in de klas vrienden/vriendinnen hebben leren kennen.
- 80 % van de doelgroep heeft in de buurt waar zij wonen vrienden/vriendinnen leren kennen.
- 77 % van de doelgroep vindt het fijn om na school met een vriend/vriendin af te spreken.
- 76 % heeft op de sportclub vrienden/vriendinnen leren kennen.
- 75 % vindt gezelligheid en sociaal contact belangrijk
- 58 % gaat graag om met mensen die dezelfde hobby's hebben als zichzelf hebben

Conclusie 14: Het overgrote merendeel van de doelgroep heeft in de klas, in de buurt waar zij wonen, na school, op de sportclub en tijdens het uitoefenen van hun hobby bezig met relaties met anderen. Gezelligheid en sociaal contact zijn belangrijk voor de doelgroep.

Conclusie 15: De uitkomsten uit vraag P uit de enquête bevestigen het grote belang van relatiegerichtheid voor de doelgroep. Dit blijkt ook uit de onderzoeksresultaten uit paragraaf 2, vraag A.

Conclusie 16: Vraag P levert een nieuw zingevingsthema's op. De overgrote meerderheid van de doelgroep is af en toe graag even alleen. Zij vindt het ook prettig om na school even rustig thuis te kunnen zijn.

- Graag even alleen 76 %
- Rustig thuis na school 75 %
- Het fijn vinden in de klas 58 %
- Het fijn vinden om naar deze school te gaan 57 %

Conclusie 17. 58 % het fijn vindt in de eigen klas. Dat betekent dat het organiseren van activiteiten met de klas wellicht fijn wordt gevonden. Ook activiteiten op schoolniveau verdient het overwegen, want 57 % vindt het fijn om naar deze school te gaan.

Conclusie 18. De resultaten uit vraag P bevestigen de onderzoeksresultaten uit paragraaf 2, vraag A, namelijk dat school een erg belangrijk thema is voor de doelgroep.

Hiermee zijn we aan het eind gekomen van het bespreken van de onderzoeksresultaten.

Paragraaf 4.15 Discussie

Dit veldonderzoek is te typeren als een **inductief onderzoek**. Dat wil zeggen, dat van tevoren niet bekend was, welke zingeving- of betekenis verlenende thema's naar boven zouden komen uit de vragenlijst. Dat was juist de reden om het onderzoek te doen. En dat is ook de waarde van dit onderzoek. Tijmstra en Boeijen noemen dit 'empirische regulariteiten'²⁶. De eindconclusies in de vorm van thema's die in hoofdstuk 7 van dit rapport worden genoemd, zijn te typeren als empirische regulariteiten.

Het onderzoek is **(deels) iteratief**, omdat het al eerder is uitgevoerd²⁷. De rector van het Pieter Zeeman heeft aangekondigd dat dit onderzoek bovendien zal worden opgevolgd door nieuw onderzoek door de docente die is aangetrokken door het Pieter Zeemancollege.

Het gehouden onderzoek is **een empirisch onderzoek**. Empirie betekent: ervaring als bron van kennis. De werkelijkheid is onderzocht 'vanuit een onafhankelijke onderzoek houding'. Ik woon of werk niet op Schouwen-Duiveland. Ik zocht een praktijkvraagstuk waarnaar ik mijn afstudeeronderzoek kon verrichten. Dat heb ik aan de voorzitter van Kloosterwelle voorgelegd. Toen is de bal gaan rollen. De werkelijkheid van dit onderzoek is de leefwereld van de onderzoeksdoelgroep, en binnen hun leefwereld de thema's van zingeving en betekenisverlening die spelen. De doelgroep van dit onderzoek bestaat uit alle tweedeklassers van het Pieter Zeeman in Zierikzee. Dit zijn in totaal 187 leerlingen. Dit zijn leerlingen van 12-15 jaar. De meeste leerlingen zijn 13-14 jaar. Zij bevinden zich alle in de pubertijd. Zij zijn alle leerplichtig. (Vrijwel) alle leerlingen wonen op het eiland Schouwen-Duiveland en komen op de fiets (tegen de wind in) naar school. Ik heb de originele enquêtes bewaard.

Het onderzoek is analytisch. Dat wil zeggen, dat het herhaalbaar en controleerbaar was. Als andere openbare scholen dit onderzoek op soortgelijke wijze gaan herhalen, dan denk ik dat dit zal leiden tot vergelijkbare resultaten. Dit onderzoek

²⁶ Verhoeven, blz. 33.

²⁷ Zie voetnoot 12.

is zelf (op onderdelen) een herhaling van het onderzoek van Elpine de Boer van de Universiteit Leiden²⁸.

Verhoeven noemt een aantal kwaliteitscriteria voor het doen van onderzoek.

1. Het onderzoek dient **onafhankelijk** te zijn van voorkeuren en meningen van betrokkenen (zoals een opdrachtgever of een studiebegeleider). Dat is hier het geval. Wel zijn bij de eerste presentatie vragen gesteld over de uitkomsten van vraag M. , waarbij de mogelijkheid van sociaal wenselijke antwoorden werd genoemd. Hierop kan het volgende worden gezegd.
 - a. De mogelijkheid van sociaal wenselijke antwoorden kan nooit worden uitgesloten.

Betrouwbaarheid. Het onderzoek moet herhaalbaar zijn. Dat maakt het betrouwbaar. Ik denk dat wanneer dit onderzoek wordt herhaald op andere scholen, er soortgelijke uitkomsten uit zullen komen. Het kan interessant zijn om het onderzoek bij de hele Pontesgroep uit te voeren. Of bij andere middelbare scholen in Nederland.

De respons op dit onderzoek was bijzonder hoog. Het ging om 153 vragenlijsten van 187 leerlingen. Dit vergroot de betrouwbaarheid van de antwoorden in dit onderzoek.

Informativiteit. Het informatiegehalte van het onderzoek moet maximaal zijn. Daartoe moet het onderzoek goed afgebakend worden. De uitspraken die je doet moeten toetsbaar zijn. Je moet weten wat je gaat onderzoeken, wanneer en met wie.

Wat: ik ging onderzoeken was de leefwereld (van tweedeklassers bij het Pieter Zeeman) en de zingevings- en betekenisverleningsvragen en thema's die voor hen spelen.

Wanneer: was bepaald door het Pieter Zeeman. Dat was in de laatste mentorles van alle zeven tweede klassen voor de zomervakantie van 2021. Vlak na de COVID-19 pandemie en de schoolsluiting wegens de Lock Down.

Met wie: Het was met alle 187 tweede klas leerlingen van het Pieter Zeeman.

Je onderwerp moet nauwkeurig zijn omschreven: Zie plan van aanpak in de bijlage.

Over welke situatie doe je een uitspraak: Over de zingevings- en betekenisverleningsvraagstukken die spelen bij de onderzoeksdoelgroep.

Binnen welke grenzen speelt je onderzoek zich af? :

- Alleen onder jongeren op het eiland Schouwen-Duiveland
- Alleen onder jongeren uit tweede klas middelbare school, Pieter Zeeman.
- Alleen de leerlingen die in het schooljaar 2020/2021 in de tweede klas van deze school zaten.
- Alleen de leerlingen die op school aanwezig waren in hun laatste mentorklas.

Alleen gericht op leefwereld en zingevings- en betekenisverleningsthema's van de doelgroep.

²⁸ Boer, de Elpine, Je bent Jong en je wilt anders. Uitgeverij Kok-Kampen, 2006.

Welke groep is betrokken: Alle tweedeklassers v.h. Pieter Zeeman in 20/21.

In welke periode speelde je onderzoek zich af: Van 18 maart tot 9 juli 2021.

Wat is het domein (gebied) van je onderzoek: Zingeving. Betekenisverlening. Levensbeschouwing. Filosofieonderwijs. #LEF. Moreel Redeneren. Leefwereld van jongeren 12-15 jaar. Impact pandemie COVID-19, lockdown-maatregelen en schoolsluiting 2020-2021 op jongeren 12-15 jaar.

Generaliseerbaarheid. Dat is de mate waarin de resultaten van een onderzoek toepasbaar zijn op een grotere groep personen of situaties dan de onderzochte groep. Dat noemt Verhoeven generaliseerbaarheid. Zie validiteit hieronder.

Validiteit. Meten we wat we willen weten? Ja.

- Er is een eenvoudige vragenlijst voorgelegd, die bovendien voor een deel van de vragen al eerder zijn waarde heeft bewezen²⁹. Dus ja.
- Zijn er geen systematische fouten gemaakt? Neen. Zie boven
- Bij intern valide onderzoek kun je juiste conclusies trekken. We verwachten dat bij een herhaling van dit onderzoek op andere openbare scholen dezelfde resultaten zullen blijken. Dus de conclusies uit dit onderzoek zijn juist.
- Externe validiteit is of de conclusies breder toepasbaar zijn. Ik heb een pilot externe validatie uitgevoerd voorafgaand aan het onderzoek. Zie paragraaf 2.6. Dus de resultaten kunnen breder toepasbaar zijn. Zie verslag externe validatie, bijlage 4.
- Dus we meten wat we willen weten, en we kunnen dus juiste conclusies trekken uit dit onderzoek.

Ten slotte moet het onderzoek bruikbaar zijn in de praktijk. Het onderzoek geeft een aantal heel duidelijke resultaten, die bruikbaar zijn voor de opdrachtgevers. Er komt een duidelijk beeld uit over de leefwereld en de voorkeuren van de jongeren, wat zij het belangrijkste vinden in hun leven, en over de waarden die zij belangrijk vinden in hun leven. In het feedbackformulier geeft de rector van het Pieter Zeeman aan dat de resultaten van het onderzoek zullen worden gebruikt door Pieter Zeeman. Dit blijkt ook uit de ingevulde evaluatieformulieren van beide leden van het pioniersteam van Kloosterwelle, die in de begeleidingscommissie hebben geparticipeerd.

²⁹ Zie het onderzoek van Elpine de Boer, Rijksuniversiteit Leiden. 'Je bent Jong en je wilt anders', uit 2006. Zie Literatuurlijst.

HOOFDSTUK 5 Het ethische appel dat de ander op ons doet. Wie is eigenlijk die ander? De filosofie van Emmanuel Levinas

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de deelvraag 2, en dat is de vraag: welke filosofie stelt de relatie met de ander centraal op een manier die aansluit bij de leefwereld van onze doelgroep? We zullen zien dat de filosofie van Emmanuel Levinas dat doet op een manier die ook op dit moment heel goed toepasbaar is op actuele vraagstukken, zoals dat van het klimaat. Kunnen we het begrip 'de ander' toepassen op de aarde zelf? Dat is wel mijn pleidooi. Het is tijd voor een paradigmawisseling. Het antropomorfisme is passe. Het leidt tot vernietiging van het leven op aarde³⁰.

Uit de resultaten van het veldonderzoek uit hoofdstuk 4 blijkt, dat voor de doelgroep voor wie het vak LEF wordt ontwikkeld, de relatie met vrienden het thema is dat hen het meest bezig houdt in hun leven op dit moment.

'Conclusie 2. De onderwerpen die de meeste leerlingen op dit moment in hun leven bezighouden zijn, in volgorde van belangrijkheid:

1. *Vriendschap*
2. *School en*
3. *Hobby's zoals muziek, computer of sport.'*

E. Levinas stelt de relatie met de ander ook centraal in zijn filosofie. Dat is voor hem een ethische relatie. Daarmee komt dus het onderdeel ethiek uit het vak LEF in beeld. De filosofie van Levinas biedt mogelijkwerijs een ontwikkelingsperspectief voor de leerlingen. Dit ontwikkelingsperspectief is gelegen in de voorwaarden die Levinas stelt om een goed mens te kunnen zijn. Een goed mens is voor Levinas een mens die vrijwillig en rationeel bewust verantwoordelijkheid neemt voor de relatie met de ander. De voorwaarden om het goede te doen gaan we in paragraaf 5.1 onderzoeken. We verbinden daarna nog verdergaande conclusies aan deze filosofie, en die nemen we mee naar hoofdstuk 7.

Waarom hield Levinas zich eigenlijk bezig met dit thema? Welnu, zijn hele familie is door de nazi's uitgemoord. Zijn hele volk eigenlijk. En Levinas zat als krijgsgevangene opgesloten tijdens WO II, waar ze in die gevangenschap bijna stierven van de honger. En daar zag hij, terwijl hij stervende was, dat een rabbi zijn laatste stuk brood niet zelf opat, maar aan hem gaf. Dus hijzelf was als stervende man degene van wie een ethisch appel uitging naar die rabbi. En die nam de verantwoordelijkheid aan. Ten koste van zichzelf. Het gaat dus bij Levinas ten diepste om zelfopoffering ten koste van de ander. Onbaatzuchtig. En dat noemt

³⁰ Bron: Rapport van de club van Rome; actuele klimaatrapporten van de VN.
<https://www.binnenlandsbestuur.nl/ruimte-en-milieu/kennispartners/over-morgen/ipcc-rapport-motivator-voor-vergaande.17921562.lynkx#:~:text=voor%20vergaande%20klimaatactie-,IPCC-RAPPORT%20MOTIVATOR%20VOOR%20VERGAANDE%20KLIMAATACTIE,%C2%A0,-Bij%20Over%20Morgen>

Levinas 'het goede'. Dat is indrukwekkend. Levinas stelt de vraag: waarom is er het kwaad, en niet het goede? Zo komt hij uit bij het nemen van verantwoordelijkheid voor de ander. Dat is het goede. Ethiek begint bij het nemen van verantwoordelijkheid voor de ander.

Tegenwoordig zouden wij dat volwassenheid noemen. Een volwassen houding impliceert immers het kunnen dragen van verantwoordelijkheid. Van ouders voor hun kinderen, van volwassenen voor verantwoordelijkheden in hun professionele leven. Dit thema leent zich volgens mij heel goed voor het openbaar onderwijs, en het vak LEF.

In de antwoorden op het veldonderzoek uit hoofdstuk 4, conclusie 3, noemen de leerlingen van 13 en 14 jaar zeven waarden die voor de doelgroep het meest belangrijk zijn in hun leven.

'Conclusie 3. De volgende zeven waarden zijn het belangrijkste voor de doelgroep, (in volgorde van belangrijkheid):

- 1 *Van het leven genieten*
- 2 *Vrij en onafhankelijk zijn*
- 3 *Een goed mens zijn*
- 4 *Me veilig voelen met de mensen om mij heen*
- 5 *Een leuke partner, een gezin en een fijn huis*
- 6 *Een goede baan en een flink salaris*
- 7 *Mensen helpen die in moeilijke situaties zitten'.*

Ik herken deze waarden in de filosofie van E. Levinas. En dat blijf ik hoogst opvallend vinden. Zijn die waarden zo fundamenteel menselijk, dat deze waarden generaties later nog naar boven komen in een veldonderzoek naar de leefwereld en betekenis verlenende thema's onder pubers? Heeft E. Levinas onze werkelijkheid zo scherp getekend? Die vraag laat ik nog even open. Dit vermoeden is voor mij de reden geweest om hier te kiezen voor het onderzoeken van het gedachtengoed van de ethische relatie met de ander van E. Levinas.

5.1 Het ontwikkelingsperspectief in de filosofie van Levinas. Hoe word je een goed mens? De voorwaarden die Levinas stelt.

Het mensbeeld van Levinas.

In het mensbeeld van Levinas moet er eerst aan een aantal voorwaarden voldaan zijn, voordat er sprake kan zijn van ethisch handelen. Die voorwaarden gaan we hier bekijken. Sluiten ze nog wel aan bij de huidige leefwereld van onze jeugdige doelgroep? Is het allemaal niet hopeloos verouderd? Sommigen vinden Levinas' filosofie te zwaar. Ik begrijp eigenlijk niet zo goed waarom. Draait het hier niet om de essentie van het bestaan? Wat doe je in ultieme omstandigheden? Op dat soort vragen zijn pubers juist gericht. Ze denken na over zichzelf. Dat blijkt uit het veldonderzoek, zie hoofdstuk 4. Wat zijn die voorwaarden voor ethisch handelen?

Wanneer ben je in de ogen van Levinas een goed mens? Dat wil de doelgroep immers zijn. (Zie boven, conclusie 3, item 3: een goed mens zijn).

De voorwaarden voor ethisch handelen volgens Levinas.

1. Onafhankelijkheid
2. Afhankelijkheid
3. Ethische raakbaarheid
4. Kunnen denken
5. Nieuw leven

Voorwaarde 1. Onafhankelijkheid: vrijheid.

Wie handelt onder dwang kan niet verantwoordelijk gesteld worden voor wat hij doet, zo verwoordt Jan Keij³¹ de logica van Levinas. Deze redenering is een algemeen aanvaarde redenering in onze samenleving. Die wordt ook in het strafrecht gehanteerd, het is daar een schulditsluitingsgrond. En in het privaatrecht is een overeenkomst die onder dwang tot stand is gekomen, ongeldig. Die is nooit tot stand gekomen, hoeveel handtekeningen er ook onder staan.

Ik moet dus voor verantwoordelijkheid een zekere mate van onafhankelijkheid, van vrijheid veronderstellen, zegt Levinas. Daar komt bij dat de onafhankelijkheid voor Levinas *van waarde* moet zijn.

Houden van mijzelf.

Die onafhankelijkheid moet volgens Keij beleefd worden als '*houden van mijzelf*'. Is dat nodig voor verantwoordelijkheid? Ja. Want. Mijn eigen leven is immers mijn kostbaarste bezit. Dat klinkt als psychologische volwassenheid. Ik ben ok en jij bent ok. Een gezonde volwassene houdt van zichzelf, die zal zichzelf geen schade toebrengen.

Hier zien we dat Levinas een complex, meervoudig begrippenkader hanteert. Ieder begrip bestaat uit een samenstelling van verschillende begrippen uit verschillende disciplines van de hedendaagse wetenschap. Geen makkelijke kost voor pubers. Maar wel heel boeiend.

DE doelgroep wil vrij en onafhankelijk zijn. Zij zijn onderweg naar volwassenheid. Zij moeten leren dat vrijheid niet alleen betekent: de lusten, maar ook het nemen van verantwoordelijkheid. De ouderwetse taal van Levinas herbergt dus een heel eigentijds gedachtengoed.

Onafhankelijkheid in het genieten

Deze 'onafhankelijkheid als in houden van mijzelf', ligt ook heel dicht bij de onafhankelijkheid die ik beleef in het genieten. Levinas treft dat aan in het lichamelijke genieten: ademen, drinken (al is het een glaasje water), eten,

³¹ Keij, Jan, De filosofie van Emmanuel Levinas, uitgeverij Klement/Pelckmans, 2007, derde verbeterde druk.

wandelen, wegkruipen in een warm bed, zwemmen in de koele zee, zonnebaden op het strand, omhelsd worden door een vriend of vriendin. Heel eenvoudig eigenlijk, en vaak ook redelijk goedkoop. Dirk de Wachter³² noemt dit 'het kleine goede' van Levinas.

Lichamelijk genieten: het kleine goede:

Lichamelijk genieten is dat wat via mijn zintuigen tot mij komt: de smaak van voedsel ervaren als lekker, geluid ervaren als mooie muziek, voelen ervaren als een aangename streling, zien ervaren als een prachtig schouwspel. Het gaat om het simpele, van nature gegeven egoïsme. Het egoïsme als een positief gegeven, nog niet uit de hand gelopen, opgeblazen of geperverteerd. Gewoon leven en onmiddellijk houden van het leven, (willen) genieten, gelukkig zijn. (Keij, 2006, blz. 34).

Genieten is volgens Levinas als het ware een vermogen tot omzetting van een vreemde energie in 'mijn' energie. 'Ik' ervaar in het genieten een omgeving die zich naar mij schikt. *Daar zien we weer de gelaagdheid van de begrippen van Levinas.*

Hier zien we ook de waarden van onze doelgroep verschijnen. Zie hierboven conclusie drie. Genieten wordt als eerste waarde in het leven genoemd. Dit is een fundamenteel menselijke waarden. Genieten van het kleine goede maakt ons tot echte mensen.

Lijden

Bij lijden zien we het tegenovergestelde. Het tegenovergestelde is wanneer die omgeving zich niet naar mij schikt. *Wat prachtig verwoord.*

Misschien is dit waarom sommige auteurs zich niet zo graag tot Levinas verhouden. Ze vinden hem te zwaar. Maar het lijden hoort wel bij het leven. We hebben net nog meegemaakt dat de doelgroep heeft geleden onder de pandemie. Het lijden kan en mag niet ontkend worden. Dat vindt ook de Vlaamse psychiater Dirk de Wachter. Hij zegt dat we moeten leren ons ongeluk te verdragen. Hij vindt het nastreven van geluk in het leven onethisch³³.

Wat is het verband tussen genieten en verantwoordelijkheid? Inlevingsvermogen.

Hier introduceert Levinas het inlevingsvermogen als voorwaarde om verantwoordelijk te kunnen zijn.

Wanneer iemand in het water valt, en ik ben toevallig in de buurt. Dan kan ik vanuit mijn leven als genieten 'invoelen' dat die ander in het water zijn leven ook zo ervaart of zo zou kunnen ervaren. Dat inlevingsvermogen maakt het mogelijk dat ik in actie kom. Als het leven niet van waarde zou zijn, dan zou ik ook niet hoeven te helpen. Maar het leven is wel van waarde. Mijn genieten maakt helpen mogelijk. En het genieten van anderen maakt helpen zinvol. (Keij 2006, blz. 35).

Voorwaarde 2. Afhankelijkheid.

Voor Levinas is afhankelijkheid een lichamelijke afhankelijkheid. Een kwetsbaarheid die al in de kern van het genieten zit. Ons biologische lichaam zou

³² Keirse, Manu, en Wachter, De, Dirk, Goed Leven, Met kwetsbaarheid en beperking, Uitgeverij Lannoo Campus, 2021.

immers goed moeten functioneren. Als dat niet zo is, slaat het genieten om in lijden. Dan komt de kwetsbaarheid van het genieten pijnlijk naar voren. Tenslotte zal dat lijden zelfs onvermijdelijk zijn. (De dood).

Dat klinkt heftig. Maar het is wel de realiteit van het leven. Waarom zouden we dit ontkennen of ontlopen? Bovendien heeft onze doelgroep dit lijden en met deze kwetsbaarheid van henzelf en van anderen tijdens de COVID-19 pandemie kennis gemaakt. Dus misschien is erkenning hiervan ook wel op zijn plaats in dit onderzoek. En is het tijd voor een herwaardering van het lijden of van ongelukkig zijn in deze tijd van een nieuwe wereldwijde pandemie, die ook nog helemaal niet voorbij is. Ik pleit voor realiteitszin.

Zie **Conclusie 8**: ongeveer de helft van de leerlingen kent iemand die COVID-19 heeft gehad. Een minderheid van de leerlingen kent helemaal niemand die COVID-19 heeft gehad. Een minderheid kent iemand die met COVID-19 op de intensive care heeft geleven. Een heel kleine minderheid heeft zelf COVID-19 gehad.

Niet allemaal, maar wel een deel van hen. Dit was een contrastervaring voor hen. Juist de ervaring van de pandemie maakt dat de doelgroep de levenservaring heeft die de filosofie van Levinas voor hen invoelbaar zou kunnen zijn. Omdat ze het zwaar hebben gehad. De filosofie van Levinas biedt daar erkenning aan.

Keij vertaalt Levinas zo: Helpen is zinloos wanneer mensen onkwetsbaar zijn. Vanuit je eigen kwetsbaarheid kun je je inleven in die van een ander. *Mijn* kwetsbaarheid maakt helpen pas mogelijk. De kwetsbaarheid van anderen maakt helpen zinvol. Op deze manier is afhankelijkheid een voorwaarde voor verantwoordelijkheid. Het lijden zelf wordt hiermee niet gerechtvaardigd. (Keij, 2006, blz. 37)

Voorwaarde 3. Ethische raakbaarheid.

Hiermee kom je voorbij het handelen om eigen gewin. Onbaatzuchtigheid. Omdat je geraakt wordt door het appel van een ander. Dit is het gegeven dat ik gevoelig ben voor het lijden van anderen, het gegeven dat het lijden mij niet onverschillig laat. Het gaat hier om het ethisch appel dat van de ander uitgaat. Dit 'geraakt worden' betekent:

- **Geroepen worden.** Een oproep, een appel ervaren. Verbaal of non-verbaal.
- **Een antwoord moeten geven.** Niet om een antwoord heen kunnen. Dit kan zijn: helpen of niet helpen.
- **Gericht worden op de ander met zijn problemen.**
- Geraakt worden is **gevoeligheid voor de problemen van de ander en je daardoor al verantwoordelijk voelen** (een antwoord moeten geven). Daarom spreekt Levinas over raakbaarheid in specifieke zin: *ethische raakbaarheid*.

De raakbaarheid is, zo reflecteert Keij op Levinas' gedachtengoed, een vreemd gegeven. Want, waarom zou ik niet gewoon onverschillig zijn naar de ander? Wie is die ander dat hij mij uit mijn rustige evenwicht kan brengen? Dat hij mij kan schokken?

De broosheid van het goede

Hulp bieden is je engageren met de ander. Dat brengt risico's met zich mee. En wanneer je besluit om de ander niet te helpen, kan dat leiden tot schuldgevoelens, wroeging of zelfs verlies van zelfrespect... Martha Nussbaum spreekt over 'de broosheid van het goede'. Die broosheid wordt al duidelijk bij de eerste voorwaarde: het egoïsme is een mogelijke verklaring voor een reactie van ergernis op een appel dat een ander op mij doet. (Keij, 2006, blz. 40).

De vrijheid om hulp aanbieden te weigeren

Mijn onafhankelijkheid geeft mij de vrijheid om te weigeren. Keij licht toe dat Levinas verschillende varianten op dit thema belicht. Het hangt samen met de condition humaine. Want ik probeer misschien om er onder uit te komen. Dan probeer ik rationalisaties te geven, die mij ethisch schoon moeten wassen. Een gradatie verder kan het zo zijn dat ik in mijn leven al zover ben afgestompt, waardoor ik mijn schouders ga ophalen. Tenslotte kan traumatisering (door oorlog en geweld) mijn ethische gevoeligheid inkapselen. Ik kan ingesloten raken in een harnas van haat, jaloezie, wraakzucht. Hier wordt in weinig woorden een hele wereld aan menselijk lijden geschetst. Dus ook het lijden zelf kan ertoe lijden dat men een ander niet meer wil of kan helpen. Levinas blijft daar heel barmhartig tegenover staan. Maar hij beschrijft het wel. Menselijk leven houdt vele risico's in. (Keij, 2006, blz. 40).

Voorwaarde 4. Kunnen denken.

De vierde voorwaarde om ethisch te kunnen handelen is het denken. Daarvoor zijn twee redenen.

De context van derden.

Ik moet een interpretatie geven van de hulpvraag. Ik moet nadenken over wat een ander wil of nodig heeft (en ik moet ook nadenken of ik wel wil geven wat hij vraagt). Daarnaast moet ik nadenken over wat mijn hulp aan deze persoon betekent voor anderen. Dit noemt Levinas de context van derden. Je moet de behoeften van mensen met elkaar vergelijken. En vergelijken vergt denken.

Rechtvaardigheid.

Hier komt de rechtvaardigheid om de hoek. Ik streef met behulp van het denken naar rechtvaardigheid. We zetten alternatieven naast elkaar om daaruit te kunnen kiezen.

De vraag die in mij opkomt, is deze: kunnen pubers van 13, 14 jaar al denken? Hoe staat het met de ontwikkeling van hun denkvermogen? Op deze vraag geeft Eveline Crone antwoord in het volgende hoofdstuk.

Voorwaarde 5. Het leven doorgeven.

De vijfde voorwaarde om ethisch te kunnen handelen is volgens Levinas de mogelijkheid om het leven voort te zetten door het door te geven aan een nieuwe generatie. De erotiek van Levinas heeft te maken met vruchtbaarheid en nieuw leven. Met het doorgeven van dierbare cultuur, van geleefde waarden en normen. We moeten ons realiseren dat Levinas de genocide van zijn volk, de moord op zijn naaste familie heeft meegemaakt. Dat maakt het invoelbaar dat hij spreekt over

voortplanting. Het is een diepgeworteld menselijk verlangen, dat ons (ook) genetisch is ingegeven. De pil is inmiddels uitgevonden. Dat heeft het leven veranderd. Of dit nog een heel aktueel gegeven is, valt te bezien.

We zien dat de doelgroep van ons onderzoek dit thema overigens wel noemt (toekomstverwachting: goede partner, een gezin en een fijn huis) als een van de zeven belangrijke waarden in hun leven. Het vormen van een gezin als een kernwaarde in het leven.

Wat moet ik over deze voorwaarde zeggen? Levinas was een joodse man, wier volk en familie maar ten dele en ook ternauwernood een systematische moordpoging, een genocide heeft overleefd. Dan is leven wel een heel kwetsbaar thema.

Echter, voor de hedendaagse mens en vooral voor de hedendaagse vrouw stuiten we hier op ethische grenzen. Dit levert dus een mooi ethisch dilemma op voor het vak LEF: de waarde van zelfbeschikking over het eigen lichaam staat hier tegenover de waarde van het voortbestaan van het menselijk leven, en het kunnen doorgeven van ethische normen zoals goedheid, en verantwoordelijkheid.

Conclusie.

De filosofie van Levinas biedt naar mijn mening onvermoede aanknopingspunten met moderne vraagstukken. Levinas stelt voorwaarden aan het ehthisch handelen. Dit is wat ouderwets geformuleerd, en komt uit een andere tijd dan waarin wij nu leven. Daar past een hermeneutische vertaalslag. Hoe kunnen we deze begrippen opnieuw vertalen voor onze eigen tijd?

1. Onafhankelijkheid	: Vrijheid, autonomie, genieten van het kleine goede
2. Afhankelijkheid	: Ongelukkig kunnen zijn, realiteitszin
3. Ethische raakbaarheid	: Inlevingsvermogen
4. Kunnen denken	: Kunnen denken
5. Nieuw leven	: respect voor het leven

Bij vijf kunnen we opnieuw denken aan respect voor het leven op aarde, en van de aarde. Nieuw leven hoeft mijns inziens niet ons eigen nageslacht te zijn. We ontwikkelen ons als een levensvorm die de aarde verwoest. We mogen nadenken over nieuwe paradigma's. De ander, is dat misschien de aarde zelf? De doelgroep noemt als een van de zaken waar zij zich kunnen herbronnen, de natuur. Dit geeft aanknopingspunten voor gesprek in het vak LEF.

HOOFDSTUK 6 Literatuuronderzoek naar het puberende brein van Eveline Crone

In dit hoofdstuk geven we antwoord op deelvraag 4: Wat is kenmerkend voor de ontwikkeling van het puberende brein? Welke ontwikkeling maakt dat brein eigenlijk? En wat betekent dat voor het vak uit het vakgebied levensbeschouwing, ethiek en filosofie? Wat moeten we niet doen, maar wat kan juist heel goed in deze levensfase van de doelgroep? Deze vraag wordt beantwoord aan de hand van de wetenschappelijke visie van Eveline Crone op de sociale ontwikkeling van pubers. Zie hoofdstuk 6. De tussenconclusie uit dit hoofdstuk wordt meegenomen naar hoofdstuk 7 om in samenhang met de andere onderzoeksresultaten de hoofdvraag te kunnen beantwoorden.

In dit hoofdstuk bekijken we het wetenschappelijke werk en de ideeën Eveline Crone³⁴ over de ontwikkeling van de hersenen in de unieke periode van de adolescentie. Eveline Crone doet hersenonderzoek bij het Brain en Development Onderzoekscentrum aan de universiteit Leiden. Wat zegt Crone over het belang van relaties met vrienden voor pubers? En wat heeft zij te zeggen over het morele gesprek met pubers? En over de positieve kanten van het puberende brein?

De fase van maatschappelijke volwassenwording: een groeiende vaardigheid om je in anderen te verplaatsen. De leeftijd tussen de 10 en 22 jaar wordt volgens Crone een fase van maatschappelijke volwassenwording genoemd. Deze periode bestrijkt de hele adolescentie. In deze periode krijgen jongeren extra verantwoordelijkheden, zoals huishoudelijke taken, zorg voor familieleden, en stemmen op een politieke partij. Crone vertelt hoe de ontwikkeling van de hersenen plaatsvindt. Allereerst verbetert in de adolescentie het denkvermogen. Dit heeft zij niet zelf bedacht. Jean Piaget veronderstelde in zijn boek 'The Origin of Intelligence in Children' dat als kinderen opgroeien zij steeds complexere kennis kunnen opnemen. De adolescentie is vooral een tijd waarin de jongere hypothetisch en kritisch leert denken. Je leert bijvoorbeeld om je in een ander te verplaatsen en zijn perspectief te evalueren. Het vermogen om argumenten tegen elkaar af te wegen groeit. Dit verloopt in samenspel met veranderingen in de manier waarop met emoties wordt omgegaan, en hoe die bestaan ten opzichte van de emoties van anderen. Er ontstaat zo een toenemende vaardigheid om zich in anderen te verplaatsen. Adolescenten krijgen een ander perspectief op de samenleving. De manier waarop zij zichzelf en anderen waarnemen verandert.

³⁴ Crone, Eveline, Het puberende brein, Uitgeverij Prometheus, Amsterdam, 2021, 44^e geheel herziene en uitgebreide druk.

Van het impulsieve of zelf beschermende stadium naar het conformistische stadium

Volgens de psycholoog Michiel Westenberg (Crone, blz. 34-36) zitten kinderen van 8 tot 11 jaar in de ontwikkelingsfase van het impulsieve of het zelf beschermende stadium. De houding is nog vrij egocentrisch.

Tussen 12 en 14 jaar gaan kinderen over naar het conformistische stadium, dat piekt rond het 16^e levensjaar. Deze fase wordt gekenmerkt door aanpassing, gelijkheid (jij verdient hetzelfde als ik), wederkerigheid (iets voor iemand anders terugdoen), en sociaal gedrag. Jongeren houden rekening met het gedrag van anderen. In vriendengroepen wordt sociaal wenselijk gedrag vertoond en er is geen angst voor kritiek of afwijzing. Relaties zijn wederkerig: je moet elkaar leuk vinden en het met elkaar eens zijn bij gezamenlijke activiteiten.

Moreel redeneren

Veel onderzoek naar de sociale ontwikkeling bij jongeren is gericht op moreel redeneren. Hierbij moeten afwegingen worden gemaakt tussen de eigen belangen en de belangen van iemand anders. De vaardigheid om over deze morele situaties te oordelen heeft volgens Crone (blz. 138) een interessant ontwikkelingsverloop, dat al is beschreven door ontwikkelingspsychologen zoals Jean Piaget en Lawrence Kohlberg. Een belangrijke ontdekking is dat de manier van redeneren over morele situaties nog verandert totdat personen begin 30 zijn. Alle wetenschappers zijn het erover eens dat de periode tussen de 10 en de 22 jaar een heel belangrijke fase is waarin moreel redeneren wordt gevormd.

6 à 7 jaar oud

Volgens Piaget zijn kinderen in de leeftijd van 6 à 7 jaar nog erg afhankelijk van de regels die ouders hun opleggen. De ouders vertellen wat wel en niet mag, en kinderen volgen deze regels nog zonder meer op. Ze kunnen er wel eens boos over zijn, maar de regels worden wel voor waar aangenomen. Bij de beoordeling van gedrag telt de uitkomst van de handeling die wordt beoordeeld, en niet de intentie waarmee die werd verricht.

8 tot 10 jaar oud

In de leeftijd van acht tot tien jaar zitten kinderen in een overgangperiode. Ze leren na te denken over de uitgangspunten van een ander, en zijn of haar perspectief.

11 à 12 jaar oud

In het laatste stadium, dat start rond de leeftijd van 11 à 12 jaar, leren jongeren zelf na te denken over wat volgens hen een moreel aanvaarde handeling is en zullen ze niet langer de ouders volgen in hun regels en oordeel. Regels zijn niet langer vaststaand, maar het gevolg van een sociale overeenstemming, en ze kunnen veranderen als de groepsopinie verandert. Er wordt ook meer belang gehecht aan individuele motieven en intenties.

De rol van intenties.

Crone zegt dat de rol van intenties een terugkerend thema is in de beschrijving van morele redeneringen. Waarom voert iemand een handeling uit? Aan de hand van de intenties wordt beoordeeld of de handeling acceptabel is of niet. De intenties zijn uitgewerkt in de bekende stadia van **Lawrence Kohlberg**. Zijn theorie werd gestuurd door zijn grote afkeer van onrechtvaardigheid. Volgens Kohlberg bestaan er geen moreel goede of foute antwoorden, maar ligt de mate van moraliteitsbesef in de manier waarop iemand afwegingen maakt in morele situaties. Verwezen wordt naar het bekende Heinz-dilemma³⁵. Er wordt ook vaak politieke strijd gevoerd over het goedkoper maken van medicijnen voor ernstig zieke patiënten. Hoe hiermee om te gaan is nog niet zo gemakkelijk. Het belangrijke aan dit soort dilemma's is volgens Crone dat het hier niet gaat om basis morele waarden. Deze dilemma's zijn interessant omdat hier basale waarden met elkaar in strijd zijn. Het gaat dan altijd om een situatie waarin morele waarden van twee personen met elkaar in strijd zijn.

De stadia van moreel redeneren van Lawrence Kohlberg

Stadium 1; varen op gezag, oog om oog, tand om tand

10-jarige kinderen blijken bij deze dilemma's vooral gericht op het krijgen van beloning en het vermijden van straf.

Stadium 2; behandel een ander zoals jij zelf behandeld wilt worden

Vanaf 14 jaar redeneren jongeren vaak volgens het principe dat sociale relaties belangrijk zijn, en dat individuen tegemoet moeten komen aan sociale regels en wetten. De meeste jongeren tussen de 10 en 22 jaar zullen redeneren volgens het principe dat het belangrijk is om goedkeuring te krijgen in sociale relaties (behandel een ander zoals jij wenst dat een ander jou behandelt).

Stadium 3: verantwoordelijkheden binnen het sociale systeem

Later wordt er ook belang gehecht aan verantwoordelijkheden binnen een sociaal systeem. Deze vorm van sociale geweten ontwikkelt zich nog door tussen 14 en 36 jaar.

Laatste stadium: het postconventionele stadium

Personen in dit stadium zijn gericht op idealen en morele principes.

Ze houden rekening met de sociale groep, maar erkennen daarbij principes als leven en vrijheid als universele waarden van de mens. Deze vorm van moreel redeneren komt voor bij slechts 10 % van de mensen.

De theorie van Robert Selman (Crone, blz. 143 ev.)

Jongeren kunnen steeds zich steeds beter in anderen verplaatsen. Daardoor gaan ze anders nadenken over morele dilemma's. Ze gaan ook andere vriendschappen aan. In de kindertijd (3-7 jaar) is er nog een egocentrisch perspectief op speelmaatjes. Daarna begrijpen kinderen dat andere mensen andere gedachten en

³⁵ Crone, blz. 141. Misschien een dilemma dat in de lessen voor LEF kan worden gebruikt?

wensen kunnen hebben dan zichzelf, maar daar wordt nog niet op afgestemd. (4-9 jaar). Als kinderen gaan reflecteren op de gedachten van anderen verandert ook de aard van hun vriendschappen. (6-12 jaar). Pas in de pubertijd (9-15 jaar) zijn jongeren in staat om verschillende perspectieven naast elkaar te zetten. Het laatste stadium is onderlinge afhankelijkheid. Jongeren begrijpen dat er afhankelijkheid is in de relatie die gerespecteerd moet worden, maar dat ook autonomie gerespecteerd moet worden (vanaf 12 jaar). Dit heeft allemaal te maken met de ontwikkeling van de vaardigheid om het perspectief van een ander in te kunnen nemen. De hersenen spelen een belangrijke rol bij deze ontwikkelingen.

Theory of Mind

Utah en Chris Frith veronderstelden dat de mediale frontale cortex (een gebied in de hersenen tussen de laterale frontale cortex die betrokken is bij ratio en redeneren en de emotie gerelateerde subcorticale structuren) een rol speelt bij *theory of mind* of *mentalizing*. Het gaat hier over de vaardigheden die nodig zijn om te begrijpen dat andere personen andere gedachten hebben dan jijzelf, de vaardigheid om deze andere gedachten te interpreteren en de handelingen van anderen te voorspellen. Dit hersengebied wordt erg actief als mensen denken aan sociale situaties, maar in de adolescentie is deze activiteit groter en uitgesprokener dan in de volwassenheid. Er is sterkere activiteit als jongeren nadenken over

- Situaties die over iemand anders gaan
- Wanneer zij vanaf plaatjes emoties en intenties van een gezicht proberen af te lezen
- Als zij denken dat ze door iemand anders bekeken worden.

Eveline Crone concludeert dat de adolescentie een uiterst belangrijke periode is voor de sociale ontwikkeling. Ook neuropsycholoog Sarah-Jayne Blakemore stelt dat de adolescentie een gevoelige periode is voor het begrijpen van gedachten en intenties van anderen.

Conclusie:

Alle wetenschappers zijn het erover eens dat de periode tussen de 10 en de 22 jaar een heel belangrijke fase is waarin moreel redeneren wordt gevormd.

1. De adolescentie is de uitgelezen periode om te oefenen met het opbouwen van sociale relaties.
2. Het is heel belangrijk dat jongeren in deze periode het perspectief van anderen leren innemen.
3. Het is een natuurlijk periode om te oefenen met sociale relaties en de gedachten van anderen leren begrijpen.

De hersenen zijn hier optimaal voor uitgerust. (Crone, blz. 147).

Deze conclusies sluiten goed aan en geven ook perspectief op en ideeën over de betekenis en de bruikbaarheid van de resultaten van dit onderzoek. Dat nemen we mee naar de volgende hoofdstukken.

HOOFDSTUK 7. Kruisverbanden en samenhang

7.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een antwoord gegeven op deelvraag 2. Deelvraag twee luidt:

Welke zingeavings- en betekenisverleningsthema's en -vragen spelen er in het leven van pubers van 13, 14 jaar? Deze vraag is onderzocht via het houden van een veldonderzoek op het Pieter Zeeman in Zierikzee. We passen de conclusies uit het literatuuronderzoek naar het begrippenkader toe, en spreken over **betekenis verlenende thema's**. De resultaten uit het veldonderzoek zijn in hoofdstuk 4 besproken en daar zijn ook conclusies getrokken. Nu bekijken we deze onderzoek opbrengsten door de bril van de filosofie van Levinas, waarbij we enkele begrippen opnieuw vertalen in begrippen uit onze eigen tijd. in paragraaf 7.2. We passen de inzichten van Eveline Crone toe op de conclusies uit het veldonderzoek. Daarna formuleren we in 7.3 zes betekenis verlenende thema's als antwoord op de tweede deelvraag. Wat ontbreekt hier nog? Vanuit het onderwijsveld wordt gewerkt aan een nieuw basiscurriculum levensbeschouwing en religie³⁶. Het eerste concept daarvan is in december 2020 gepubliceerd. In 2021 zijn door het LERVO dertig focusgesprekken met docenten uit heel Nederland gehouden over dit curriculum. Hieruit kwamen duidelijke aanbevelingen. Ik noem de aanbevelingen die relevant zijn voor dit adviesrapport voor een openbare middelbare school. Het Pieter Zeeman is een openbare school. Die aanbevelingen zijn:

1. Durf duidelijk keuzes te maken en durf vernieuwend te zijn.
2. Neem uitgangspunt in de levensbeschouwelijke diversiteit in Nederland.
3. Maak meer ruimte voor ethiek.
4. *Verschillende scholen hebben een verschillende aanpak nodig: **we richten ons op het Pieter Zeeman.***

We nemen ons deze aanbevelingen ter harte.

³⁶ Davidsen, Markus en Elsenaar, Marcel 'Durf vernieuwend te zijn'. Feedback op het concept-basiscurriculum vanuit het veld en vertaling van de feedback naar vervolgstappen voor 2021. In: Narthex, tijdschrift voor levensbeschouwing en educatie, Jaargang 21, maart 2021, nummer 1 blz. 70 -74.

7.2 Kruisverbanden met de filosofie van Levinas.

Levinas stelt voorwaarden aan het ethisch handelen van de mens. Die voorwaarden zijn wat ouderwets geformuleerd, en komen uit een andere tijd dan waarin wij nu leven. Daar past een hermeneutische vertaalslag. Die ziet er als volgt uit.

1. Onafhankelijkheid	: Vrijheid, autonomie, genieten van het kleine goede
2. Afhankelijkheid	: Ongelukkig kunnen zijn, realiteitszin; maar ook: Onderlinge afhankelijkheid van alle deelnemers in een ecologische keten
3. Ethische raakbaarheid	: Inlevingsvermogen in de ander, in het leven zelf
4. Kunnen denken	: Kunnen nadenken
5. Nieuw leven	: Respect voor het leven: dat is ook: respect voor al het leven op aarde, en van de aarde zelf.

Bij vijf kunnen we denken aan respect voor het leven van een ander mens, maar mijns inziens ook aan respect voor al het leven op aarde, en van de aarde zelf. Tenslotte is de bewoonbaarheid van onze planeet een randvoorwaarde voor het kunnen genieten voor toekomstige generaties mensen en dieren. Wij zijn afhankelijk van elkaar als ecosysteem, dat is een biologisch gegeven. Dit is van groot belang voor de doelgroep, zie paragraaf 4.6.

Nieuw leven hoeft mijns inziens niet nieuw leven in termen van ons eigen nageslacht te zijn. We ontwikkelen ons op dit moment als een levensvorm die de aarde verwoest.

Laten we ons in ons ethisch handelen richten op al het leven dat er al is. We mogen nadenken over nieuwe paradigma's. Dat de docenten Godsdienst/Levensbeschouwing deze boodschap al hebben opgepikt, blijkt uit de conferentie die zij in maart hielden onder de naam: 'Groen is het nieuwe Zwart'. Over het thema duurzaamheid in het Levensbeschouwelijk onderwijs. Dus alles komt nu samen. Een thema voor LEF.

Vervolgens kunnen we deze gemoderniseerde begrippen van Levinas naast de zeven waarden die de jongeren in het onderzoek hebben genoemd (conclusie 3 uit hoofdstuk 4), dan kunnen we het volgende schema maken:

13- en 14-jarigen anno 2021 noemen
als centrale waarden:

Levinas'filosofie in
gemoderniseerde vorm:

1	Van het leven genieten	Het kleine goede
2	Vrij en onafhankelijk zijn	vrijheid om te kiezen voor het goede
3	Een goed mens zijn	het goede = Verantwoordelijkheid nemen voor de ander
4	Me veilig voelen met de mensen om mij heen	gevaar in de relatie met De ander: het oordeel van de ander Modern: gevaar op school (drugs, wapens)
5	Een leuke partner, een gezin en een fijn huis	geborgenheid in de Relatie nieuw leven, wonen Wonen op een levende aarde
6	Een goede baan en een flink salaris	wonen, genieten, het kleine goede
7	Mensen helpen die in moeilijke situaties zitten	het appel van de ander

En dan zie je, dat er opvallende overeenkomsten zijn. De filosofie van Levinas is gericht op het existentiële, op de mens en zijn concrete leven. Hij neemt daarin het genieten als uitgangspunt. En dat is lichamelijk. Ook de wens om vrij en onafhankelijk te zijn, die voor adolescenten zo belangrijk is in hun leven, omdat ze dat willen zijn, maar tegelijkertijd kunnen ze dat nog niet altijd; ook dat thema speelt een rol bij Levinas.

Maar dan in de zin van de onafhankelijkheid die al besloten ligt in het genieten; de wereld past zich in het genieten aan ons aan. Terwijl, als we bijvoorbeeld ziek worden, de wereld zich in een andere gedaante aan ons toont: we worden dan afhankelijk van zorg bijvoorbeeld. En dan raakt het genieten op de achtergrond. Datzelfde geldt voor een stervende natuur. Zie paragraaf 4.6. Ook dan verdwijnt het genieten, en het wonen en leven kan worden bedreigd.

Het lijkt erop, dat onze doelgroep zich van dat lijden al bewust van is. Want zij geven aan dat een goede gezondheid een zeer belangrijk thema voor hen is. Dat blijkt uit **conclusie 6**. Ze zijn zich door de pandemie sterk bewust geworden hoe het leven plotseling kan veranderen, hoe er beperkingen en belemmeringen van

vrijheid en voor het ontmoeten van vrienden kunnen ontstaan. En daardoor heeft (een deel van hen) kennis gemaakt met het lijden. Een contrastervaring.

Als we de filosofie van Levinas modern interpreteren zien we dat dat ook past binnen het normen en waardenkader van de onderzochte doelgroep.

Conclusie. De voorwaarden die Levinas noemt voor ethisch handelen, voor goed handelen, sluiten in hun moderne vertaling goed aan bij de leefwereld van de doelgroep. We verwerken ze in de betekenis verlenende thema's die bij de doelgroep lenen.

PARAGRAAF 7.3. Kruisverbanden met de wetenschappelijke inzichten van Eveline Crone

De conclusies die we uit het onderzoek van Eveline Crone meenemen zijn:

. Alle wetenschappers die Crone in haar boek behandelt, zijn het erover eens dat de periode tussen de 10 en de 22 jaar een heel belangrijke fase is waarin moreel redeneren wordt gevormd.

1. De adolescentie is de uitgelezen periode om te oefenen met het opbouwen van sociale relaties.
2. Het is heel belangrijk dat jongeren in deze periode het perspectief van anderen leren innemen.
3. Het is een natuurlijk periode om te oefenen met sociale relaties en de gedachten van anderen leren begrijpen.

De hersenen zijn hier optimaal voor uitgerust. (Crone, blz. 147).

Deze conclusies geven duiding en richting aan de resultaten van dit onderzoek uit hoofdstuk 4. Ze schetsen een kader en bieden een heel duidelijk ontwikkelingsperspectief voor het vak LEF. Deze inzichten verwerken we in de thema's voor de doelgroep en de aanbevelingen aan de opdrachtgevers.

Paragraaf 7.4 Samenhang: zes betekenisverleningsthema's voor de doelgroep van het onderzoek

Op basis van het veldonderzoek onder de doelgroep en het literatuuronderzoek naar het begrippenkader, naar de filosofie van Levinas, en naar het hersenonderzoek van Eveline Crone komen we tot zes centrale betekenisverlenende thema's voor de onderzochte doelgroep. Dit zijn:

1. Voor 13- en 14-jarigen staat het thema 'de relatie met de ander' centraal in hun leven.

Dit blijkt allereerst uit de conclusies 2, 5, 12, 13, 14, en 15 uit het veldonderzoek in hoofdstuk 4. Het gaat dan om hun vrienden.

Uit de filosofie van Levinas leren we dat we deze relatie in het perspectief van de ethiek kunnen plaatsen. Dit maakt het mogelijk om de vraag naar verantwoordelijkheid voor de ander te stellen. Daarbij kunnen we ons afvragen wie die ander eigenlijk is? Dat opent het gesprek naar hedendaagse thema's, zoals hoe gaan wij om met de natuur? De natuur is een geliefd thema voor de doelgroep. Als we kijken naar de relatie met de menselijke ander, dan zijn de conclusies van Eveline Crone zonneklaar. We nemen deze conclusie integraal over. Het plaats het belangrijkste thema dat de doelgroep noemt in een ander daglicht. Er gaat mijns inziens een appel uit van de jongeren, om hen te vormen in het moreel beraad.

4. De adolescentie is de uitgelezen periode om te oefenen met het opbouwen van sociale relaties.
5. Het is heel belangrijk dat jongeren in deze periode het perspectief van anderen leren innemen.
6. Het is een natuurlijk periode om te oefenen met sociale relaties en de gedachten van anderen leren begrijpen.

De hersenen zijn hier optimaal voor uitgerust. (Crone, blz. 147).

Kan de ander ook de aarde zelf zijn? Dat is een vraag die ik hier stel. Laten we ons in ons ethisch handelen richten op al het leven dat er al is. We mogen nadenken over **nieuwe paradigma's**. Dat de docenten Godsdienst/Levensbeschouwing deze boodschap al hebben opgepikt, blijkt uit de conferentie die zij in maart hielden onder de naam: 'Groen is het nieuwe Zwart'. Over het thema duurzaamheid in het Levensbeschouwelijk onderwijs. Dus alles komt nu samen.

2. Voor de helft van de jongeren is veiligheid in de sociale contacten met anderen een thema.

Uit conclusie drie uit het veldonderzoek blijkt dat dit thema een van de centrale waarden is die de doelgroep noemt voor hun leven. Ik heb het tot thema benoemd omdat het een essentiële randvoorwaarde is voor het kunnen voeren van een goed moreel gesprek in de

klas. Als er geen veiligheid is, dan kunnen leerlingen niet zichzelf zijn bij het zich inleven in de positie van een ander, en eerlijk voor hun mening uitkomen.

3. Voor 13- en 14-jarigen staat 'leren' en 'spel' centraal.

Dit blijkt uit de conclusies 2 en 6 uit het veldonderzoek in hoofdstuk 4. School en hoby's staan op de tweede en de derde plaats in het leven van de doelgroep. Jongeren zijn bezig om zich te ontwikkelen. Dat doen ze in alles waar ze mee bezig zijn, en overal waar ze zijn. Geef ze de ruimte voor zelfexpressie, voor spel, voor lichamelijkeheid, en voor het uitdrukken van hun creativiteit. Volgens Crone zijn pubers heel erg creatief. Dat is volgens haar het positieve aan deze leeftijd.

4. De hersenen van de onderzochte 13- en 14 jarigen zijn al volop bezig met het morele denken.

Breinwetenschappers zijn het erover eens dat het morele denken van jongeren wordt gevormd tussen hun 10e en 22e jaar. Uit conclusie 3, 4, 8 en 9 blijkt dat de doelgroep van 13 en 14 jaar veel nadenkt over zichzelf en over hun eigen leven; dat ze morele oordelen hebben en dat ze ethische waarden kunnen formuleren voor hun eigen leven. Ze formuleren zeven centrale waarden voor hun leven. Zo willen ze een goed mens zijn en een ander helpen. Ze begrijpen ook al dat een goede gezondheid belangrijk voor ze is. Ze hebben kennis gemaakt met het lijden van Levinas. Ze kennen het afzien door de schoolsluiting. Hun brein is al volop bezig het morele denken te ontwikkelen.

5. Deze generatie 13- en 14- jarigen heeft kennis gemaakt met tegenslagen en beperkingen door COVID-19.

Uit conclusie 4, 5, 6, en 7 uit het veldonderzoek blijkt dat de pandemie, de Lockdownmaatregelen en de schoolsluiting impact op de doelgroep hebben gehad. Er wordt onderzoek gedaan door wetenschappers naar de impact van de pandemie op jongeren. Het Erasmus MC heeft bijvoorbeeld een app ontwikkeld. Grow IT.

6. Leven in een rustig en gezellig thuis

Uit conclusie 3, 6 en 12 uit het veldonderzoek blijkt dat rust en even alleen kunnen zijn thuis voor deze jongeren belangrijk is. Een signaal? Misschien is nader onderzoek nodig om te kijken hoe druk het leven van 13- en 14-jarigen is.

Hiermee is deelvraag twee uit dit onderzoek beantwoord. We kunnen nu de centrale onderzoeksvraag gaan beantwoorden. Dat doen we in het volgende hoofdstuk.

HOOFDSTUK 8 AANBEVELINGEN VOOR HET PIETER ZEEMAN

PARAGRAAF 8.1 De beantwoording van de hoofdvraag van dit onderzoek. De hoofdvraag van dit onderzoek luidt:

‘Welke thema’s zijn relevant voor het vak Levensbeschouwing, Ethiek en Filosofie als wij aan willen sluiten bij de leefwereld en thema’s van pubers van 13, 14 jaar?’

De belangrijkste vier thema’s voor de ontwikkeling van het vak LEF zijn op basis van het onderzoek:

1. De hersenen van de onderzochte 13- en 14-jarigen zijn al volop bezig met het morele denken.

Het morele denken van jongeren wordt gevormd tussen de 10 en de 22 jaar. Jongeren denken na over hun leven. Ze begrijpen dat een goede gezondheid belangrijk voor ze is. Deze generatie heeft wellicht meer realiteitszin door de pandemie. Ze kennen het afzien door de schoolsluiting. Ze willen vrij zijn. En ze willen een goed mens zijn. Leer ze moreel redeneren in het vak ethiek.

2. Voor 13- en 14-jarigen staat leren en spel centraal.

Jongeren zijn bezig om zich te ontwikkelen. Dat doen ze in alles waar ze mee bezig zijn, en overal waar ze zijn. Geef ze de ruimte voor zelfexpressie, voor spel, voor lichamelijkeheid, en voor het uitdrukken van hun creativiteit. Volgens Crone zijn pubers heel erg creatief. Dat is het leuke van deze leeftijd. Geef ze de ruimte om hun creativiteit te ontplooien. Maak het onderwijs creatief en speels. Maak een spel.

3. Voor 13- en 14-jarigen staat de relatie met de ander centraal in hun leven.

Uit de filosofie van Levinas leren we dat we deze relatie in het perspectief van de Ethiek kunnen plaatsen. Dit maakt het mogelijk om de vraag naar verantwoordelijkheid voor de ander te stellen. Daarbij kunnen we ons afvragen wie die ander eigenlijk is? Dat opent het gesprek naar hedendaagse thema’s, zoals hoe gaan wij om met de natuur? De natuur is een geliefd thema voor de doelgroep. Als we kijken naar de relatie met de menselijke ander, dan zijn de conclusies van Eveline Crone zonneklaar. We nemen deze conclusie integraal over. Het plaats het belangrijkste thema dat de doelgroep noemt in een ander daglicht. Er gaat mijns inziens een appel uit van de jongeren, om hen te vormen in het moreel beraad.

7. De adolescentie is de uitgelezen periode om te oefenen met het opbouwen van sociale relaties.
8. Het is heel belangrijk dat jongeren in deze periode het perspectief van anderen leren innemen.

9. Het is een natuurlijk periode om te oefenen met sociale relaties en de gedachten van anderen leren begrijpen.

De hersenen zijn hier optimaal voor uitgerust. (Crone, blz. 147).

Laten we ons in ons ethisch handelen ook richten op al het leven dat er al is. We mogen nadenken over **nieuwe paradigma's**. Dat de docenten Godsdienst/Levensbeschouwing deze boodschap al hebben opgepikt, blijkt uit de conferentie die zij in maar hielden onder de naam: 'Groen is het nieuwe Zwart'. Over het thema duurzaamheid in het Levensbeschouwelijk onderwijs. Dus alles komt nu samen. Een thema voor LEF.

4. Voor de helft van de jongeren is veiligheid in de sociale contacten met anderen een thema.

Uit conclusie drie uit het veldonderzoek blijkt dat dit thema een van de centrale waarden is die de doelgroep noemt voor hun leven. Ik heb het tot thema benoemd omdat het een essentiële randvoorwaarde is voor het kunnen voeren van een goed moreel gesprek in de klas. Als er geen veiligheid is, dan kunnen leerlingen niet zichzelf zijn bij het zich inleven in de positie van een ander, en eerlijk voor hun mening uitkomen.

8.2 AANBEVELINGEN VOOR HET PIETER ZEEMAN

De VIJF aanbevelingen uit dit rapport aan het Pieter Zeeman zijn:

1. stel het onderdeel ethiek centraal in het vak LEF.
2. Leer de jongeren moreel redeneren. Hun brein is er optimaal toe in staat tijdens de pubertijd en de adolescentie. En ze vragen er zelf om! Laat ze oefenen met morele dilemma's.
3. Maak goede cases die zijn afgestemd op hun leefwereld en op de onderwerpen die ze zelf genoemd hebben in dit veldonderzoek.
4. Maak het LEF-onderwijs creatief en speels. Maak een spel. En gebruik films en muziek in het te ontwikkelen spel 'moreel beraad voor scholieren'. Dat willen ze graag, zie conclusie 1 uit het veldonderzoek, en paragraaf 4.6.
5. Maak het onderwijs LEF veilig voor de leerlingen. Zorg voor time out's. Zorg voor vertrouwenspersonen aan wie de leerling zijn verhaal kan melden.

HOOFDSTUK 9. AANBEVELINGEN VOOR KLOOSTERWELLE

De pioniers van Kloosterwelle willen hun geestelijke rijkdom en wijsheid ook graag delen met de jeugd. En daarom wilde men onderzoek laten doen naar de vraag, hoe een aanbod van Kloosterwelle er uit zou moeten zien om bij de belevingswereld van jongeren te kunnen aansluiten. Hoe ziet die leefwereld er eigenlijk uit? Het onderzoeksdoel voor Kloosterwelle werd in het plan van aanpak voor dit onderzoek als volgt geformuleerd: 'aan welke eisen dient een geschikt aanbod van Kloosterwelle voor jongeren van 12-14 jaar te voldoen om bij het zingevings- en betekenisverleningsprofiel van deze jongeren aan te sluiten?' Kloosterwelle wil een beeld krijgen van de belevingswereld, spirituele en zingevingsvragen van de 2^e klas-leerlingen van het Pieter Zeeman, zodat zij daar een passend aanbod voor kan gaan ontwikkelen. Het breinonderzoek van Eveline Crone geeft aan, dat pubers hun eigen keuzes willen maken, en dat hun brein zich ook zo ontwikkelt. Zij hebben dus vrijheid nodig. Het onderzoek onder de doelgroep geeft aan, dat wat zij willen iets heel anders is, dan wat Kloosterwelle wil. Het is dus de vraag, of Kloosterwelle aansluiting heeft gezocht bij de juiste doelgroep, door op 13 en 14 jarigen te mikken. Misschien moet Kloosterwelle zich gaan richten op een andere leeftijdscategorie jongeren. Die vraag wordt hier beantwoord. We kijken naar de ontwikkeling van jongeren.

6 à 7 jaar oud

Volgens Piaget zijn kinderen in de leeftijd van 6 à 7 jaar nog erg afhankelijk van de regels die ouders hun opleggen. De ouders vertellen wat wel en niet mag, en kinderen volgen deze regels nog zonder meer op. Ze kunnen er wel eens boos over zijn, maar de regels worden wel voor waar aangenomen. Bij de beoordeling van gedrag telt de uitkomst van de handeling die wordt beoordeeld, en niet de intentie waarmee die werd verricht.

8 tot 10 jaar oud

In de leeftijd van acht tot tien jaar zitten kinderen in een overgangperiode. Ze leren na te denken over de uitgangspunten van een ander, en zijn of haar perspectief.

11 à 12 jaar oud

In het laatste stadium, dat start rond de leeftijd van 11 à 12 jaar, leren jongeren zelf na te denken over wat volgens hen een moreel aanvaarde handeling is en zullen ze niet langer de ouders volgen in hun regels en oordeel. Regels zijn niet langer vaststaand, maar het gevolg van een sociale overeenstemming, en ze kunnen veranderen als de groepsopinie verandert. Er wordt ook meer belang gehecht aan individuele motieven en intenties.

Aanbeveling 1: richt je met het huidige aanbod op de hoogste klassen van het basisschoolonderwijs.

Als we naar de resultaten uit het veldonderzoek maar vooral ook naar het literatuuronderzoek van Eveline Crone kijken, dan zien we dat de wens van Kloosterwelle om een jeugdretraite te houden wellicht nog het beste aansluit bij de ontwikkelingsfase van kinderen van de basisschoolleeftijd. Kloosterwelle heeft immers wel degelijk een verhaal te vertellen, over de monastieke waarden die zij willen belichten. Juist in de leeftijd van 8 tot 12 kunnen de kinderen leren kennismaken met de monastieke spiritualiteit van Kloosterwelle. En kan daarover een open kringgesprek met hen gevoerd worden in de Corneliuskerk. Of stiltewandelingen langs de kloosterplekken. **Overweeg om dit soort activiteiten aan te bieden als onderdeel van een schooldagje uit.**

AANBEVELING 2: RICHT JE OP WAARDENOVERDRACHT

Deze aanbeveling sluit aan bij het gedachtengoed van Jan de Leeuw van Fontys over de ontwikkelingsfasen van kinderen en jongeren. Jan de Leeuw³⁷ spreekt over waardenoverdracht. Dit is geschikt voor de basisschoolleeftijd. Dan kun je uitleg geven over de monastieke waarden. Sluit aan bij PC-basisscholen. Dit is leeftijdsadequaat. Morele vorming als werkvorm in Kloosterwelle betreft de vorming in waarden en normen van de leerling. Waardenoverdracht kan op de basisschool en in de eerste helft van het middelbare schoolonderwijs.

Waarom christelijk onderwijs: Het monastieke gedachtengoed behoort tot het christelijke gedachtengoed. Het kan interessant zijn voor leerlingen uit de hoogste klassen van het protestantse basisonderwijs op Schouwen-Duiveland om kennis te nemen van de monastieke waarden. Dat is toch net weer anders dan wat ze vanuit de PG-hoek te horen krijgen. Blikverruimend. **Overweeg om gastlessen te geven op de basisschool. Of organiseer een rondleiding door Kloosterwelle met een lunch in de nieuwe Kloostertuin.**

Een geheel ander aanbeveling is de volgende. Wanneer Kloosterwelle toch iets wil doen met pubers van 13, 14 jaar, dan zou ik willen aanbevelen te doen waar ze om vragen. Daarbij kan Kloosterwelle zich richten op conclusie 1 uit het veldonderzoek.

AANBEVELING 3. Organiseer filmavonden voor pubers met levensbeschouwelijke films, in een gezellige sfeer waar ze leeftijdgenoten kunnen ontmoeten. Of organiseer (samen met andere organisaties) een openluchtconcert in de natuur.

Dit advies sluit aan bij de conclusies van paragraaf 4.1 en 4.6 uit dit rapport. Hiermee zijn we aan het eind van dit rapport gekomen.

³⁷ Leeuw, de Jan, In: Narthex. 15 (3): 5-12. Fontys Hogescholen; 2015; VDLG. Morele vorming in het vak Levensbeschouwing.

Literatuurlijst

- Bertram-Troost, Gerdien Zingevingvragen zijn cruciaal in de burgerschapsles' In: Narthex maart 2021, thema Hoogspanning blz. 30-34.
- Boer, de, Elpine 'Je bent jong en je wilt anders'. Uitgeverij Kok-Kampen, 2006.
- Baarda, Ben e.a. Basisboek kwalitatief onderzoek Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek. Noordhoff Uitgevers Groningen/Houten, 2013, derde druk
- Crone, Eveline Het puberende brein, uitgeverij Prometheus, Amsterdam, 2014, 44^e druk.
- Dalebout, Henk Kloosterrijk Schouwen, Routes langs verdwenen Schouwse Kloosters Uitgeverij Walburg Pers, Zutphen, 2020 i.s.m. De Stichting Kloosterinitiatieven
- Davidson, Markus en Elsenaar, Marcel 'Durf vernieuwend te zijn'. Feedback op het concept-basiscurriculum vanuit het veld en vertaling van de feedback naar vervolgstappen voor 2021. In: Narthex, tijdschrift voor levensbeschouwing en educatie, Jaargang 21, maart 2021, nummer 1 blz. 70 -74.
- Doolaard, Jaap, (red.) Nieuw Handboek geestelijke verzorging. Uitgeverij Kok, Kampen, 2006.
- Doolaard, Jaap, (red.) Nieuw handboek Geestelijke verzorging. Uitgeverij Kok, Utrecht, derde druk 2015
- Duijndam, Joachim en Poorthuis, Marcel
- 'Levinas', uit de serie 'Kopstukken Filosofie', uitgeverij Lemniscaat, 2005, tweede druk.
- Keij, Jan, De filosofie van Emmanuel Levinas, uitgeverij Klement/Pelckmans, 2007, derde verbeterde druk.
- Keij, Jan, Levinas in de praktijk, uitgeverij Klement/Pelckmans, zevende druk, 2019.
- Keirse, Manu, en Wachter, De, Dirk,
- Goed Leven, Met kwetsbaarheid en beperking, Uitgeverij Lannoo Campus, 2021.
- Leeuw, de, Jan 'Morele vorming in het vak Levensbeschouwing' In: Narthex. 15 (3): 5-12. Fontys Hogescholen; 2015; VDLG.
- Narthex 'Nieuw vak Levensbeschouwing en religie in het voortgezet onderwijs' datum 26 februari 2020 Kernboodschap: goede levensbeschouwelijke educatie voor iedere leerling in het voortgezet onderwijs.
- Advies Expertisecentrum Levensbeschouwing en Religie in het Voortgezet Onderwijs In: Brief aan Leden Tweede Kamercommissie

Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (i.v.m. bespreking *curriculum.nu* d.d. 5 maart 2020).

Osmer, Richard Practical Theology, an introduction, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michican/Cambridge, U.K.

Troost, Bertram G.D., dr. en Visser, T.D., drs.

'Godsdienst/Levensbeschouwing, wat is dat voor vak?' Docenten Godsdienst/Levensbeschouwing over zichzelf en hun vak, nu en in de toekomst. Onderzoeksrapport grootschalig empirisch onderzoek naar het vak Godsdienst/Levensbeschouwing.

Verhoeven, Nel 'Wat is onderzoek', Praktijkboek voor methoden en technieken, Uitgeverij Boom Lemma Uitgevers, Den Haag 2014, vijfde druk.

Wachter, de, Dirk 'Geluk als hoofddoel is onethisch'. In: Volzin. Verdiep je wereld. Nr. 10, oktober 2021, jaargang 20, volzin.nu blz.45-47.

Walton, M. Podcast: interview met em. Hoofleraar dr. Martin Walton over de zin van het leven. Correspondent, serie: 'De zingevers'. 'De zin van het leven? Dat anderen het met je willen delen'.

DEEL III BIJLAGEN

Bijlage 1.

Ruwe data van de enquête Pieter Zeeman SG Pontes

Onderzoeker is Gabrielle Franses - van der Spoel

Student Theologie/Levensbeschouwing CHE

Afstudeerbegeleider Dirk van Schepen

Opdrachtgevers zijn Kloosterwelle en Pieter Zeeman SG Pontes

Enquête afgenomen periode 1-9 juli 2021

Deze resultaten d.d. 21 juli 2021 gedeeltelijk, en d.d. 30 juli 2021 volledig ingevoerd.

Open kloostergemeenschap in Noordwelle

Openbare scholengemeenschap Zierikzee

Woord vooraf en leeswijzer.

Deze enquête is afgenomen in de maand juli 2021 tijdens de laatste mentorles van alle tweede klassen van het Pieter Zeeman SG Pontes. Dit zijn de leerlingen van de klassen BASIS KADER 2A, BASIS KADER 2B, MAVO 2A en MAVO 2B, HAVO 2A, HAVO/VWO 2a, VWO 2a.

Opgeteld zitten in het schooljaar 2020/2021 in alle tweede klassen van het Pieter Zeeman SG Pontes samen 187 leerlingen. De respons op de enquête is 153. Dat is een zeer hoge respons. De enquêtes zijn afgenomen in de laatste mentorles voor de zomervakantie van 2021. Deelname was vrijwillig. Niet alle 187 leerlingen hebben deelgenomen aan de enquête. Niet alle vragen zijn door de deelnemende 153 leerlingen ingevuld.

De percentages zijn berekend op basis van het responsgetal 153. Dus $153=100\%$. Als minder dan 153 leerlingen een vraag hebben beantwoord, krijgt daarmee 'geen antwoord' automatisch ook een percentage.

Als op een vraag meerdere antwoorden mogelijk zijn, dan staat het genoemde percentage voor het percentage van de 153 leerlingen dat die antwoordcategorie heeft aangekruist.

Iedere waarneming staat in zo'n type vraag - waar meerdere antwoorden kunnen worden gekozen - dus los van een andere.

Zo'n vraag levert alleen harde informatie op over wat de doelgroep aankruist of juist niet aankruist. Dit geldt voor de vraag categorieën A, B, C, D, E, F, K, L, M, N en O.

Bij de beantwoording van een type vraag waarop logischerwijze maar 1 antwoord gekozen kan worden, kan het zo zijn dat leerlingen geen antwoord hebben ingevuld. Dat 'niet-antwoorden' wordt in het onderzoek meegeteld als een gegeven antwoord; en het kan ook een betekenis hebben. Cijfermatig betekent dat, dat als een percentage leerlingen zo'n vraag niet invult - een vraag waarop maar 1 antwoord kon worden gekozen - dat het percentage niet optelt tot 100. Dit geldt voor de vraag categorieën G, H, I, J en P.

De mogelijkheid bestaat bij deze categorie vragen - waarop maar 1 antwoord diende te worden gegeven - dat leerlingen toch meerder antwoorden hebben aangekruist. Bijvoorbeeld doordat zij de vraag niet goed hebben begrepen, of wanneer zij hebben getwijfeld over hun antwoord op deze vraag. Dit kan informatie geven over de moeilijkheid van het dilemma van de keuze voor deze leerling. Of over de moeilijkheid van de formulering (de vraag is niet goed begrepen). Ook kan de onderzoeker verkeerd geturfd hebben of verkeerd hebben opgeteld...

In dat geval kom je dus boven de 153 antwoorden uit, dus boven de 100 %. De grootte van de afwijzing (klein/verwaarloosbaar of groot/niet verwaarloosbaar) wordt dan belangrijk voor de interpretatie van dit resultaat. Hoe bruikbaar is deze vraag nog voor de informatieverzameling en de analyse van de resultaten?

Tenslotte heb ik nagekeken of er vragen zijn, die bijna door niemand zijn beantwoord. Dat is een signaal dat de vraag ofwel niet is begrepen, ofwel dat men deze vraag of vragen niet heeft willen beantwoorden. Dit geldt voor geen enkele vraag uit deze enquête.

Gabrielle van der Spoel
Bergschenhoek, 30 juli 2021

Dit is het begin van de enquête.

Deze vraag diende om de deelnemer te enthousiasmeren voor het invullen van de gehele enquête. 'De eerste klap is een daalder waard'.

1. Wat moeten ze volgens jou op Schouwen-Duiveland (meer) organiseren?

Je mag zoveel aankruisen als je wilt.

Aantal leerlingen dat deze optie heeft aangekruist:

Filmavond	97/153* (= 63%)
Muziekavond/feest	76/153* (= 50%)
Zomerkamp of sportkamp	59
Gametoernooi	56
Sport- en spel avond	49
Jeugdreis naar Taizé (stilte en gebed in Frankrijk)	37/153
(=24%)	
Zeskamp	37
Ontmoeting met andere jongeren in een ontspannen sfeer (bar of soos)	35
Speciale vieringen voor en door jongeren	33/153
(=21,5%)	
Activiteiten waar je je voor het milieu in je directe omgeving kunt inzetten	32
Vieren van belangrijke gebeurtenissen met een ritueel, bijvoorbeeld viering aan het einde van het schooljaar	31/153
(=20%)	
(1 op de 6)	
Activiteiten waar je je voor het klimaat kunt inzetten	27
Activiteiten waar je kunt inzetten voor armoede in de buurt Of omgeving	27
Een spiritueel festival voor jongeren	23/153
(=15%)	
Kapelletjes mozaïeken en timmeren langs de kloosteroute Op Schouwen-Duiveland	
Onder leiding van een kunstenares (als schoolproject)	16/153
(=10%)	
Gespreksgroep over levensvragen van jongeren	11/153
(=7%)	
Gespreksgroep over ziekte en gezondheid	10/153
(=6,5%)	
Een ruimte waar je met een bandje kunt oefenen	7
Lessen over spiritualiteit, vooral voor jongeren	7
Gespreksgroep over chronisch ziek zijn	6/153 (=3,9 %)
Een jongerenkoor	5
Wandeltocht langs kloosters op Schouwen-Duiveland	5
Ringsteekwedstrijd van scholen onderling	3
Door jullie zelf (mee te organiseren) bijeenkomst	

Met stilte en muziek in kloostergemeenschap in Kloosterwelle	3
Klederdrachtwedstrijd voor scholieren	2
Gespreksgroep over bidden en meditatie	
1/153	

Volgens de statistische “wet van Zipf” spat het van deze resultaten af wat de preferenties zijn.

Op deze vraag konden meerdere antwoorden gegeven worden. De score telt dus niet op tot 100.

VRAAGCATEGORIE A.

Kruis minstens drie woorden van onderwerpen aan die jou bezighouden op dit moment?

1.Vriendschap	113/153 (= 73%)
2.School	96/153 (= 63%)
3.Hobby's (muziek, computer, sport)	93/153 (= 60 %)
Familie	67/153 (43 %)
Baan/werk	58
Uiterlijk	51
Geld	45
Ouders	39
Milieuvervuiling	25
Discriminatie	25
Verkering vriend(in)	20
Alleen zijn	17
Onrecht	16
Seksualiteit	15
Dood	14
Oorlog	14
Ziekte	10
Onveiligheid	8
Lijden	1
Iets anders, namelijk	1*/153

*Slechts 1 andere keuze opgegeven, dus de enquêtevraag is goed.

Op deze vraag konden meerdere antwoorden worden gegeven. De score telt niet op tot 100.

VRAAGCATEGORIE B. Hieronder volgen een aantal uitspraken.

Kruis aan wat jij belangrijk vindt voor jouw leven.

Je mag meerdere antwoorden aankruisen.

1. Van het leven genieten 124/153 (=81 %)

2. Vrij en onafhankelijk zijn 120/153 (=78 %)

3. Een goed mens zijn 108/153 (=70,6 %)

4. Me veilig voelen met de mensen om mij heen 84/153 (= 55 %)

5. Een leuke partner, een gezin en een fijn huis 77/153 (= 50 %)

6. Een goede baan en een flink salaris 77/153 (= 50 %)

7. Mensen helpen die in moeilijke situaties zitten 76/153 (= 49,7 %)

Iets doen om de wereld te verbeteren 43/153 (= 28 %)

Een leven met, en voor God en mijn naasten 9

Opvallend lage score

Iets anders, namelijk 2*/153

* Weinig andere keuzes opgegeven, dus enquêtevraag is goed.

Op deze vraag konden meerdere antwoorden worden gegeven. De score telt niet op tot 100.

VRAAGCATEGORIE C. De volgende vraag gaan over televisie

1. Songfestival.

Kruis aan wat overeenkomt met jouw ervaringen.

Weet je wie er gewonnen heeft? Italië 97/153 (63 %)

Ik vond het songfestival leuk 58/153 (40%)

Ik hou niet van het songfestival, en heb ook niet gekeke 56/153 (37 %)

Ik zat te gamen 35/153 (22 %)

Het was leuk omdat er weer eens iets gebeurde 22/153 (14 %)

Op deze vraag konden meerdere antwoorden worden gegeven.
De score telt niet op tot 100.

Deze vraag was een controlevraag. Voldoende leerlingen kennen het songfestival.

VRAAGCATEGORIE D. Er hebben onlangs een aantal gebeurtenissen plaatsgevonden in Nederland en de rest van de wereld, die veel mensen als schokkend hebben ervaren. Denk bijvoorbeeld aan de Coronapandemie en de Lockdown-maatregelen zoals de avondklok en de schoolsluiting. Ook de toeslagenaffaire heeft veel mensen geschokt. Mensen werden beschuldigd van fraude terwijl dat niet zo was. Ze kwamen in de schulden terecht en hebben veel geleden. Hierna volgen drie vragen over jouw eigen ervaringen.

D1. Toeslagenaffaire.

Kruis de voor jou belangrijke mogelijkheden aan.

Ik heb nog nooit van de toeslagenaffaire gehoord 65/153(42 %)

Ik vind het heel erg als mensen ten onrechte ergens van beschuldigd worden 56 (36 %)

Ik heb er geen mening over 38 (12%)

Ik vind het goed dat mensen die frauderen worden gestraft 21 (5 %)

Ik ken mensen die dit is overkomen 6 (4%)

Het percentage antwoorden geeft aan dat dit onderwerp kennelijk ver van de belevingswereld van de scholieren afstaat.

Op deze vraag konden meerdere antwoorden gegeven worden.

D2. Corona.

Je mag meerdere antwoorden aankruisen.

Een vriend/vriendin van mij heeft COVID-19 gehad 74/153 (48%)

Ik ken niemand die COVID-19 heeft gehad 31

Er is iemand die ik ken overleden aan COVID-19 21

Iemand die ik ken heeft op de intensive care
Van een ziekenhuis gelegen met COVID-19 18

Ik heb zelf COVID-19 gehad 15

Op deze vraag konden meerdere antwoorden gegeven worden.

D 3. De Lockdown-maatregelen, en jouw ervaringen. Je mag meerdere antwoorden aankruisen.

Ik ben blij dat de maatregelen (bijna) afgelopen zijn	123/153	80%
Ik ben blij dat ik mijn vrienden/vriendinnen weer kan zien	105	68%
Ik vond het moeilijk om gemotiveerd te blijven	90	59 %
Ik ben blij dat ik weer naar school kan	84	54 %
Het online-onderwijs vond ik ok	81	53 %
Ik ben blij dat ik weer kan sporten	80	52 %
Ik vond de periode dat ik de hele dag thuis moest zijn Wel erg lang	75	49 %
De hele dag thuis vond ik best fijn	58	
Het online-onderwijs vond ik niet ok	51	
Ik had lekker veel tijd om te gamen	40	
Ik miste bij het thuiswerken de begeleiding Van een leraar	37	

Op deze vraag konden meerdere antwoorden gegeven worden.

De score telt niet op tot 100.

VRAAGCATEGORIE E. Hieronder staan 7 vragen over wat jij voelt in bepaalde situaties.

1. In een ruimte, zoals bijvoorbeeld een grote kerk of een kleine kapel of een moskee, kan een bijzondere sfeer heersen. Ben je graag in zo/n ruimte?

Nee, ik kom daar nooit	101/153	66 %
Nee, het doet me niks	43	
Ja, soms vind ik het fijn ineens	16	
Ja, ik voel me daar thuis	6	

2. Sommige mensen zijn graag in de natuur.

Ze ervaren dan een gevoel van rust, eenheid, verwondering.

Herken je dat gevoel?

Ja, ik ga juist daarom graag de natuur in.	84/153	54 %
Ja, soms kan ik dat plotseling ervaren	60	
Nee, de natuur doet me niet zoveel	36	
Nee, ik kom zelden in de natuur	5	

3. Sommige mensen houden van kunst, bijvoorbeeld van schilderijen of beeldhouwwerk. Ze kunnen zich in een museum ineens heel erg gelukkig voelen.

Herken je dat gevoel?

Nee, ik kom zelden of nooit in een museum	79/153	
51 %		
Nee, ik vind een museum echt saai	46	
Ja, ik houd van kunst en ga graag naar een museum	18	
Ja, ik kom wel eens in een museum en soms doet het me wel wat	17	

4. Welke rol speelt muziek in jouw leven?

Kruis aan wat je wilt.

Muziek is belangrijk, het helpt me als ik verdrietig ben,

Maakt me nog vrolijker als ik blij ben	78/153
50 %	

Ik houd wel van muziek,

Maar het is achtergrond bij wat ik aan het doen ben	53
34	

Ik houd niet zo van muziek, het is niet zo belangrijk voor mij 11

Ik heb helemaal niets met muziek 1

5. Sommige mensen sporten heel graag. Bij intensieve sport kun je soms ervaren dat je helemaal leeft, een gelukkig gevoel. Herken je dat?

Nee, ik houd niet van sporten 74/153

48%

Ja, sport is voor mij heel belangrijk en als ik sport kan ik me zo voelen 56
36 %

Ja, ik sport graag en soms ervaar ik dat gevoel 51

Nee, ik sport wel, maar voel er niets speciaals bij 37

6. Soms kun je een religieuze of mystieke ervaring hebben. Dit wordt als volgt beschreven:

Je één voelen met alles wat er is

Het gevoel hebben dat tijd en ruimte niet bestaat

Een ervaring hebben die voor jou heilig is

Een gevoel hebben van diepe verwondering

Een gevoel van vrede

Een gevoel van verbondenheid met alles en iedereen om je heen

Herken je dit soort ervaringen?

Nee, maar ik kan me er wel iets bij voorstellen 55/153

Nee, en ik kan me er ook niets bij voorstellen 51

Ja, ik denk wel dat ik dat herken 39

Ja, ik heb dat wel eens zo ervaren 8

7. Je kunt soms een boek lezen dat je raakt. Het verhaal neemt je helemaal mee en je vergeet het ook niet meer. Is jou dat wel eens overkomen?

Nee, ik houd niet van lezen 51/153 33 %

Ja, dat gevoel heb ik wel eens gehad 37

Ja, ik lees graag en heb echt lievelingsboeken 19

Nee, hoogstens bij een spannend boek 19

Op alle 7 vragen in categorie E konden meerdere antwoorden worden aangekruist. Daarom telt de score niet op tot 100.

VRAAGCATEGORIE F. De volgende vragen gaan over wat jou zou kunnen inspireren.

1. In welke onderstaande uitspraak herken jij jezelf? Je mag meerdere antwoorden aankruisen.

Ik ben niet zo bezig met God en/of de zin van het leven 88*/153 (57,5 %)

Ik heb behoefte aan inspiratie om een zinvol leven te leiden 44

Ik vraag me af, wat ik nu eigenlijk geloof en waarom 33

Ik geloof in spirituele energie 20

Ik geloof in een persoonlijke God 14

De kerken zeggen mij niet zoveel, maar het geloof,

Daar kan ik wel wat mee 12

Mijn ideeën over God en/of de zin van het leven veranderen steeds 9

2. Soms kun je geïnspireerd raken door iemand. Hiermee wordt bedoeld dat iemand je kracht geeft of voor jou een voorbeeldpersoon is. Wie inspireert jou? Je mag meerdere antwoorden aankruisen.

Een filmster, popster en/of muzikant 61**/153 (39,8 %***)

Een sportman en/ of sportvrouw 54**/153 (35 %***)

Mensen met een ideaal (die zich inzetten voor het milieu,

Mensenrechten of de 3^e wereld) 30

Niemand, maar ik heb juist wel behoefte aan inspiratie 25

Een kunstenaar en/ of schrijver 11

Wereldleiders en/of politici 10

Iemand in mijn omgeving, namelijk... 7*

Iemand anders, namelijk... 7*

Stichters van godsdiensten en/of religieuze leiders 3

Spirituele leiders en/of leidsters 1/153

**Dit zijn lage scores. Dat betekent dat de enquêtevraag op zichzelf genomen goed is.*

***Op vraag F1 en F2 konden meerdere antwoorden worden gegeven. De gewone scores tellen niet op tot 100.*

**** Ook de percentages mogen niet worden opgeteld. 153=100%. Iedere waarneming staat dus los van een andere in een vraag waar meerdere antwoorden kunnen worden gegeven.*

G. Hieronder staan 11 uitspraken van andere mensen over 'zingeving'.

Wij zijn benieuwd wat jij van deze uitspraken vindt.

Kruis per vraag het antwoord aan dat het meeste bij jou past.

1. Een goede gezondheid is voor mij belangrijk

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
80	62	9	0	0

Opgeteld 142/153 (92%)

151 antwoorden ingevuld.

2. Ik vind goede schoolresultaten belangrijk

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
39	84	22	9	1

Opgeteld 123/153 (80 %)

154 antwoorden (misschien een dubbel antwoord ingevuld, of een vertelling)

3. Het is thuis gezellig

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
60	61	22	8	2

Opgeteld 121/153 (79 %)

153 antwoorden ingevuld

4. Ik houd van shoppen

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
48	46	22	19	15

Opgeteld 94/153 (61 %)

150 antwoorden ingevuld

5. Ik verzorg graag dieren

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
36	54	37	8	6

Opgeteld 92/153 (60 %)

141 antwoorden ingevuld

6. Ik moet echt sporten en bewegen

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
46	36	30	7	2

Opgeteld 82/153 (54 %)

121 antwoorden ingevuld

7. Ik maak graag dingen met mijn handen

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
40	37	52	10	15

Opgeteld 77/153 (50 %)

154 ingevuld (misschien een dubbel antwoord ingevuld, misschien een vertelling)

8. Merkspullen vind ik cool

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
14	35	72	20	13

50 %

154 ingevuld (misschien dubbel antwoord, of een vertelling)

9. Greta Thunberg heeft gelijk

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
24	33	72	3	2

Opgeteld 57 (27 %)

50 %

Totaal 132 antwoorden ingevuld

10. Succes is als je rijk bent

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
10	31	47	41	18

Opgeteld 41 (26 %)

30 %

Opgeteld 59 (38 %)

Totaal 129 antwoorden ingevuld

11. Ik denk na over spiritualiteit

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
6	12	49	29	29

Opgeteld 58 (37,9 %)

Totaal 125 antwoorden ingevuld.

Opmerkingen.

Bij deze 11 vragen kon maar 1 antwoord worden ingevuld.

Meer dan 153 antwoorden geturfd. Dit zie je bij vraag 7 en 8. Hier kan de vraag door de leerling toch dubbel zijn beantwoord, omdat de leerling twijfelt, het kan ook zijn dat de onderzoeker een telfout gemaakt bij het optellen van de geturfd antwoorden. In dit geval gaat het om een verwaarloosbaar kleine afwijking.

Minder dan 153 antwoorden geturfd. Bij sommige vragen tellen de antwoorden niet op tot 153. Als het er minder zijn, hebben sommige leerlingen de vraag niet ingevuld. Wat betekent dat? Bijvoorbeeld dat ze de vraag moeilijk vinden, of saai, of dat ze de enquête lang vinden en dus doorbladeren naar andere vragen.

Wat hier echt opvalt, is dat de vragen in deze categorie door veel leerlingen zijn ingevuld. Dit geeft een hoge betrouwbaarheid van de antwoorden.

Vraagcategorie H. Hieronder staan 5 vragen over de mens

1. Geloof je in de goedheid van de mens?

Ja	Nee	Weet niet	Wil ik niet zeggen
61/153 (39,8 %)	14	73/153 (47,7 %)	3

Aantal ingevulde antwoorden 151

2. Geloof je dat een goed mens toch slecht gedrag kan hebben?

Ja	Nee	Weet niet	Wil ik niet zeggen
117/153 (76,4 %)	4	27	1

Ingevuld : 149

3. Vind je het redden van een dier goed gedrag?

Ja	Nee	Weet niet	Wil ik niet zeggen
141	3	8	1

141/153 (92 %)

Ingevuld 153

4. Vind je het helpen van een oude man (of oude vrouw) goed gedrag?

Ja	Nee	Weet niet	Wil ik niet zeggen
136/153 (90 %)	3	9	1

Ingevuld 149

5. Vind je het stoppen van degene die pesten goed gedrag?

Ja	Nee	Weet niet	Wil ik niet zeggen
110/153 (71,9 %)	2	12	3

Aantal ingevulde antwoorden 127

VRAAGCATEGORIE I. Hieronder staan 4 vragen over jou.

1. Denk je wel eens na over hoe het gaat in je leven?

Ja vaak	Ja soms	Nee zelden	Nee nooit
55	76	13	5

Opgeteld: 131/151 (85,6 %)

Ingevuld: 149

2. Mediteer je wel eens?

Ja vaak	Ja soms	Nee zelden	Nee nooit
4	9	12	96/153 (62,7 %)

Ingevuld: 129

3. Ga je naar jeugdyoga?

Ja vaak	Ja soms	Nee zelden	Nee nooit
4	7	9	111/151 (71,8 %)

Ingevuld: 131

4. Doe je wel eens een schietgebedje of een gebed dat je hebt geleerd?

Ja vaak	Ja soms	Nee zelden	Nee nooit
19	21	23	68/153 (44,4 %)

Ingevuld: 131

VRAAGCATEGORIE J. Hieronder staan 3 vragen over wat jij zelf wel of niet 'gelooft'.

1. Geloof jij in een god?

Ja	Nee	Weet niet	Wil ik niet zeggen
15	90/153 (58,8 %)	23	3

Ingevuld: 131

2. Geloof je in spiritualiteit?

Ja	Nee	Weet niet	Wil ik niet zeggen
15/153 (9 %)	62/153 (40,5 %)	38/153 (24,8 %)	4

Ingevuld: 119

Hier heeft een op de drie leerlingen de vraag niet beantwoord.

3. Geloof je dat er 'meer is'?

Ja	Nee	Weet niet	Wil ik niet zeggen
62/153 (40,5 %)	37/153 (24,1 %)	44/153 (28,7 %)	3

Ingevuld: 146 leerlingen

VRAAGCATEGORIE K. Dit is een vraag over bidden/gebed.

Als je wel eens bidt, wanneer dan? Je mag meerdere vakjes aankruisen.

• Ik bid nooit	84/153 (54,9 %)
• In de avond in bed	20
• Bij het eten	18
• Als ik bang ben	18
• Als ik dankbaar ben	12
• Als ik verdrietig ben	8
• Als mijn ouders bidden	8
• Als ik blij ben	3

Hier konden leerlingen meerdere antwoorden aankruisen. De antwoorden tellen (dus) niet op tot 100.

VRAAGCATEGORIE L. Je kunt in Nederland mensen tegenkomen met verschillende godsdiensten

Geef aan hoe jij de volgende zinnen zou afmaken.

1. Ik zou best meer willen weten over... (je mag meerdere antwoorden aankruisen)

• Niets	82/153 (53,5 %)
• Spirituele zaken (zoals chakra's, aura's, tarot, handlezen, astrologie)	43/153 (28,1%)
• Het christendom	18/153 (11,7 %)
• Magisch denken, bezielde leven, leven vanuit je bezielde kern, Een huisaltaar inrichten	17/153 (11,1 %)
• De islam	14/153 (9,1 %)
• Het boeddhisme	10/153 (6,5 %)
• Het jodendom	9/153 (5,8 %)
• Iets anders op het gebied van religie, namelijk (geesten)	1/153 (0,6 %)

Hier konden leerlingen meerdere antwoorden invullen. De antwoorden tellen dus niet op tot 100.

2. Hoe zou jij de volgende zin afmaken, als dit voor jou geldt? (Je mag meerdere antwoorden noemen).

Omdat ik in aanraking kom met jongens/meisjes met een bepaalde religie, ...

... kom ik erachter dat religie niets voor mij is	46/153 (30 %)
... word ik nieuwsgierig	35/153 (22,8 %)
... Anders, namelijk NIETS.	22/153 (14,3 %)

... vraag ik me af of ik zelf eigenlijk ergens in geloof? 16/153 (10,4 %)

... raak ik in de war 12/153 (7,8 %)

Hier konden leerlingen meerder antwoorden invullen. De antwoorden tellen niet op tot 100 %.

MI. De volgende vier vragen gaan over de mensen in je directe omgeving.

Ons gezin/de mensen bij wie ik woon. Je mag meerdere mogelijkheden aankruisen.

1.

Mijn vader/bonusvader/opvoeder heeft op dit moment betaald werk 127/153 (83 %)

Mijn vader/bonusvader/opvoeder heeft op dit moment helaas geen werk 4/153 (2,6 %)

Mijn vader/bonusvader/opvoeder werkt op dit moment

Elke dag thuis door de pandemie 9

Mijn vader/bonusvader/opvoeder zorgt voor een ziek familielid 9

Mijn vader/bonusvader/opvoeder is zelf ziek 5

De situatie voor mijn vader/bonusvader/opvoeder is anders 6

Deze vraag kan ik niet beantwoorden 11

2.

Mijn moeder/bonusmoeder/opvoeder heeft op dit moment betaald werk 119/153 (77,7%)

Mijn moeder/bonusmoeder/opvoeder heeft op dit moment helaas geen werk 4

Mijn moeder/bonusmoeder/opvoeder werkt op dit moment elke dag thuis door de Pandemie 6

Mijn moeder/bonusmoeder/opvoeder zorgt voor een ziek familielid 7

Mijn moeder/bonusmoeder/opvoeder is zelf ziek 6

De situatie voor mijn moeder/bonusmoeder/opvoeder is anders 8

Deze vraag kan ik niet beantwoorden 7

3.

Mijn vader/bonusvader/opvoeder doet vrijwilligerswerk 10

Mijn vader/bonusvader/opvoeder doet aan sport 45

Mijn vader/bonusvader/opvoeder heeft een andere hobby	84/153 (54,9 %)
---	-----------------

4.

Mijn moeder/bonusmoeder/opvoeder doet vrijwilligerswerk	18
---	----

Mijn moeder/bonusmoeder/opvoeder doet aan sport	40
---	----

Mijn moeder/bonusmoeder/opvoeder heeft een andere hobby	80/153 (52,2 %)
---	-----------------

MII. Soms gebeurt er ook wel eens iets ergs in je persoonlijke leven waar je verdrietig over bent of waar je je zorgen om maakt.

1. Waar maak jij je wel eens zorgen over? Je mag meerdere mogelijkheden aankruisen.

Slechte cijfers op school	99/153 (64,7 %)
---------------------------	-----------------

Een geliefd persoon is overleden of is ziek	46/153 (30 %)
---	---------------

Problemen met mijn ouders	41
---------------------------	----

Mijn uiterlijk	39
----------------	----

Ik ben bang dat ik blijf zitten door de maatregelen Van de Lockdown	32
--	----

Dat er iemand die mij dierbaar is COVID 19 krijgt	27
---	----

Door de Lockdown voel ik mij somber	26
-------------------------------------	----

Vriendje of vriendinnetje die het gaat uitmaken Of het heeft uitgemaakt	26
--	----

Mijn huisdier is overleden	24
----------------------------	----

Mijn eigen ziekte	22
-------------------	----

Populariteit	14
--------------	----

Pesten	13
--------	----

Kapotte fiets	13
---------------	----

Door de pandemie kan ik niet zo vaak naar school Als ik zou willen	10
---	----

Problemen die met seksualiteit te maken hebben	8
--	---

Door de Lockdown is het thuis niet gezellig meer	7
Mijn TikTokpagina	6
Anders, namelijk...	6

Hier konden meerdere antwoorden worden aangekruist. De antwoorden tellen niet op tot 100 %.

2. Naar wie ga jij toe als je je ergens zorgen over maakt?

Je mag meerdere antwoorden aankruisen.

1. Mijn ouders	88/153 (57,5 %)
2. Vrienden van school	83/153 (54,2 %)
3. Vrienden die ik ergens anders van ken	50/153 (32,5 %)

Ik praat en knuffel met mijn huisdier	35/153 (22,8 %)
Familie	32
Ik zit op TikTok	23
Een mentor van school	11
Psycholoog	10
Ik zit op andere sociale media, zoals Snap Chat, Insta, Twitter, Twitch, You Tube, Spotify	5
Iemand anders, namelijk	4
Ik neem deel aan een livestream op Instagram	3
Begeleider van een sociale activiteit (sport, scouting, muziekles)	3
Ik kan bij niemand terecht	3
Iemand van de kerk	1

Hier konden meerdere antwoorden worden aangekruist. De antwoorden tellen niet op tot 100.

MIII. Eten en kleding.

Je mag meerdere antwoorden aankruisen.

Met “wij” wordt bedoeld: ons gezin/de mensen bij wie ik woon

1. Wij kopen eten bij de winkel 129/153 (84 %)

2. Wij hebben een diepvrieskast 123/153 (80,3 %)

Wij geven kleding weg 68/153 (44,4 %)

Wij hebben een (moes-)tuin 48/153 (31,3 %)

Ik werk wel eens in de (moes-)tuin mee 39/153 (25,4 %)

Wij eten uit de moestuin 38/153 (24,8 %)

Ik repareer mijn fiets zelf 36/153 (23,5 %)

Wij kopen wel eens iets bij de kringloopwinkel 27

Ik maak graag iets van hout 26/153 (16,9 %)

Wij kopen kleding wel eens tweedehands 25

Ik heb kleding leren naaien 17/153 (11,1 %)

Wij ruilen kleding met anderen 16

Wij halen wel eens eten bij de voedselbank 3/153 (1,9 %)

Wij gaan wel eens naar de voedselbank maar

Kopen ook in de winkel 1/153 (0,6 %)

Hier konden meerdere antwoorden worden aangekruist. De antwoorden tellen niet op tot 100.

N. Deze vragen gaan over de mensen om jou heen

Hieronder staan een paar stellingen over je ouders/verzorgers/thuis. Kruis aan wat het beste bij jou naar jouw mening past. Bij "ouders/verzorgers" mag je ook lezen "één van mijn ouders/verzorgers"

1. Mijn ouders gaan niet naar een kerk of moskee 78/153 (50,9 %)

2. Mijn ouders komen wel eens voor een doop, een huwelijk

Of een begrafenis in de kerk 38/153 (24,8 %)

Deze twee antwoorden zijn door 75 % van de scholieren gegeven

Mijn ouders/verzorgers gaan wel eens naar de kerk 20/153 (13 %)

Mijn ouders zijn het afgelopen jaar met Kerstmis naar de kerk geweest 20/153 (13 %)

Mijn ouders zijn het afgelopen jaar een paar keer op zondag naar de kerk geweest 12

Mijn ouders doen ander vrijwilligerswerk 11

Mijn ouders doen vrijwilligerswerk voor de kerk 9

Mijn ouders/verzorgers vieren ramadan 5

Mijn ouders/verzorgers gaan wel eens naar de moskee 3

Leerlingen konden meerder antwoorden aankruisen. De antwoorden tellen niet op tot 100. Dit geldt ook voor de volgende vier vragen onder de letter N.

Wordt er bij jullie thuis wel eens gesproken over religie?

Nee, nooit 63/153 (41,1%)

Nee, nauwelijks 37/153 (24,1 %)

Ja, soms 22

Weet ik niet 20

Ja, regelmatig 14

Als er wel eens over religie wordt gesproken thuis, ben je blij met deze gesprekken?

Nee, nooit 47/153 (30,7 %)

Ik kan deze vraag niet beantwoorden 36/153 (23,5 %)

Ja, meestal wel 30

Soms wel, soms niet 30

Ja hoor 20

Wordt er bij jullie thuis wel eens gesproken over het doen van vrijwilligerswerk?

Nee, nooit (%)	65/153 (42)
Ja, soms	47
Nee, nauwelijks	35
Ja, regelmatig	5

Als er bij jou thuis wel eens wordt gesproken over vrijwilligerswerk, ben je blij met deze gesprekken?

Ik kan deze vraag niet beantwoorden
39/153 (25%)

Ja hoor	33
Ja, meestal wel	14
Soms wel, soms niet	25
Nee, nooit	32

Observatie: over het algemeen werd deze vraag door vrij weinig leerlingen ingevuld. Dat betekent dat men de vraag niet begreep, of misschien niet interessant vond, of dat men de vraag niet in wilde vullen, of geen zin meer had...

VRAAGCATEGORIE O. Er zijn allerlei grote organisaties die allerlei activiteiten organiseren. Welke organisatie vind jij leuk? Je mag zoveel aankruisen als je wilt.

Mijn sportclub

62/153 (40 %)

Dierenbescherming	58
Rode Kruis	54
Unicef	47
Wereld Natuurfonds	47
Greenpeace	30
Artsen zonder grenzen	16
De scouting	14
De Strandbende	12

Een andere, namelijk.....'we da people'1, kika 1, SMWO 2*

Observaties:

- *Zeer kleine scores op de open vraag, dus vraag was goed.
- Op deze vraag konden meerdere antwoorden worden gegeven. De antwoorden tellen niet op tot 100.
- Over het algemeen werd deze vraag door vrij weinig leerlingen ingevuld. 40% was de hoogste score.

P. Tot slot staan hier nog een paar vragen over de buurt waar je woont, de sportclub en school. Wij zijn benieuwd naar jouw mening. Zet een kruisje bij het antwoord dat het meest bij jouw mening past.

1. In de klas heb ik vrienden/vriendinnen leren kennen

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
100/152	41	8	1	2

141/153 (= 92% ja)

Ingevuld: 152 keer

2. In de buurt waar ik woon heb ik vrienden/vriendinnen leren kennen

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
73/151	49/151	19	4	6

122/153 (= 80% ja)

Ingevuld: 151 keer

3. Ik vind fijn om na school met een vriend/vriendin af te spreken

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
62/143	56	18	4	3

118/153 (= 77 % ja)

Ingevuld: 143 keer

4. Ik vind het fijn om af en toe even alleen te kunnen zijn

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
43/148	74	26	3	2

117/153 (= 76 % ja)

Ingevuld: 148 keer

5. Op de (sport)-club heb ik vrienden/vriendinnen leren kennen

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
59/144	57/144	12	12	9

116/153 (= 76 % ja)

Ingevuld: 149 keer

6. Gezelligheid en sociaal contact zijn belangrijk voor me

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
66/149	49	23	10	1

115/153 (= 75 % ja)

Ingevuld: 149 keer

7. Ik vind het fijn om rustig thuis te zijn na school

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens

52/144	62	23	5	2
--------	----	----	---	---

114/153 (75% ja)

Ingevuld:144 keer

8.Ik ga graag om met mensen die dezelfde hobby's hebben als ik

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
45/149	43	48	11	2

88/153 (58 % ja)

Ingevuld:149 keer

9.Ik vind het fijn om in deze klas te zitten

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
35/148	53	42	12	6

88/153(58 % ja)

Ingevuld:148 keer

10.Ik vind het fijn om naar deze school te gaan

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
27/136	60	36	5	8

87/153 (57% ja)

Bijlage 2.

VERSLAG EXTERNE VALIDATIE. Het vooraf uittesten van de vragenlijst bij de doelgroep. Dit heeft plaatsgevonden op 19, 20, 21 en 22 juni 2021.

Verwerking resultaten in de enquête door Gabrielle Franses - van der Spoel op 21 en 22 juni 2021

Punt 16 en reflectie toegevoegd op 23 juni 2021

Ik heb de vragenlijst vooraf laten maken door vijf jongeren uit de doelgroep van het onderzoek, 13- en 14-jarigen. Dit zijn 2 meisjes en 3 jongens.

Interview 1. Een 14-jarig meisje uit Bergschenhoek, gemeente Lansingerland. School: RSG te Rotterdam, klas 2 VWO. Uit stabiel protestants (PKN-)gezin.

Dit meisje is 14 jaar oud en zij zit in de tweede klas van een gereformeerde middelbare school in Rotterdam-Alexanderpolder. In haar klas zitten een paar leerlingen van 15 jaar oud, dat zijn jongeren die bijvoorbeeld langer hebben gekleuterd en een keer zijn blijven zitten. De rest is 14 of 13 jaar oud. Er zitten geen 12-jarigen in haar klas.

Vorig jaar, in de eerste, is ze begonnen op het gymnasium. Maar Latijn vond ze niet erg leuk en het kostte heel erg veel tijd. Ze zit nu in de tweede klas en is overgestapt naar het atheneum. Ze staat gemiddeld een 7. Dat was aan het begin van het jaar wel anders. Toen had ze een keer een 1,1 gehaald voor Duits. Ze bleek faalangst te hebben en daar is ze voor bij een psycholoog geweest.

Zij had het dus eigenlijk best fijn gevonden dat ze alleen thuis was tijdens de Lockdown. Ze kon op haar eigen kamer rustig haar huiswerk maken, en ze kon in alle rust genezen van haar faalangst. Ze had tijdens de Lockdown ook afgesproken met haar vriendinnen. Dat mocht eigenlijk niet, maar ze had het toch gedaan, ze hadden elkaar zolang niet gezien. Dat was erg leuk en ze hadden ook geknuffeld. Het jaar is best snel voorbijgegaan. Nu ze weer naar school gaat, vindt ze het best wel druk allemaal, met heel veel vakken en veel huiswerk. Dat alleen thuis zijn was best wel fijn geweest!

Zij heeft de enquête doorgelezen in ongeveer 20 minuten. Haar opmerkingen waren:

- Ze kent het woord 'jeugdretraite' niet
- Ze vond de enquête goed leesbaar
- Ze vond het taalgebruik makkelijk
- Ze vond dat ik leuke lettertypes had gebruikt
- En de enquêtevragen waren gewoon duidelijk.

Het enige woord dat ze niet begreep was het woord jeugdretraite.

Bergschenhoek, 20 juni 2021.

Gabrielle Franses.

Interview 2. Een jongen van 13 jaar uit Bergschenhoek, tweede klas HAVO bij het Melanchton Bergschenhoek. Uit stabiel niet-kerkelijk en niet-gelovig gezin. Deze jongen had een prijs gekregen op school omdat hij zo goed zelfstandig had gewerkt thuis dit corona-jaar zonder begeleiding. Er bleven veel klasgenoten zitten of zij waren van school gestuurd (!) omdat ze het niet goed genoeg hadden gedaan...

Deze jongen vond de enquête prima te doen. Niet te moeilijk. Het enige woord dat hij niet kende, was het woord 'retraite'... Hij vond de vragen ook wel leuk. Bijvoorbeeld die over de Lockdown. En Vraag G met de stellingen over zingeving. En ook vraag M. over Eten en Drinken.

Hij had er ongeveer 20 minuten over gedaan. Hij vroeg zich af, waarom ik bepaalde zinnen in blauw en geel had gearceerd. Dat blauw vond hij niet zo goed te lezen. Bovendien vroeg hij zich af, waarom ik voor bepaalde woorden een ander lettertype had gebruikt. Had dat een betekenis? En hij begreep het voetnootje niet op het voorblad. Wat betekende dat? En hij wees me op een paar onregelmatigheden in de lay-out. Dat vond hij storend. Andere lay-out vond hij juist mooi en netjes. Bijv. blz. 20 en 21.

Interview 3. Een jongen van 13 uit Bergschenhoek, klas 1 RSG te Rotterdam. Uit stabiel protestants (PKN-) gezin. Deze jongen vond de enquête goed te doen. Hij had er ongeveer een kwartier over gedaan. Wel veel vragen! De enquête vond hij niet moeilijk. Het woord 'retraite' kende hij niet. Hij wist niet wie Gretha Thunberg was. Wat hij stomme/suffe vragen vond, waren vragen over de natuur en over een boek lezen.

Interview 4. Een jongen van 13 uit Bergschenhoek, klas 1 RSG te Rotterdam. Uit stabiel protestants (PKN-) gezin. Deze jongen had niet zoveel zin om toelichting te geven op de enquête. Hij liet zijn tweelingbroer (van interview 3) het woord doen. Hij vond de enquête prima te doen. Had 'ie in een kwartier gemaakt. Verder niets te zeggen.

Interview 5. Een meisje van 14 jaar uit Bergschenhoek, klas 2 School Wolfert Lyceum te Bergschenhoek, openbare school. Gescheiden (niet-kerkelijk, niet gelovige ouders. Het meisje woont beurtelings bij haar moeder en bij haar vader. Zij had de enquête gelezen om half 11 's avonds op maandagavond, nadat zij haar huiswerk had gemaakt. Het meisje was erg moe geweest... Het was een pittig jaar geweest, vertelde haar moeder. Het zelfstandig moeten werken thuis was niet meegevallen dit schooljaar... en volgende week toetsweek... spannend. Ook is ze 'een beetje dyslectisch' volgens haar moeder. Dus zoveel tekst is een beetje lastig. Zij vond de enquête te lang. De inleiding had ze leuk gevonden met al die kleurtjes en verschillende lettertypes. Ook de foto's vond ze leuk. Dat maakt het minder saai! Maar het blauw op blz. 3 was slecht leesbaar. Ze vond vraag A1 erg leuk en B1 prima. Het woord retraite kende ze niet. De vraag over de toeslagenaffaire vond ze helemaal niks. (Daar heeft ze gewoon niets mee.) Lockdown vragen wel weer ok. Nogmaals: een erg lange enquête!

Wat ik heb geleerd van het uittesten van deze enquête:

1. Op deze leeftijd weten 13- en 14-jarige tieners nog niet wat een voetnoot is. Ik heb de voetnoot op blz. 1 weggehaald.
2. Het verschil in lettertypes van de woorden '**VAN**' en '**HOUDT**' op blz. 2 werd als verwarrend ervaren. Daarom heb ik die beide in hetzelfde lettertype '**VAN HOUDT**' gezet.
3. De **blauwe arcering** op blz. 3 is moeilijk te lezen. Die heb ik weggehaald.
4. Ik leer uit deze test dat vraag A1 (blz. 4) op de juiste plaats staat.
5. Het woord 'retraite' uit vraag A1 (blz. 4) werd door geen enkele jongere begrepen. Het woord 'jeugdretraite zoals Taizé' heb ik vervangen door: 'jeugdreis met stilte en gebed in Frankrijk' en ik heb een foto van een Taizé-bijeenkomst toegevoegd onder aan de bladzijde; ook heb ik dat woord bij Kloosterwelle vervangen door de omschrijving: 'Door jullie zelf (mee te organiseren) bijeenkomst met stilte en muziek in Kloosterwelle'.

6. Van vraag D1 op blz. 7 over de toeslagenaffaire heb ik de volgorde gewijzigd en de eerste bullet verwijderd 'ik weet wat de toeslagenaffaire is'. Nu begint de vraag met: 'Ik heb nog nooit van de toeslagenaffaire gehoord', gevolgd door: 'Ik heb er geen mening over'.
7. Een jongen heeft een prijs gewonnen voor het feit dat hij thuis zo goed zelfstandig kon werken tijdens de periode dat de school dicht was. Een meisje had juist veel moeite gehad met het zelfstandig werken alleen thuis. Daarom heb ik bij vraag D 3 op blz. 8 een mogelijkheid om aan te kruisen toegevoegd: 'ik miste de begeleiding van een leraar'.
8. Op blz. 11 heb ik voor de levendigheid een foto van Max Verstappen toegevoegd. Die heeft op 21 juni op verrassende wijze een Grand Prix gewonnen.
9. Veel kinderen vonden vraag G op blz. 12/13 een leuke vraag. Dit geldt ook voor vraag M. Die blijven ongewijzigd.
10. Op blz. 14 religieuze en spirituele symbolen toegevoegd ter verlevendiging.
11. De lay-out op blz. 15 en 17 was niet helemaal strak. Die heb ik recht gemaakt.
12. Niet iedereen van deze groep tieners kent Gretha Thunberg. Naar verwachting zal een aantal kinderen deze vraag overslaan.
13. De controlevraag werd wisselend wel en niet ingevuld. Afwachten.
14. Uit deze reacties leer ik tenslotte dat een aantal tieners mogelijk vragen zullen overslaan omdat ze de enquête te lang zullen vinden, of omdat ze dyslectisch zijn.
15. Mijn advies is om tieners (met dyslectie) langer de tijd te geven om de vragenlijst in te vullen.
16. Dit jaar is voor middelbare scholieren erg pittig geweest, omdat de tieners vaak helemaal alleen op hun kamer (zeker kinderen van gescheiden ouders) alle schoolopdrachten zelfstandig moesten maken. Dat viel niet voor iedereen mee... Er blijven wel degelijk kinderen zitten om deze reden, en ook moeten sommige kinderen hierdoor van school veranderen, omdat ze de benodigde punten niet hebben gehaald om te mogen blijven... (Reflectie: wat een *hard gelag* voor deze kinderen!)

Bijlage 3.

Enquête Pieter Zeeman SG Pontes

Onderzoeker is mr. Gabriëlle Franses - van der Spoel, ethica

Student Theologie/Levensbeschouwing CHE

Afstudeerbegeleider drs. Dirk van Schepen, filosoof

Opdrachtgevers zijn Kloosterwelle en Pieter Zeeman SG Pontes

23 juni 2021

kloosterwelle

Een open kloostergemeenschap in Noordwelle

Een openbare scholengemeenschap in Zierikzee

Beste jongelui uit alle tweede klassen van het Pieter Zeeman SG Pontes,

Het is fijn dat je mee wilt doen aan deze enquête!

Je helpt mij daarmee bij mijn afstuderen. Dat gaan jullie zelf over een paar jaar ook doen, na de middelbare school. De vragen gaan over wat **JIJ** belangrijk vindt. En wat je **PRETTIG** vindt, en waar je **VAN HOUDT**.

Foto: Bing pictures

Het helpt je eigen school ook om de nieuwe lessen voor Levensbeschouwing, Ethiek en Filosofie te gaan ontwikkelen. Eventueel is daarbij in de toekomst een bezoek aan de kloostergemeenschap in Noordwelle een mooie invulling van dit nieuwe vak.

Tenslotte willen de mensen (die vrijwilliger zijn) bij Kloosterwelle in Noordwelle weten wat jullie belangrijk en leuk vinden om te doen in je leven. En misschien waar je mee zit. Vragen die je hebt.

Dus, nogmaals, **wat goed dat je dit doet!**

Groetjes van Gabrielle Franses-van der Spoel, onderzoeker

Instructies.

- In deze vragenlijst gaat het om **jouw eigen mening**. Er zijn dus **geen goede of foute antwoorden**.
- Het invullen van de enquête zal ongeveer 20 - 30 minuten in beslag nemen.
- Jouw antwoorden worden **strikt vertrouwelijk** behandeld. Het onderzoek is **anoniem**. Er worden geen individuele namen genoemd in de rapportage van het onderzoek.
- Lees de instructies voorafgaand aan de vragen zorgvuldig door.

Wat krijg je ervoor?

- Per deelnemende klas wordt **1 cadeaubon of een nieuwe Happydaisz planner** (je mag kiezen) verloot ter waarde van 25 euro onder degenen die de enquête hebben ingevuld en ingeleverd. Vul dus je code in.

Hoe kom je in aanmerking voor deze prijs?

Vul hieronder **het lotnummer** in dat je van de mentor hebt gekregen.

Dat lotnummer moet je goed bewaren, want dat is het bewijs als de prijs op jouw lotnummer valt!

Zonder lotnummer geen prijs...

We verloten per klas een cadeaubon of een Happydaisz planner (bekend van TikTok en Insta)!

Mijn nummer is:

Dit is het begin van de enquête.

A. Binnenkomer

2. Wat moeten ze volgens jou op Schouwen-Duiveland (meer) organiseren? Je mag zoveel aankruisen als je wilt.

- ☐ Een ruimte waar je met een bandje kunt oefenen
- ☐ Muziekavond/feest
- ☐ Ontmoeting met andere jongeren in een ontspannen sfeer (bar of soos)
- ☐ Zomerkamp of sportkamp
- ☐ Ringsteekwedstrijd van scholen onderling
- ☐ Klederdrachtwedstrijd voor scholieren
- ☐ Speciale vieringen voor en door jongeren
- ☐ Een jongerenkoor
- ☐ Wandeltocht langs kloosters op Schouwen-Duiveland
- ☐ Kapelletjes mozaïeken en timmeren langs de kloosterroute op Schouwen-Duiveland onder leiding van een kunstenaars (als schoolproject)
- ☐ Jeugdreis naar Taizé (stilte en gebed in Frankrijk)
- ☐ Door jullie zelf (mee te organiseren) bijeenkomst met stilte en muziek in de kloostergemeenschap in Kloosterwelle
- ☐ Een spiritueel festival voor jongeren
- ☐ Filmavond
- ☐ Gametoernooi
- ☐ Zeskamp
- ☐ Sport- en spel avond
- ☐ Lessen over spiritualiteit, vooral voor jongeren
- ☐ Gespreksgroep over levensvragen van jongeren
- ☐ Gespreksgroep over ziekte en gezondheid
- ☐ Gespreksgroep over chronisch ziek zijn
- ☐ Gespreksgroep over bidden en meditatie
- ☐ Vieren van belangrijke gebeurtenissen met een ritueel, bijvoorbeeld viering aan het einde van het schooljaar
- ☐ Activiteiten waar je je voor het milieu in je directe omgeving kunt inzetten
- ☐ Activiteiten waar je je voor het klimaat kunt inzetten
- ☐ Activiteiten waar je je kunt inzetten voor armoede in de buurt of omgeving

0 Andere activiteiten, namelijk

Foto: jeugdreis naar Taizé

B. Hieronder staan 2 vragen over wat jij belangrijk vindt.

1. Kruis minstens drie woorden van onderwerpen aan die jou bezighouden op dit moment?

- ☐ Oorlog
 - ☐ Onveiligheid
 - ☐ Milieuvervuiling
 - ☐ Onrecht
 - ☐ Discriminatie
 - ☐ Ziekte
 - ☐ School
 - ☐ Lijden
 - ☐ Dood
 - ☐ Vriendschap
 - ☐ Seksualiteit
 - ☐ Verkering vriend(in)
 - ☐ Ouders
 - ☐ Alleen zijn
 - ☐ Familie
 - ☐ Geld
 - ☐ Uiterlijk
 - ☐ Baan/werk
 - ☐ Hobby's (muziek, computer, sport)
 - ☐ Iets anders, namelijk
-

2. Hieronder volgen een aantal uitspraken. Kruis aan wat jij belangrijk vindt voor jouw leven. Je mag meerdere antwoorden aankruisen.

- ☐ Vrij en onafhankelijk zijn
- ☐ Mensen helpen die in moeilijke situaties zitten
- ☐ Een goede baan en een flink salaris
- ☐ Een goed mens zijn
- ☐ Van het leven genieten
- ☐ Een leven met, en voor God en mijn naasten
- ☐ Iets doen om de wereld te verbeteren
- ☐ Me veilig voelen met de mensen om mij heen
- ☐ Een leuke partner, een gezin en een fijn huis
- ☐ Iets anders, namelijk

C. De volgende vraag gaan over televisie

2. Songfestival. Kruis aan wat overeenkomt met jouw ervaringen

- ☐ Ik vond het songfestival leuk
- ☐ Ik hou niet van het songfestival, en heb ook niet gekeken
- ☐ Ik zat te gamen
- ☐ Het was leuk omdat er weer eens iets gebeurde
- ☐ Weet je wie er gewonnen heeft? Vul in.....

Foto: Bing pictures

D. Er hebben onlangs een aantal gebeurtenissen plaatsgevonden in Nederland en de rest van de wereld, die veel mensen als schokkend hebben ervaren.

Denk bijvoorbeeld aan de Coronapandemie en de Lockdown-maatregelen zoals de avondklok en de schoolsluiting. Ook de toeslagenaffaire heeft veel mensen geschokt. Mensen werden beschuldigd van fraude terwijl dat niet zo was. Ze kwamen in de schulden terecht en hebben veel geleden. Hierna volgen drie vragen over jouw eigen ervaringen.

1. Toeslagenaffaire. Kruis de voor jou belangrijke mogelijkheden aan.

- ☐ Ik heb nog nooit van de toeslagenaffaire gehoord
- ☐ Ik heb er geen mening over
- ☐ Ik ken mensen die dit is overkomen
- ☐ Ik vind het heel erg als mensen ten onrechte ergens van beschuldigd worden
- ☐ Ik vind het goed dat mensen die frauderen worden gestraft

Foto: Bing pictures

2. Corona. Je mag meerdere antwoorden aankruisen.

- ☐ Ik heb zelf COVID-19 gehad
- ☐ Een vriend/vriendin van mij heeft COVID-19 gehad
- ☐ Iemand die ik ken heeft op de intensive care van een ziekenhuis gelegen met COVID-19
- ☐ Er is iemand die ik ken overleden aan COVID-19
- ☐ Ik ken niemand die COVID-19 heeft gehad

3.De Lockdown-maatregelen, en jouw ervaringen. Je mag meerdere antwoorden aankruisen.

- ☐ De hele dag thuis vond ik best fijn
- ☐ Ik had lekker veel tijd om te gamen
- ☐ Ik vond de periode dat ik de hele dag thuis moest zijn wel erg lang
- ☐ Het online-onderwijs vond ik ok
- ☐ Het online-onderwijs vond ik niet ok
- ☐ Ik vond het moeilijk om gemotiveerd te blijven
- ☐ Ik miste bij het thuiswerken de begeleiding van een leraar
- ☐ Ik ben blij dat ik weer naar school kan
- ☐ Ik ben blij dat ik weer kan sporten
- ☐ Ik ben blij dat ik mijn vrienden/vriendinnen weer kan zien
- ☐ Ik ben blij dat de maatregelen (bijna) afgelopen zijn

Foto: Bing pictures

E. Hieronder staan 7 vragen over wat jij voelt in bepaalde situaties.

1. Welke rol speelt muziek in jouw leven? Kruis aan wat je wilt.

- ☐ Muziek is belangrijk, het helpt me als ik verdrietig ben, maakt me nog vrolijker als ik blij ben
- ☐ Ik houd wel van muziek, maar het is achtergrond bij wat ik aan het doen ben
- ☐ Ik houd niet zo van muziek, het is niet zo belangrijk voor mij
- ☐ Ik heb helemaal niets met muziek

2. Sommige mensen zijn graag in de natuur. Ze ervaren dan een gevoel van rust, eenheid, verwondering. Herken je dat gevoel?

- ☐ Ja, ik ga juist daarom graag de natuur in.
- ☐ Ja, soms kan ik dat plotseling ervaren
- ☐ Nee, de natuur doet me niet zoveel
- ☐ Nee, ik kom zelden in de natuur

3. Je kunt soms een boek lezen dat je raakt. Het verhaal neemt je helemaal mee en je vergeet het ook niet meer. Is jou dat wel eens overkomen?

- ☐ Ja, ik lees graag en heb echt lievelingsboeken
- ☐ Ja, dat gevoel heb ik wel eens gehad
- ☐ Nee, hoogstens bij een spannend boek
- ☐ Nee, ik houd niet van lezen

4. Sommige mensen houden van kunst, bijvoorbeeld van schilderijen of beeldhouwwerk. Ze kunnen zich in een museum ineens heel erg gelukkig voelen. Herken je dat gevoel?

- ☐ Ja, ik houd van kunst en ga graag naar een museum
- ☐ Ja, ik kom wel eens in een museum en soms doet het me wel wat
- ☐ Nee, ik vind een museum echt saai
- ☐ Nee, ik kom zelden of nooit in een museum

5. Sommige mensen sporten heel graag. Bij intensieve sport kun je soms ervaren dat je helemaal leeft, een gelukkig gevoel. Herken je dat?

- ☐ Ja, sport is voor mij heel belangrijk en als ik sport kan ik me zo voelen
- ☐ Ja, ik sport graag en soms ervaar ik dat gevoel
- ☐ Nee, ik sport wel, maar voel er niets speciaals bij
- ☐ Nee, ik houd niet van sporten

6. In een ruimte, zoals bijvoorbeeld een grote kerk of een kleine kapel of een moskee, kan een bijzondere sfeer heersen. Ben je graag in zo/n ruimte?

- 0 Ja, ik voel me daar thuis
- 0 Ja, soms vind ik het fijn ineens
- 0 Nee, het doet me niks
- 0 Nee, ik kom daar nooit

Foto: pastor (in opleiding) Gabriëlle in de Corneliuskerk in Noordwelle

(Foto eigendom van Gabriëlle van der Spoel).

Soms kun je een religieuze of mystieke ervaring hebben. Dit wordt als volgt beschreven:

Je één voelen met alles wat er is

Het gevoel hebben dat tijd en ruimte niet bestaat

Een ervaring hebben die voor jou heilig is

Een gevoel hebben van diepe verwondering

Een gevoel van vrede

Een gevoel van verbondenheid met alles en iedereen om je heen

7. Herken je dit soort ervaringen?

- 0 Ja, ik heb dat wel eens zo ervaren
- 0 Ja, ik denk wel dat ik dat herken
- 0 Nee, maar ik kan me er wel iets bij voorstellen
- 0 Nee, en ik kan me er ook niets bij voorstellen

Het gaat goed. Ga zo door!

De enquête gaat verder op de volgende bladzijde.

F. De volgende vragen gaan over wat jou zou kunnen inspireren.

1. In welke onderstaande uitspraak herken jij jezelf? Je mag meerdere antwoorden aankruisen.

- ☐ Ik heb behoefte aan inspiratie om een zinvol leven te leiden
- ☐ Ik geloof in spirituele energie
- ☐ Mijn ideeën over God en/of de zin van het leven veranderen steeds
- ☐ Ik vraag me af, wat ik nu eigenlijk geloof en waarom
- ☐ Ik ben niet zo bezig met God en/of de zin van het leven
- ☐ De kerken zeggen mij niet zoveel, maar het geloof, daar kan ik wel wat mee
- ☐ Ik geloof in een persoonlijke God

2. Soms kun je geïnspireerd raken door iemand. Hiermee wordt bedoeld dat iemand je kracht geeft of voor jou een voorbeeldpersoon is. Wie inspireert jou? Je mag meerdere antwoorden aankruisen.

- ☐ Een filmster, popster en/of muzikant
- ☐ Een kunstenaar en/ of schrijver
- ☐ Een sportman en/ of sportvrouw
- ☐ Mensen met een ideaal (die zich inzetten voor het milieu, mensenrechten of de 3^e wereld)
- ☐ Wereldleiders en/of politici
- ☐ Stichters van godsdiensten en/of religieuze leiders
- ☐ Spirituele leiders en/of leidsters
- ☐ Iemand in mijn omgeving, namelijk.....
- ☐ Iemand anders, namelijk.....
- ☐ Niemand, maar ik heb juist wel behoefte aan inspiratie

Foto: Max Verstappen

G. Hieronder staan 11 uitspraken van andere mensen over 'zingeving'.

Wij zijn benieuwd wat jij van deze uitspraken vindt. Kruis per vraag het antwoord aan dat het meeste bij jou past.

1. Een goede gezondheid is voor mij belangrijk

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
0	0	0	0	0

2. Ik moet echt sporten en bewegen

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
0	0	0	0	0

3. Greta Thunberg heeft gelijk

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
0	0	0	0	0

4. Succes is als je rijk bent

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
0	0	0	0	0

5. Ik vind goede schoolresultaten belangrijk

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
0	0	0	0	0

6. Ik denk na over spiritualiteit

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
0	0	0	0	0

7. Ik houd van shoppen

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
0	0	0	0	0

8. Ik maak graag dingen met mijn handen

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
0	0	0	0	0

9. Het is thuis gezellig

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
0	0	0	0	0

10. Merkspullen vind ik cool

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
0	0	0	0	0

11. Ik verzorg graag dieren

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
0	0	0	0	0

H. Hieronder staan 5 vragen over de mens

1. Geloof je in de goedheid van de mens?

Ja	Nee	Weet niet	Wil ik niet zeggen
0	0	0	0

2. Geloof je dat een goed mens toch slecht gedrag kan hebben?

Ja	Nee	Weet niet	Wil ik niet zeggen
0	0	0	0

3. Vind je het stoppen van degene die pesten goed gedrag?

Ja	Nee	Weet niet	Wil ik niet zeggen
0	0	0	0

4. Vind je het redden van een dier goed gedrag?

Ja	Nee	Weet niet	Wil ik niet zeggen
0	0	0	0

5. Vind je het helpen van een oude man (of oude vrouw) goed gedrag?

Ja	Nee	Weet niet	Wil ik niet zeggen
0	0	0	0

I. Hieronder staan 4 vragen over jou.

5. Denk je wel eens na over hoe het gaat in je leven?

Ja vaak	Ja soms	Nee zelden	Nee nooit
0	0	0	0

6. Mediteer je wel eens?

Ja vaak	Ja soms	Nee zelden	Nee nooit
0	0	0	0

7. Ga je naar jeugdyoga?

Ja vaak	Ja soms	Nee zelden	Nee nooit
0	0	0	0

8. Doe je wel eens een schietgebedje of een gebed dat je hebt geleerd?

Ja vaak	Ja soms	Nee zelden	Nee nooit
0	0	0	0

J. Hieronder staan 3 vragen over wat jij zelf wel of niet 'gelooft'.

1. Geloof jij in een god?

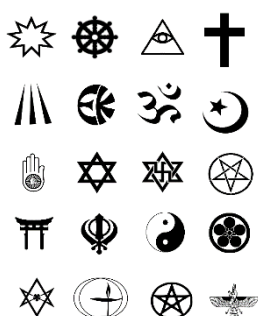
Ja	Nee	Weet niet	Wil ik niet zeggen
0	0	0	0

2. Geloof je in spiritualiteit?

Ja	Nee	Weet niet	Wil ik niet zeggen
0	0	0	0

3. Geloof je dat er 'meer is'?

Ja	Nee	Weet niet	Wil ik niet zeggen
0	0	0	0

K. Dit is een vraag over bidden/gebed.

Als je wel eens bidt, wanneer dan? Je mag meerdere vakjes aankruisen.

- 0 In de avond in bed
- 0 Bij het eten
- 0 Als ik bang ben
- 0 Als ik verdrietig ben
- 0 Als ik blij ben
- 0 Als ik dankbaar ben
- 0 Als mijn ouders bidden
- 0 Ik bid nooit

L. Je kunt in Nederland mensen tegenkomen met verschillende godsdiensten

Geef aan hoe jij de volgende zinnen zou afmaken.

1. Ik zou best meer willen weten over... (je mag meerdere antwoorden aankruisen)

- 0...Het christendom
- 0...Het jodendom
- 0...De islam
- 0...Het boeddhisme
- 0...Spirituele zaken (zoals chakra's, aura's, tarot, handlezen, astrologie)
- 0...Magisch denken, bezielde leven, leven vanuit je bezielde kern, een huisaltaar inrichten
- 0...iets anders op het gebied van religie, namelijk.....
- 0...Niets

2. Hoe zou jij de volgende zin afmaken, als dit voor jou geldt? Omdat ik in aanraking kom met jongens/meisjes met een bepaalde religie, ...

(Je mag meerdere antwoorden noemen)

- 0... word ik nieuwsgierig
- 0... raak ik in de war
- 0... vraag ik me af of ik zelf eigenlijk ergens in geloof?
- 0... kom ik erachter dat religie niets voor mij is
- 0... Anders, namelijk.....

Ik vind dat je het heel goed volhoudt. Dat is fijn. Je bent er bijna!

M. Soms gebeurt er ook wel eens iets ergs in je persoonlijke leven waar je verdrietig over bent of waar je je zorgen om maakt.

1. Waar maak jij je wel eens zorgen over? Je mag meerdere mogelijkheden aankruisen.

- ☐ Slechte cijfers op school
- ☐ Problemen met mijn ouders
- ☐ Pesten
- ☐ Populariteit
- ☐ Kapotte fiets
- ☐ Vriendje of vriendinnetje die het gaat uitmaken of het heeft uitgemaakt
- ☐ Problemen die met seksualiteit te maken hebben
- ☐ Een geliefd persoon is overleden of is ziek
- ☐ Mijn eigen ziekte
- ☐ Mijn uiterlijk
- ☐ Mijn TikTokpagina
- ☐ Mijn huisdier is overleden
- ☐ Dat er iemand die mij dierbaar is COVID 19 krijgt
- ☐ Door de pandemie kan ik niet zo vaak naar school als ik zou willen
- ☐ Ik ben bang dat ik blijf zitten door de maatregelen van de Lockdown
- ☐ Door de Lockdown is het thuis niet gezellig meer
- ☐ Door de Lockdown voel ik mij somber
- ☐ Anders, namelijk.....

2. Naar wie ga jij toe als je je ergens zorgen over maakt? Je mag meerdere antwoorden aankruisen.

- ☐ Mijn ouders
- ☐ Familie
- ☐ Vrienden van school
- ☐ Vrienden die ik ergens anders van ken
- ☐ Psycholoog
- ☐ Een mentor van school
- ☐ Iemand van de kerk
- ☐ Ik zit op TikTok
- ☐ Ik praat en knuffel met mijn huisdier
- ☐ ik neem deel aan een livestream op Instagram
- ☐ ik zit op andere sociale media, zoals
- ☐ Begeleider van een sociale activiteit (sport, scouting, muziekles)
- ☐ Ik kan bij niemand terecht
- ☐ Iemand anders, namelijk.....

L. De volgende vier vragen gaan over de mensen in je directe omgeving.

Ons gezin/de mensen bij wie ik woon. Je mag meerderde mogelijkheden aankruisen.

1.

- 0 Mijn vader/bonusvader/opvoeder heeft op dit moment betaald werk
- 0 Mijn vader/bonusvader/opvoeder heeft op dit moment helaas geen werk
- 0 Mijn vader/bonusvader/opvoeder werkt op dit moment elke dag thuis door de pandemie
- 0 Mijn vader/bonusvader/opvoeder zorgt voor een ziek familielid
- 0 Mijn vader/bonusvader/opvoeder is zelf ziek
- 0 De situatie voor mijn vader/bonusvader/opvoeder is anders
- 2 Deze vraag kan ik niet beantwoorden

2.

- 0 Mijn moeder/bonusmoeder/opvoeder heeft op dit moment betaald werk
- 0 Mijn moeder/bonusmoeder/opvoeder heeft op dit moment helaas geen werk
- 0 Mijn moeder/bonusmoeder/opvoeder werkt op dit moment elke dag thuis door de Pandemie
- 0 Mijn moeder/bonusmoeder/opvoeder zorgt voor een ziek familielid
- 0 Mijn moeder/bonusmoeder/opvoeder is zelf ziek
- 0 De situatie voor mijn moeder/bonusmoeder/opvoeder is anders
- 0 Deze vraag kan ik niet beantwoorden

3.

- 0 Mijn vader/bonusvader/opvoeder doet vrijwilligerswerk
- 0 Mijn vader/bonusvader/opvoeder doet aan sport
- 0 Mijn vader/bonusvader/opvoeder heeft een andere hobby

4.

- 0 Mijn moeder/bonusmoeder/opvoeder doet vrijwilligerswerk
- 0 Mijn moeder/bonusmoeder/opvoeder doet aan sport
- 0 Mijn moeder/bonusmoeder/opvoeder heeft een andere hobby

M.III Eten en kleding.

Je mag meerdere antwoorden aankruisen. Met “wij” wordt bedoeld: ons gezin/de mensen bij wie ik woon

- 0 Wij hebben een (moes-)tuin
- 0 Ik werk wel eens in de (moes-)tuin mee
- 0 Wij hebben een diepvrieskast
- 0 Wij eten uit de moestuin
- 0 Wij kopen eten bij de winkel
- 1 Wij halen wel eens eten bij de voedselbank
- 1 Wij gaan wel eens naar de voedselbank maar kopen ook in de winkel
- 1 Wij kopen wel eens iets bij de kringloopwinkel
- 0 Ik heb kleding leren naaien
- 0 Ik repareer mijn fiets zelf
- 0 Ik maak graag iets van hout
- 1 Wij kopen kleding wel eens tweedehands
- 1 Wij ruilen kleding met anderen
- 2 Wij geven kleding weg

Foto: Bing pictures

N. Deze vragen gaan over de mensen om jou heen

Hieronder staan een paar stellingen over je ouders/verzorgers/thuis. Kruis aan wat het beste bij jou naar jouw mening past. Bij "ouders/verzorgers" mag je ook lezen "één van mijn ouders/verzorgers"

- 0 Mijn ouders/verzorgers gaan wel eens naar de kerk
- 0 Mijn ouders/verzorgers gaan wel eens naar de moskee
- 0 Mijn ouders/verzorgers vieren ramadan
- 0 Mijn ouders zijn het afgelopen jaar met Kerstmis naar de kerk geweest
- 0 Mijn ouders komen wel eens voor een doop, een huwelijk of een begrafenis in de kerk
- 0 Mijn ouders zijn het afgelopen jaar een paar keer op zondag naar de kerk geweest
- 0 Mijn ouders doen vrijwilligerswerk voor de kerk
- 0 Mijn ouders doen ander vrijwilligerswerk
- 0 Mijn ouders gaan niet naar een kerk of moskee

Wordt er bij jullie thuis wel eens gesproken over religie?

- 0 Ja, regelmatig
- 0 Ja, soms
- 0 Nee, nauwelijks
- 0 Nee, nooit
- 0 Weet ik niet

Als er wel eens over religie wordt gesproken thuis, ben je blij met deze gesprekken?

- 0 Ik kan deze vraag niet beantwoorden
- 0 Ja hoor
- 0 Ja, meestal wel
- 0 Soms wel, soms niet
- 0 Nee, nooit

Foto: Bing Pictures 'Familie'

Wordt er bij jullie thuis wel eens gesproken over het doen van vrijwilligerswerk?

- ☐ Ja, regelmatig
- ☐ Ja, soms
- ☐ Nee, nauwelijks
- ☐ Nee, nooit

Als er bij jou thuis wel eens wordt gesproken over vrijwilligerswerk, ben je blij met deze gesprekken?

- ☐ Ik kan deze vraag niet beantwoorden
- ☐ Ja hoor
- ☐ Ja, meestal wel
- ☐ Soms wel, soms niet
- ☐ Nee, nooit

O. Er zijn allerlei grote organisaties die allerlei activiteiten organiseren. Welke organisatie vind jij leuk? Je mag zoveel aankruisen als je wilt.

- ☐ Greenpeace
- ☐ Rode Kruis
- ☐ Unicef
- ☐ Artsen zonder grenzen
- ☐ Wereld Natuurfonds
- ☐ Dierenbescherming
- ☐ De Strandbende
- ☐ mijn sportclub
- ☐ de scouting
- ☐ een andere, namelijk....

P. Tot slot staan hier nog een paar vragen over de buurt waar je woont, de sportclub en school. Wij zijn benieuwd naar jouw mening. Zet een kruisje bij het antwoord dat het meest bij jouw mening past.

1. In de buurt waar ik woon heb ik vrienden/vriendinnen leren kennen

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
0	0	0	0	0

2. Op de (sport)-club heb ik vrienden/vriendinnen leren kennen

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
0	0	0	0	0

3. In de klas heb ik vrienden/vriendinnen leren kennen

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
0	0	0	0	0

4. Ik vind het fijn om naar deze school te gaan

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
0	0	0	0	0

5. Ik vind het fijn om in deze klas te zitten

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
0	0	0	0	0

6. Ik vind het fijn om rustig thuis te zijn na school

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
0	0	0	0	0

7. Ik vind fijn om na school met een vriend/vriendin af te spreken

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
0	0	0	0	0

8. Ik ga graag om met mensen die dezelfde hobby's hebben als ik

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
0	0	0	0	0

9. Gezelligheid en sociaal contact zijn belangrijk voor me

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
0	0	0	0	0

10. Ik vind het fijn om af en toe even alleen te kunnen zijn

Sterk mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Sterk mee oneens
0	0	0	0	0

Tot slot iets over jou. Kruis aan:

Geslacht. Ik ben

0 een jongen

0 een meisje

0 ik kan deze vraag niet beantwoorden

Leeftijd. Ik ben

0 12 jaar oud

0 13 jaar oud

0 14 jaar oud

0 15 jaar oud

Ik zit in klas:

De student die dit onderzoek uitvoert, Gabriëlle, zou jou graag ook nog wat persoonlijke vragen willen stellen.

Geef hieronder aan of je daar wel of geen bezwaar tegen hebt.

0 ik heb er geen bezwaar tegen als de student van de CHE Gabriëlle mij belt of appt om een afspraak op het Pieter Zeeman te maken om deze enquête mondeling toe te lichten.

Mijn mentor is

Mijn 06-nummer is.....

0 Ik wil deze enquête niet mondeling toelichten

Dit is het einde van de enquête.

Wanneer je vragen of opmerkingen hebt over deze vragenlijst, zet ze dan hieronder neer.

Ruimte voor vragen of opmerkingen:

Hartelijk dank voor je medewerking!

OP WELKE LOTNUMMERS EEN PRIJS IS GEVÁLLEN

Hoor je via je klassenmentor van het Pieter Zeeman SG Pontes

(Controleer je nog even of je je lotnummer hebt ingevuld op pagina 1?)

Want niet ingevuld = geen prijs... da's toch jammer!

Bijlage 4.

Plan van aanpak onderzoek naar de leefwereld en daarbinnen de zingevings-en betekenisverleningsthema's tweedeklassers Pieter Zeeman SG Pontes Zierikzee

Auteur	: Gabriëlle Franses - van der Spoel
Projectnaam	: Onderzoek zingevingsthema's tweedeklassers Pieter Zeeman SG Pontes in Zierikzee
Opdrachtgever 1	: Monastiek Missionaire Pioniersplek PKN Kloosterwelle, contactpersoon Dinie Eerland, voorzitter missionair team Kloosterwelle en gastvrouw Kloosterwelle
Opdrachtgever 2	: Pieter Zeeman College SG Pontes in Zierikzee, contactpersoon Peter van der Gaag MA MME
PLG-Begeleider CHE	: Dirk van Schepen
Datum	: 24 mei 2021 en 23 juni 2021 voor de CHE, dr. Jan Marten Praamsma, onderwijspedagoog.

1. Aanleiding

De initiële opdrachtgever voor dit onderzoek is Dinie Eerland, voorzitter van het pioniersteam Kloosterwelle. Op 13 december 2020 heeft een gesprek plaatsgevonden met het team Kloosterwelle over dit onderzoek. Tijdens dit gesprek bleek dat het pioniersteam Kloosterwelle de jongeren van het eiland Schouwen-Duiveland mist als doelgroep. De missie van Kloosterwelle is om een aanbod van zingeving te ontwikkelen dat is afgestemd op bepaalde (seculiere) doelgroepen zowel op het eiland Schouwen-Duiveland als daarbuiten. Het gaat daarbij (ook) om mensen die als 'seculier', 'zinzoeker' of 'randkerkelijk' kunnen worden getypeerd. Het pioniersteam van Kloosterwelle heeft in de afgelopen jaren haar missie verder uitgewerkt (zie website www.Kloosterwelle.nl) en heeft bijpassende (nieuwe) doelgroepen geformuleerd. We beperken ons in dit onderzoek tot de doelgroep 'seculiere bewoners van Schouwen -Duiveland'. Deze doelgroep kan opnieuw worden opgedeeld in drie groepen: ouderen, volwassenen en jongeren. De doelgroep jongeren is een nieuwe doelgroep van Kloosterwelle. In de context van het eiland Schouwen-Duiveland is het belangrijk om ook iets voor jongeren te organiseren. Er is erg weinig te doen voor de jeugd op dit eiland. Maar hoe weet je wat jongeren echt willen? En: is dat een retraite?

De landelijke PKN heeft bij monde van Miriam Bierhaus in haar laatste reflectieverslag aan Kloosterwelle ³⁸, van Mirjam Bierhuis, gewezen op het belang van een meer vraaggerichte stijl van werken. Daar hoort het doen van (markt-)onderzoek bij.

Het pioniersteam van Kloosterwelle heeft besloten dit onderzoek uit te laten voeren onder de doelgroep jongeren die op het eiland Schouwen-Duiveland wonen, en in het bijzonder jongeren van 13, 14 jaar die naar de openbare middelbare scholengemeenschap Pieter Zeeman SG Pontes in Zierikzee gaan. Dit is de enige middelbare school op het eiland Schouwen-Duiveland. Wat zijn de levensbeschouwelijke en zingevingsthema's die spelen in hun leven? Daar wil Kloosterwelle een passend aanbod voor creëren, dat aansluit op deze thema's.

³⁸ Pionieren en onderweg zijn. Reflectieverslag Kloosterwelle & voorstel begeleiding Miriam Bierhaus www.miriambierhaus.nl

Wat voorafging. Twee leden van het team Kloosterwelle, Piter Goodijk en Birgitta Ruther hebben in 2018 contact gelegd met het Pieter Zeeman SG Pontes in Zierikzee. Dit sluit aan bij haar missie en bij haar gekozen doelgroep. Piter Goodijk en Birgitta Ruther hebben in 2019 met de rector van het Pieter Zeemancollege SG Pontes - dat is Peter van der Gaag - gesproken. Zij werden door hem gevraagd om in de werkveldgroep/klankbordgroep voor de ontwikkeling het nieuwe vak Levensbeschouwing plaats te nemen. Piter Goodijk heeft vervolgens ook contact gelegd met docente Nederlands Conny Boot, MA Special Educational Needs, en mentor van een VMBO-klas van het Pieter Zeeland college SG Pontes. Zij woont in Noordwelle, waar Kloosterwelle is gevestigd in de Corneliuskerk. Er is met haar gesproken over het organiseren van een retraite voor deze mentorklas in Kloosterwelle. Wegens Corona lag dit alles stil.

Opdrachtnemer Gabrielle van der Spoel, hierna onderzoeker/adviseur heeft vervolgens allereerst via Piter Goodijk contact gezocht met Conny Boot. En via haar met Frank Blaakmeer, filosoof en docent wiskunde aan het Pieter Zeeman, en betrokken bij het ontwikkelen van het nieuwe vak LEF. Nadat de mogelijkheid om een retraite te houden en te evalueren in Kloosterwelle begin 2021 vanwege de aanhoudende coronapandemie niet haalbaar bleek, is toen besloten een inventariserende vragenlijst uit te zetten bij twee VMBO-klassen van beide docenten. Vervolgens maakte onderzoeker Gabrielle van der Spoel kennis met rector Peter van der Gaag. Hij verzocht of het onderzoek naar zingeving kon worden uitgebreid naar een enquête onder alle tweede klassen van het Pieter Zeeman SG Pontes. En zo werd het Pieter Zeeman SG Pontes de tweede opdrachtgever van dit onderzoek. Het Pieter Zeemancollege heeft een eigen belang om dit onderzoek te laten uitvoeren. Al enige tijd bestaat bij het Pieter Zeeman college SG Pontes de ambitie om een onderwijsaanbod Levensbeschouwing, Ethiek en Filosofie te gaan ontwikkelen. Het uit te voeren onderzoek naar zingeving onder tweedeklassers van het Pieter Zeeman SG Pontes kan informatie opleveren over thema's van zingeving die spelen bij deze jongeren, en die aandacht verdienen binnen het levensbeschouwelijk lesaanbod. Wat we kunnen constateren, is dat dit veld volop in beweging is, en dat de timing van dit onderzoek daar goed op aansluit. Dit onderzoek is gericht op het opsporen van thema's voor zingeving of betekenisverlening die het in het schooljaar 21/22 te ontwikkelen vak Levensbeschouwing, Ethiek en Filosofie te ontwikkelen vak ontwerp kunnen worden uitgewerkt. Dat is het **onderzoeksdoel voor de Pieter Zeeman SG Pontes**.

Wie zijn de onderzoekspopulatie? Dit betreft alle 187 leerlingen uit alle tweede klassen van het Pieter Zeeman SG Pontes. Dit zijn tieners van 13, 14 jaar oud. Zij behoren tot de generatie Z. Zij vallen allemaal onder de leerplichtwet en volgen dus verplicht voltijds onderwijs. Zij zitten in dezelfde ontwikkelingsfase, die van de adolescentie. Deze jongeren behoren ook tot de primaire doelgroep van Kloosterwelle.

2. Wat is het probleem dat je wil oplossen?

Het team Kloosterwelle is de eerste probleemeigenaar, en formuleert haar probleem als voort: 'we missen de jongeren hier in Kloosterwelle'. **Het onderzoeksdoel voor Kloosterwelle** is: het op basis van onderzoek formuleren van adviezen waaraan een geschikt aanbod van Kloosterwelle voor seculiere jongeren van 12-14 jaar moet voldoen om bij het zingeving- en belevingsprofiel van deze jongeren aan te sluiten. Kloosterwelle wil een beeld krijgen van de belevingswereld, spirituele en zingevingsvragen van de 2^e klas-leerlingen van het Pieter Zeeman SG Pontes, zodat zij daar een passend aanbod voor kan gaan ontwikkelen. Dit is eenzelfde soort onderzoeksdoel als van het onderzoek 'Je bent jong en je wilt anders' van Elphine de Boer uit 2006.

Het Pieter Zeeman SG Pontes is de tweede probleemeigenaar. De rector van deze middelbare scholengemeenschap wil een nieuw lesaanbod levensbeschouwelijke educatie gaan ontwerpen en invoeren onder de naam Levensbeschouwing, Ethiek en Filosofie. Kandidaat is het Vlaamse programma LEF. Dit onderzoek naar zingeving beoogt informatie opleveren over de zingevingcomponent van het nog te ontwikkelen levensbeschouwelijke onderwijsaanbod. De

behoefte aan kennis van beide opdrachtgevers, Kloosterwelle en het SG Pontes, is voor beide opdrachtgevers te herleiden tot een (1) kennisvraag die de hoofdonderzoeksvraag van dit onderzoek is.

Die hoofdonderzoeksvraag van dit onderzoek is:

Wat is de leefwereld en wat zijn daarbinnen de zingeving- en betekenisverleningsvragen en thema's van de tweedeklassers van het Pieter Zeeman SG Pontes in Zierikzee?

3. Wat moet je precies te weten komen om dit probleem te kunnen oplossen?

1. De overkoepelende onderzoeksvraag luidt: Wat is de leefwereld, en wat zijn daarbinnen zingeving- en betekenisverleningsvragen en thema's van de tweedeklassers van het Pieter Zeeman SG Pontes in Zierikzee? Oftewel: Wat zijn vragen en thema's op het terrein van zingeving en betekenisverlening die spelen bij de genoemde onderzoeksdoelgroep? (Gedacht kan hierbij worden aan: Problematiek van leven en dood, ziekte gezondheid etc. Corona).
Om deze enquêtevragen op een goede manier te kunnen formuleren, is eerst nader literatuuronderzoek nodig. Dat wordt nu omschreven:
2. Wat betekent het begrip '**betekenisverlening**' in deze studie?
3. Wat betekent het begrip '**zingeving**' in deze studie? Wordt dit in de literatuur op dezelfde manier gebruikt als het begrip betekenisverlening, of is er een verschil te vinden?
4. Wat betekent het begrip '**levensbeschouwing**' in deze studie?
5. Wat betekent het begrip '**spiritualiteit**' in deze studie?

Dat wordt dus de centrale vraag van mijn afstudeeronderzoek:

Wat is de leefwereld en wat zijn daarbinnen de zingeving- en betekenisverleningsvragen en thema's van de tweedeklassers van het Pieter Zeeman SG Pontes in Zierikzee?

Elpine de Boer heeft in 2006 al eens een soortgelijk onderzoek verricht. Dat onderzoek is de basis van dit onderzoek.

4. Hoe ga je dat te weten komen?

1. Hoe ga ik te weten komen wat de leefwereld van de tweedeklassers van het Pieter Zeeman SG Pontes is, en wat daarbinnen de zingeving- en betekenisverleningsvragen en thema's zijn die spelen voor de tweedeklassers van het Pieter Zeeman SG Pontes in Zierikzee? Hoe ga ik te weten komen wat de vragen en thema's op het terrein van zingeving en betekenisverlening zijn, die spelen in de leefwereld van de genoemde onderzoeksdoelgroep?
 - **Dit ga ik te weten komen door een enquête te houden onder deze onderzoeksdoelgroep.** Deze enquête is de kern van dit onderzoek. De enquête is gebaseerd op al eerder verricht wetenschappelijk onderzoek naar deze vraag door Elpine de Boer, 'Je bent jong en je wilt anders'³⁹. Deze enquête zal worden afgestemd met de leden van de stuurgroep. Dit zijn de docenten die in de klankbordgroep voor dit onderzoek zitten, Frans Blaakmeer en Conny Boot. En namens Kloosterwelle zitten Diny Eerland (voorzitter) en Birgitta Ruther daarin.
2. **Hoe ga ik te weten komen wat het begrip betekenisverlening betekent?** Kennis zal worden vergaard door **deelname aan relevante studiedagen**, waar deskundigen kunnen

³⁹ Zie literatuurlijst

worden ontmoet met wie kan worden gesproken (**gesprekken met deskundigen**) en waar gezocht zal worden naar relevant onderzoek en verslagen daarvan, en waar mogelijk voor dit onderzoek relevante literatuursuggesties worden gedaan. Dit zal leiden tot **literatuurstudie**. Zie paragraaf 5.

3. **Hoe ga ik te weten komen wat het begrip zingeving inhoudt?** Kennis zal worden vergaard door **deelname aan relevante studiedagen**, waar deskundigen kunnen worden ontmoet met wie kan worden gesproken (**gesprekken met deskundigen**) en waar gezocht zal worden naar relevant onderzoek en verslagen daarvan, en waar mogelijk voor dit onderzoek relevante literatuursuggesties worden gedaan. Dit zal leiden tot **literatuurstudie**. Zie paragraaf 5.

Opm. Het begrip 'zingeving' wordt gebruikt door de VGVZ, de beroepsvereniging voor geestelijk verzorgers. Op 12 maart heb ik deelgenomen aan de startconferentie van het nieuwe platform geestelijke verzorging en onderwijs. Een van de workshops ging over zingeving en taal. Een andere ging over zingeving in de palliatieve jeugdzorg. Wat ik daar heb gehoord, kan ik verwerken voor dit onderzoek. Wim Smeets, geestelijk verzorger Radboud UMC Nijmegen houdt zich bezig met Innovatie Geestelijk Verzorging. Met medewerking van het kenniscentrum kinderpalliatieve zorg, het netwerk integrale kindzorg, en de kindercomfortteams in Academische Ziekenhuizen. Hij gaf een interessante workshop over geestelijke verzorging aan kinderen.

Het onderzoek van Elpine de Boer wordt als uitgangspunt **voor de enquête naar zingeving onder jongeren** gebruikt. Dit is een onderzoek dat zich wetenschappelijk bewezen heeft. Dit onderzoek wordt wel aangepast aan de doelgroep, kinderen op een openbare basisschool, aan de geografische ligging, het eiland Schouwen-Duiveland (rurale omgeving) in plaats van de regio Leiden en omstreken (randstad); en ook moet het worden geactualiseerd; het onderzoek werd ik 2006 gehouden en het is nu 2021. Facebook en moderne media zoals Instagram en TikTok bestonden toen nog nauwelijks en/of werden niet op de grote schaal door tieners gebruikt als dat nu het geval is. Achter in het boek van Elpine de Boer staat de oorspronkelijk gebruikte enquête. Zie paragraaf 5.

4. **Hoe ga ik te weten komen wat houdt het begrip levensbeschouwing inhoudt?** Kennis zal worden vergaard door **deelname aan relevante studiedagen**, waar deskundigen kunnen worden ontmoet met wie kan worden gesproken (**gesprekken met deskundigen**) en waar gezocht zal worden naar relevant onderzoek en verslagen daarvan, en waar mogelijk voor dit onderzoek relevante literatuursuggesties worden gedaan. Dit zal leiden tot **literatuurstudie**. Zie paragraaf 5.

Opm.

Op 11 maart 2021 heb ik inmiddels deelgenomen aan een conferentie van de beroepsvereniging van docenten voor Levensbeschouwing en Godsdienst over het thema duurzaamheid. Zoals blijkt uit het onderzoek van Elpine de Boer is de natuur een van de bronnen van zingeving voor jongeren. Op deze conferentie werd vaak gesproken over **levensbeschouwing en zingeving**. Het is interessant maar ook belangrijk om te onderzoeken of de geestelijke verzorgers hetzelfde bedoelen met het begrip zingeving, als de beroepsvereniging van docenten levensbeschouwing en godsdienst. Ook tijdens deze werkconferentie interessante workshops. Uit te werken voor dit onderzoek. Uiteindelijk zal voor dit onderzoek een keuze gemaakt moeten worden met welke definitie we gaan werken. Een andere interessante club is het LERVO. Daar zal ik contact mee leggen in het kader van deze vraag.

5. Literatuuronderzoek.

Het literatuuronderzoek voor dit onderzoek bestaat onder meer uit:

Boer, de, Elpine	'Je bent jong en je wilt anders'. Uitgeverij Kok-Kampen, 2006.
Baarda, Ben e.a.	Basisboek kwalitatief onderzoek Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek. Noordhoff Uitgevers Groningen/Houten, 2013, derde druk
Boer, Hans	Maatwerk in projectmatig werken. Het benutten van stijlverschillen in de aanpak van projecten. SDU-uitgevers Den Haag, 2007
Caluwé, de, Leon en Vermaak, Hans,	Leren veranderen Kennis voor veranderaars in opleiding en praktijk. Boom Uitgevers Amsterdam & Hans Vermaak en Leon de Caluwé. Derde, geheel herziene druk, 3 ^e oplage met kennissite en kleurenapp.
Dalebout, Henk	Kloosterrijk Schouwen, Routes langs verdwenen Schouwse Kloosters
Uitgeverij Walburg Pers, Zutphen, 2020 i.s.m. De Stichting
Kloosterinitiatieven
Dijkstra-Algra, Nynke, & Stoppels, Sake,	Back to Basics, zeven missionaire vragen rondom kerk-zijn. Uitgeverij
Boekencentrum Utrecht, 2017, tweede druk
Keij, Jan,	De filosofie van Emmanuel Levinas, uitgeverij Klement/Pelckmans, 2007,
derde verbeterde druk.
Keij, Jan,	Levinas in de praktijk, uitgeverij Klement/Pelckmans, zevende
Druk,2019.
Osmer, Richard	Practical Theology, an introduction, William B. Eerdmans Publishing
Company, Grand Rapids, Michican/Cambridge, U.K.
Verhoeven, Nel	Wat is onderzoek, Praktijkboek voor methoden en technieken, Uitgeverij
Boom Lemma Uitgevers, Den Haag 2014, 5 ^e druk.

Datum	Vak / WERKSTUK	Bijzonderheden
18 JUNI 2021	PLAN VAN AANPAK ONDERZOEK ZINGEVING NAAR JAN MAARTEN	TER GOEDKEURING
19 JUNI 2021 15.00 uur	Enquêtevragen opsturen aan Frank Blaakmeer en Birgitta Ruther Externe validatie	Bespreking
21 juni 19.00 uur	Zoomoverleg over enquête vragen Externe validatie	Birgitta en Frank
22 juni	Vragen aanpassen en opsturen aan Frank Blaakmeer Externe validatie	Enquête wordt afgenomen door Pieter Zeeman SG Pontes
23 juni	Aanpassen werkstuk feminisme	
30 juni	Deadline werkstuk feminisme	Uploaden bij CHE Docent mailen
9 juli	Enquêtes opgehaald in Zierikzee	
10-20juli	Werken aan afstudeeronderzoek	Enquêteresultaten verwerken en analyseren.
14 juli	Overleg Dirk van Schepen Afstudeerproject	
	Enquêtes turven	
	Enquêtes turven	
21 juli	Presentatie highlights resultaten aan begeleidingscie. Plus rector Pieter Zeeman SG Pontes	
Daarna	Werken aan ruwe data enquêtes	
29 juli	Ruwe data enquêtes klaar en verzonden aan Pieter Zeeman en Kloosterwelle	
1 aug - 24 aug	Toets D ingeleverd	
25 aug - 8 sept	Werken aan scriptie 8 sept zoomoverleg met afstudeerbegeleider	
9-13 sept	2 ^e versie onderzoeksrapport met aanbevelingen en visie	
14 sept	Gesprek met afstudeerbegeleider	
20 sept	Gesprek met beoordelaar	
14 oktober buluitreiking	Buluitreiking	

BIJLAGE 5

Samenwerkingsovereenkomst afstudeeronderzoek Gabriëlle Franses-van der Spoel in opdracht van Kloosterwelle en Pieter Zeeman SG Pontes naar zingeving onder jongeren van alle tweede klassen van het Pieter Zeeman SG Pontes in Zierikzee

Preambule

Artikel A. Algemene intentie van partijen.

De partijen bij deze overeenkomst hebben de intentie om in een open samenwerkingsklimaat dit onderzoek te laten slagen. Partijen spreken af het onderzoek te faciliteren en daaraan medewerking te verlenen, open te overleggen bij vragen/opmerkingen/onduidelijkheid/onrust. Partijen hebben de intentie dit onderzoek in goed overleg vlot te kunnen uitvoeren.

Artikel B. De drie partijen bij deze overeenkomst zijn:

1. Kloosterwelle

PKN monastieke pioniersplek

Vertegenwoordigd door Dinie Eerland-van Vliet, voorzitter Team Kloosterwelle

Adres: Rollandthof 57, Zierikzee

Tel.nr. 06-53172806

Email: peerland@zeelandnet.nl

2. Pieter Zeeman SG Pontes

Vertegenwoordigd door Peter van der Gaag MA MME, rector.

Adres: Hatfieldpark 2, 4301XC Zierikzee

Tel.nr. 06-43183330

Email: p.van.der.gaag@pontes.nl

3. Student hbo-theologie Christelijke Hogeschool Ede mr. Gabriëlle Franses - van der Spoel,

Hierna: 'onderzoeker/adviseur'.

Adres: Waghenadreef 52, 2661 RA Bergschenhoek.

Tel. 06-20742481

Email: gevdspoel@student.che.nl

Artikel C. De CHE is geen partij bij dit contract.

Afstudeerbegeleider van student Gabrielle Franses - van der Spoel is drs. Dirk van Schepen, opleidingsmanager Academie Theologie en docent Filosofie aan de CHE.
Emailadres: dvanschepen@che.nl

Artikel D. Looptijd van deze overeenkomst.

Dit onderzoekstraject loopt in principe van januari tot 1 augustus 2021. De duur van deze samenwerkingsovereenkomst volgt de looptijd van het onderzoekstraject, maar uiterlijk tot 31 augustus 2021. Partijen kunnen dan besluiten of zij al dan niet doorgaan met de samenwerking.

Inhoud van de overeenkomst

Gedeeld opdrachtgeverschap van het onderzoek

Artikel 1. Het doel van deze overeenkomst is

- a. Het vastleggen van samenwerkingsafspraken tussen de drie in de preambule genoemde partijen over het afstudeeronderzoek van student theologie Gabrielle Franses - van der Spoel, met name over:
 - i. Het vaststellen van het plan van aanpak met daarin onder meer de onderzoeksdoelstelling van het onderzoek,
 - ii. De definitieve vorm van de enquête die onder alle tweede klassen van het Pieter Zeeman zal worden gehouden;
 - iii. De onder de leerlingen op basis van de enquêteresultaten af te nemen diepte-interviews.
 - iv. Het eindrapport van het onderzoek met daarin de adviezen aan beide opdrachtgevers.

Artikel 2. Eerste opdrachtgever van dit onderzoek is Kloosterwelle. Kloosterwelle wil op basis van het onderzoek een advies ontvangen over een door haar op te stellen concreet zingevingsaanbod voor jongeren, dat past bij het monastieke karakter van Kloosterwelle. Het onderzoek dient een literatuurstudie te bevatten over monastieke waarden.

Artikel 3. Tweede opdrachtgever van dit onderzoek is de middelbare school Pieter Zeeman SG Pontes. Het Pieter Zeeman wil op basis van het onderzoek een advies ontvangen over een door haar te ontwikkelen onderwijsprogramma Levensbeschouwing, Ethiek en Filosofie (LEF). De onderzoeker/adviseur dient zich daarom in te lezen in literatuur over de zingevingscomponent in levensbeschouwelijk, ethisch dan wel filosofisch onderwijs aan klassen twee/de onderbouw van alle onderwijsvarianten op de middelbare school Pieter Zeeman SG Pontes.

Het uit te voeren onderzoek.

Artikel 4. De doelstelling van het onderzoek. De doelstelling van het onderzoek zal worden uitgewerkt in het plan van aanpak.

Artikel 5. De uitvoering van het onderzoek.

Lid 1. De uitvoering van het onderzoek zal worden uitgewerkt in het plan van aanpak volgens de afstudeereisen van de CHE.

Lid 2. Het onderzoek wordt uitgevoerd in alle tweede klassen van het Pieter Zeeman in Zierikzee.

Lid 3. De drie partijen bij deze overeenkomst houden rekening met de afstudeereisen waaraan het afstudeeronderzoek van de onderzoeker/adviseur dient te voldoen.

Artikel 6. Het auteursrecht van het onderzoeksrapport ligt bij de onderzoeker (mr.) Gabrielle Franses - van der Spoel

Besluitvorming en stuurgroep

Artikel 7. Besluitvorming.

Ter begeleiding van het afstudeeronderzoek van de student wordt door de opdrachtgevers een stuurgroep opgericht die het onderzoek zal begeleiden en besluiten neemt over:

- Het plan van aanpak
- De tekst van de enquêtevragen
- De opzet van de diepte-interviews
- Het onderzoeksrapport en de aanbevelingen

Artikel 8. Samenstelling van de stuurgroep.

Lid 1. De samenstelling van de stuurgroep ziet er als volgt uit:

Dinie Eerland, voorzitter van de stuurgroep en voorzitter Team Kloosterwelle

Drs. Frank Blaakmeer, docent Wiskunde en Filosofie Pieter Zeeman SG Pontes

Conny Boot Ma SEN, docent Nederlands Pieter Zeeman SG Pontes

Birgitta Ruther, teamlid Kloosterwelle en docent Hoger Onderwijs

Lid 2. De stuurgroep wordt ingesteld voor de duur van het onderzoek en eindigt wanneer het definitieve onderzoeksrapport met de eindadviezen aan de stuurgroep is aangeboden, maar uiterlijk 31 augustus 2021. Op dat moment kan worden besloten de stuurgroep nog langer te laten functioneren of niet.

Communicatie

Art. 9. Brieven aan de docenten en de ouders van leerlingen.

Lid 1. De onderzoeker/adviseur die het onderzoek uitvoert, zal een informatieve conceptbrief opstellen voor de docenten van het Pieter Zeeman SG Pontes. De brief zal in de stuurgroep worden besproken en gaat dan ter vaststelling naar de rector van het Pieter Zeeman SG Pontes, die de uiteindelijke versie zal versturen.

Lid 2. De onderzoeker/adviseur die het onderzoek uitvoert, zal een conceptbrief opstellen voor de ouders/gezagsdragers van de leerlingen van het Pieter Zeeman, waarin het onderzoek wordt toegelicht en waarin de ouders/gezagsdragers om toestemming wordt gevraagd voor deelname aan de enquête door hun kind.

Lid 3. De stuurgroep leden Frank Blaakmeer en Conny Boot regelen dat de enquête kan worden afgenomen onder leiding van de leerlingen.

Lid 4. De communicatie met ouders/gezagsdragers die de Nederlandse taal (nog) niet schriftelijk beheersen wordt nader geregeld en de stuurgroep wordt hierover geïnformeerd. Zie art. 10 lid 1.

Art. 10. Interne communicatie over het verloop van het onderzoek of wijzigingen daarin

Lid 1. De rector van het Pieter Zeeman is eindverantwoordelijk voor de interne communicatie op het Pieter Zeeman SG Pontes en met de ouders van de leerlingen over dit onderzoek in alle fasen van dit onderzoek.

Lid 2. De voorzitter van Team Kloosterwelle is eindverantwoordelijk voor de interne communicatie binnen Kloosterwelle in alle fasen van dit onderzoek.

Lid 3. De onderzoeker/adviseur is verantwoordelijk voor de communicatie met haar afstudeerbegeleider, Dirk van Schepen.

Art. 11. Externe communicatie

Lid 1. Eventuele externe berichtgeving over de resultaten van die onderzoek en de aanbevelingen die op basis daarvan door de onderzoeker/adviseur worden gedaan, worden door de drie partijen gezamenlijk vormgegeven.

Lid 2. De tekst van persberichten of een eventuele persconferentie worden afgestemd door Peter van der Gaag, Dinie Eerland en Gabrielle Franses.

Samenwerking en tijdpad

Art. 12 Samenwerking en tijdpad

Lid 1. Partijen streven naar een eerste oplevering van het eindrapport met aanbevelingen in de stuurgroep in de laatste week van mei 2021.

Lid 2. De onderzoeker/adviseur geeft op tijd en met redenen omkleed aan wanneer deze deadline onverlet niet kan worden gehaald.

Lid 3. De student-onderzoeker/adviseur en komt in dat geval met een onderbouwd voorstel voor een haalbare oplevering.

Lid 4. De situatie uit lid 2 en 3 zal worden besproken in de stuurgroep en er wordt naar bevind van zaken besloten over het tijdpad en de voortzetting van het onderzoek.

Lid 5. Partijen streven naar een definitieve oplevering van het eindrapport met aanbevelingen in de stuurgroep in de eerste week van juli 2021.

Presentatie van eindrapport en aanbevelingen

Art. 13. Presentatie van het eindrapport met aanbevelingen

Lid 1. De stuurgroep zal, afhankelijk van de datum van de oplevering van het definitieve eindrapport met concrete adviezen, nadere afspraken maken over de timing en de vormgeving van de presentatie van het eindrapport met aanbevelingen aan Kloosterwelle en aan het Pieter Zeeman SG Pontes.

Follow Up

Art. 14. De stuurgroep besluit in haar laatste vergadering of er een follow up komt en hoe die er eventueel uit zal komen te zien.

Partijen hebben de preambule en de overeenkomst gelezen en verklaren hiermee voor akkoord te tekenen,

Zierikzee, 18 maart 2021

Dinie Eerland- van Vliet
Spoel

Peter van der Gaag

Gabrielle Franses - van der

.....		
Voorzitter Kloosterwelle	Rector Pieter Zeeman SG Pontes	student theologie CHE

Bijlage: door de CHE goedgekeurd plan van aanpak